TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ
ANABİLİM DALI

İSTANBUL'DA BAĞIMSIZ BİR BULGAR KİLİSESİNİN KURULMA AŞAMASI VE SVETİ STEFAN KİLİSESİ

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Gökhan ÇİÇEKLİYURT

Ankara,2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ
ANABİLİM DALI

İSTANBUL'DA BAĞIMSIZ BİR BULGAR KİLİSESİNİN KURULMA AŞAMASI VE SVETİ STEFAN KİLİSESİ

Tezli Yüksek Lisans Tezi

Gökhan ÇİÇEKLİYURT

Tez Danışmanı

Doç. Dr. Serkan SUNAY

Ankara,2020

TÜRKİYE CUMHURİYETİ
ANKARA ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
SANAT TARİHİ
ANA BİLİM DALI

İSTANBUL'DA BAĞIMSIZ BİR BULGAR KİLİSESİNİN KURULMA AŞAMASI VE SVETİ STEFAN KİLİSESİ

(YÜKSEK LİSANS TEZİ)

Doç. Dr. Serkan SUNAY
Tez Danışmanı

TEZ JÜRİSİ ÜYELERİ

Adı ve Soyadı	**İmzası**
1- Doç. Dr. Serkan SUNAY	
2- Doç. Dr. Muharrem ÇEKEN	
3- Doç. Dr. Bülent İşler	

Tez Savunması Tarihi

02.07.2020

T.C.

ANKARA ÜNİVERSİTESİ

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne,

Doç. Dr. Serkan SUNAY danışmanlığında hazırladığım " İSTANBUL'DA BAĞIMSIZ BİR BULGAR KİLİSESİNİN KURULMA AŞAMASI VE SVETİ STEFAN KİLİSESİ(Ankara.2020) " adlı yüksek lisans tezimdeki bütün bilgilerin akademik kurallara ve etik davranış ilkelerine uygun olarak toplanıp sunulduğunu, başka kaynaklardan aldığım bilgileri metinde ve kaynakçada eksiksiz olarak gösterdiğimi, çalışma sürecinde bilimsel araştırma ve etik kurallarına uygun olarak davrandığımı ve aksinin ortaya çıkması durumunda her türlü yasal sonucu kabul edeceğimi beyan ederim.

02/07/2020

Gökhan ÇİÇEKLİYURT

ÖNSÖZ

Aziz Stefan Kilisesi Bulgarların zihninde hep özel bir yere sahiptir. Bağımsız bir Bulgar kilisesi mücadelesiyle ilgilidir ve Bulgaristan'ın bağımsızlığı ve Bulgar Devletinin kurulmasında çok önemli bir yeri vardır. Bulgar halkının yurtseverliği ve kilise bağımsızlığına olan güçlü arzuları, ahşap bir kiliseden demir kiliseye giden serüvenin her aşamasında hissedilmektedir. Bütün yapı elemanlarında kullanılan ve bugün yapıyı farklı bir yere koyan demir malzeme, bir ulusun dini özgürlüğünün ve bu özgürlük için verdiği mücadelenin simgesi olmuştur.

Yapıda kullanılan malzeme ve yapıldığı konum arasında oluşan tezatlığa, yapım sürecinde ki maddi imkânsızlıklarda eklenince, mücadelenin zorluğu ortaya çıkmaktadır. Bir kilise binasının bir ulusun kalbinde ne denli bir öneme sahip olduğu konunun derinlerine inildikçe daha anlaşılır olmuştur. Lisansımın Bulgar dili ve Edebiyatı üzerine olması ve sonraki süreçte Sanat Tarihine yönelimim, uzun yıllar aşina olduğum bu kültüre ait bir yapıyı inceleme isteği uyandırmıştır. Çalışmamız sürecinde incelediğimiz Bulgarca kaynaklarla yapıyı kendi ulusundan dinleme fırsatımız olmuştur.

Çalışmamızda, Bulgar Eksarhlığının kuruluş serüveninden, Sveti Stefan Kilisesinin mevcut konumunda daha önce yapılmış yapıların geçirdiği evrelerden bahsederek; kilisenin mimari ve sanatsal yönünü ele aldık. 19. yüzyılda yapılmış çelik yapıları inceleyerek; yapının mimarlık tarihindeki yerini bulmayı amaçladık. Çalışmayla ilgili yerinde incelemeler yaparak, konu ile ilgili yazılmış Türkçe ve Yabancı kaynaklardan faydalandık.

Tezin yazım aşamasında bana yardımcı olan, fikirleriyle beni aydınlatan, yeni yollar gösteren ve emeğini hiçbir zaman esirgemeyen değerli danışman hocam Doç. Dr. Serkan Sunay'a teşekkürlerimi belirtmek isterim. Yapının son restorasyonun da mimari projeyi hazırlayan ve bana restorasyon, röleve ve restitüsyon projelerini gönderen Y.

Mimar Halil Onur’a, yine aynı restorasyon çalışmasında yapının statik projesini yapan ve bana bu konuda gönderdiği bilgilendirici slayt ve belgelerden dolayı İnşaat mühendisi Taylan Akgün’e ve konuyla ilgili en kapsamlı çalışmalardan birini yapan ve çalışmamızda kitap ve makalelerinden yararlandığımız İvanova Blogavesta’ya internet üzerinden yaptığımız konuşmalarımızda sorularıma sabırla cevap verdiği için teşekkür ederim. Bütün eğitimin boyunca bana her türlü desteği sağlayan sevgili aileme şükranlarımı sunarım.

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ ..... **i**

İÇİNDEKİLER ..... **iii**

PLAN, PROJE, ÇİZİM, KESİT VE FOTOĞRAF LİSTESİ ..... **v**

KISALTMALAR ..... **x**

I-GİRİŞ **1**

II-BAĞIMSIZ BULGAR KİLİSESİNİN KURULMASI YÖNÜNDE ATILAN İLK ADIMLAR **5**

A) Sveti Stefan Kilisesinin İnşaat Süreci Ve Bu Süreci Hazırlayan Faktörler **8**

1) Papaz evi 8

2- Metoh Binası 12

3- Aya Triada Kilisesi 13

4- Eksarhlığın Kurulması 15

III. İSTANBUL SVETİ STEFAN KİLİSESİ **18**

A) Uygulanmamış Projeler **18**

1- İlk Proje 18

2- İkinci Proje 21

B) Mevcut Binanın İncelenmesi **25**

1- Cepheler 33

2- Süsleme 35

3- Stil 38

4- İkonostasis 41

5- Bahçede Bulunan Mezarlar 46

6- Yapının Geçirdiği Restorasyonlar 47

7- Binanın Mimarı 48

IV- KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME **50**

V- SONUÇ **58**

BİBLİYOGRAFYA **61**

PLANLAR **63**

KESİTLER **70**

PROJELER **74**

ÇİZİMLER **77**

FOTOĞRAFLAR **83**

ÖZET **109**

ABSTRACT **110**

PLAN, PROJE, ÇİZİM, KESİT VE FOTOĞRAF LİSTESİ

Plan 1: Bodrum Kat Planı.

Plan 2: Zemin Kat Planı.

Plan 3: Galeri Katı Planı.

Plan 4: Ara Kat Planı.

Plan 5: Çan Kulesi Planı.

Plan 6: Zemin Kat Planı.

Plan 7: Galeri Katı Planı.

Plan 8: Tavan Planı.

Plan 9: Zemin Kat Planı.

Plan 10: Bodrum Kat Planı.

Plan 11: Metoh Binası Zemin Kat Planı.

Plan 12: Jet- grout Yerleşim Planı.

Plan 13: Zemin Kat Tabliye Kirişi Detayı.

Taşıyıcı Sistem.

Kesit 1: B-B kesiti.

Kesit 2: C-C Kesiti.

Kesit 3: A-A kesiti.

Kesit 4: Merdiven Kesiti.

Kesit 5: Temel Detay Kesiti.

Güney Cephe

Kuzey Cephe

Batı Cephesi

Doğu Cephesi

Proje 1: Aya Triada kilisesi, kesit, plan , batı cephesi

Proje 2 : Sveti Stefan Kilisesi ilk proje, batı cephesi, plan

Proje 3: İlk Proje Planı

Proje 4: İkinci Proje Planı

Proje 5: İkinci Proje, Batı Cephesi

Çizim 1: Zemin kat planı

Çizim 2: Zemin kat planı.

Çizim 3: Batı cephesi çelik kontrüksiyon.

Çizim 4: Çan kulesi çelik kontrüksiyon.

Çizim 5: Kuzey cephe bağlantı elemanları.

Çizim 6: Süsleme detay.

Çizim 7: Süsleme detay.

Çizim 8: Süsleme detay.

Çizim 9: Süsleme detay.

Çizim 10: Süsleme detay.

Çizim 11: Süsleme detay.

Çizim 12: Süsleme detay.

Çizim 13: Süsleme detay.

Çizim 14: Çan kulesi ve balkon süslemesi.

Foto 1: Ahşap ev dış görünüş, 1896.

Foto 2: Ahşap kilise iç mekan.

Foto. 3: Ahşap kilise iç mekan.

Foto. 4: Bahçedeki mezarlar ve apsid taşı.

Foto. 5: Metoh binası.

Foto. 6: Hovsep Aznavur.

Foto. 7: Buharlı şahmerdan.

Foto.8: Viyana'da firma bahçesinde kurulurken.

Foto.9: Kilisenin yeri.

Foto. 10: Bodrum kat duvarı.

Foto. 11: İç mekanda bulunan kare ayak ve süsleme detayı.

Foto. 12: İç mekan dairesel sütunlar

Foto. 13: İç mekan mermer malzeme.

Foto. 14: Zemin kat döşeme.

Foto. 15: Galeri katı döşeme.

Foto. 16: Zemin kattan galeri katına çıkan merdivenler.

Foto. 17: Üstten görünüm

Foto. 18: Bodrum kat

Foto. 19: Demir parmaklık

Foto. 20: İç mekan, orta nef.

Foto. 21: Yan nef kapıları.

Foto. 22: Beşik tonoz.

Foto. 23: Kaburgalı çapraz tonoz.

Foto.24: Koro yeri merdivenleri.

Foto. 25: Ara katta bulunan döner merdivenler.

Foto.26: Çan kulesi.

Foto. 27: Çanlar.

Foto.28: Kuzey cephe.

Foto. 29: Pilastrlar ve sütun başlıkları.

Foto.30: Yarım daire kemerler.

Foto.31: Paraçol.

Foto. 32: Kuzey cephe transept.

Foto. 33: Pilastr üzerinde yazan şirket ismi.

Foto. 34: Doğu cephesi.

Foto. 35: Güney cephesi.

Foto. 36: Batı cephesi.

Foto. 37: Üzerinde CC harfleri olan sütun başlığı.

Foto. 38: Sütun başlığı üzerindeki Latin haçı.

Foto. 39: Melek başı ve askı çelenk motifli friz.

Foto. 40: Sütun başlığı.

Foto. 41: Sütun başlığı.

Foto. 42: Transeptte bulunan dekoratif panel.

Foto. 43: Üçgen göz.

Foto. 44: Bema giriş kapıları üzerindeki panel.

Foto. 45: İç mekan sütun başlığı.

Foto. 46: Kanatlı aslan.

Foto. 47: İkonastasis.

Foto. 48. İkonastasis, kraliyet kapısı, güvercin motifi.

Foto.49: Aziz Stefan ikonası.

Foto. 50: Melek Cebrail.

Foto. 51: Didaktik ikonalar.

Foto. 52: Kril ve Metodili Meryem ana ve Çocuk İsa ikonası.

KISALTMALAR

a.g.e	: Adı Geçen Eser
a.g.m	: Adı Geçen Makale
a.g.t	: Adı Geçen Tez
bknz	: Bakınız
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi
C	: Cilt
Çev.	: Çeviren
s.	: Sayfa
S.	: Sayı

I-GİRİŞ

Osmanlı döneminde İstanbul'da yaşayan Bulgarların sayısı 40.000'e ulaşmaktaydı. Bu nüfus, Ortodoks inançlarından dolayı ayrı bir millet olarak görülmeyip, Rum Patrikhane'sine bağlı bir cemaat olarak görünüyordu. Çok zengin değillerdi ve abacılık, seyislik, sütçülük gibi işler yapmaktaydılar. Her dini topluluk gibi, onlarda kendilerine ait ve kendi dillerinde ibadet edecekleri bir kilise istiyorlardı. Fetih'ten beri var olan yeni kilise yapımını yasaklayan bir kanun ve kimlikleriyle değil, inançlarıyla gruplandırıldıkları bir hukuki sistem vardı. Sveti[1] Stefan Kilise'si inşası, böyle bir mücadelenin içinde gerçekleşti. Görkemli cepheleriyle dikkatleri üstüne çeken bina, Bulgar Kilise bağımsızlığının en önemli simgesi olarak Haliç kıyısında tek başına durmaktadır.

Bina, bugün Demir Kilise olarak adlandırılmaktadır. Dış duvar kaplamalarından, cephede yer alan her elemana, çatıdan iç mekânda bulunan sütunlara kadar, bina baştan aşağı demir malzemeden yapılmıştır. 19. yüzyılda başka demir kiliseler inşa edilse de, Sv. Stefan kilisesinin cephelerinin zengin süslemesi, dönemin mimari anlayışını yansıtması, engebeli bir arazi üzerinde varlığını hala sürdürebilmesi yapıyı önemli bir araştırma konusu haline getirmektedir.

Aziz Stefan Kilisesi hakkında bugün elimizde olan tek Türkçe kaynak Hasan Kuruyazıcı ve Mete Tapanın beraber yazdıkları kitaptır.[2] Mimarlık dergileri ve Fener-Balat bölgesiyle ilgili gezi yazıları dışında konuyla ilgili yeterli kaynak bulunmamaktadır. 2019 yılında yazılmış bir yüksek lisans tezi, yapıyı akustik açıdan incelemiştir.[3] Türkçe

[1] Sveti Bulgarca, "Aziz" demektir. Kısaltması "Sv." Şeklindedir.

[2] H.Kuruyazıcı – M.Tapan, **Sveti Stefan Bulgar Kilisesi Bir Yapı Monografisi**, Yapı Kredi yayınları, 3. Baskı, Ekim, 2019.

[3] İ.Eren, Sveti **Stefan Kilise'sinin Ayrı İşlevler için Akustik Açıdan Değerlendirmesi ve İyileştirmesi Önerisi Getirilmesi,** Yüksek Lisans Tezi, 2019.

araştırmalar ağırlıklı olarak Eksarhlığın[4] kurulmasıyla alakalıdır ve kilisenin sadece yapılış süreciyle ilgilenilmiştir.[5] Bulgarca kaynaklarda ağırlıklı olarak bağımsız kilise mücadelesinin ve Eksarhlığın kurulması ile ilgilidir. Binanın özellikle ilk yapım aşaması olan papazevi inşasıyla ilgili yeterli Bulgar kaynağı mevcuttur. Sade bir ahşap bina olduğu için sanat tarihsel bir araştırmayı gerektirmemektedir. Dönem Eksarhlarının ve papazların anılarından yapım süreci ve papaz evinin işlevi tam olarak bilinmektedir. . Bulgar alimler Peter Karapetrov ve Hristo Buchevarov, kilisenin inşaat tarihi ile ilgili en erken çalışmaları 19. yüzyılın sonlarında yaptılar. Yordan Popgeorgiev, Bulgaristan Milli Kütüphanesi Arşivinde tutulan kilise hakkındaki belgelerin ilk bilimsel yorumunu yaptı. Demir kilisenin üslup özelliklerinin en erken açıklaması ve değerlendirilmesi 1923 yılında İvan Stoinov tarafından yapılmıştır.[6] Hristo Temelski'nin kitabı, kilisenin geçirdiği yapım aşamalarını, kilise mücadelelerini anlatması ve Sapunov'un anılarına yer vermesi yönüyle önemli bir kaynaktır.[7] Kiliseyle ilgili en ayrıntılı kaynaklar, Blagovesta Ivanova' nın yazdığı kitap ve makalelerdir.[8] Fransız kaynaklarını incelemiş ve 1998 yılından itibaren özverili bir araştırma yürütmüştür. Alman araştırmacı Immo Boyken, 19. yüzyılın sonlarında kült binaların yapımında çelik kullanımını ile ilgili araştırmalar yapmıştır. Hasan Kuruyazıcı ve Mete Tapan'ın kitapları, Osmanlı Arşivlerini incelemeleri yönüyle çok değerli bir kitaptır. Konuyla ilgili yapılan Türkçe çalışmalar Sveti Stefan Kilisesini mimari yönüyle incelemiş ve Eksarhlığın kuruluşu ve Bulgar

[4] Eksarh, Bizans döneminde başkent dışında bulunan yerleri yönetmeleri için genişletilmiş yetkiler verilen validir. Bulgar eksarhlığı, otosefal Bulgar kilisesinin resmi adıdır. Daha sonra Bulgar Patrikliğine dönüşmüştür.

[5] A. Koyuncu, **Bulgar Eksarhlığı**, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 1998.

[6] I.Stoynov, **Haliç'in Bulgar tapınağı ve geçmişi. Konstantinopolis'teki Bulgar Demir Kilisesi St. Stefan'ın 25. yıldönümü vesilesiyle**, Mahkeme Matbaası, 1923.

[7] H.Temelksi, **Bılgarskata Svetinya Na Zlatniya Rog,** FBPH, 2010.

[8] B. Ivanova, Bılgarskiad Arhitekturen Komplex Na Zlatniya Rog Paradigma, Sofia, 2018; B. Ivanova , Historical and Condition Survey of the St. Stefan Bulgarian Metal Church in Istanbul, International Journal of Architectural Heritage, Ocak, 2012.

Kilisesinin tarihi yönüyle ele almıştır. Konuyu sanatsal yönüyle ele alan Türkçe bir çalışma henüz yapılmamıştır. Bu zamana kadar yapının demir bir kilise olduğu yönünde ki vurgu, yapının mimari unsurlarını geride bırakmıştır. Çelik bir yapının dış cephe ve iç mekânında görülen zengin süslemenin ve üslübun incelenmesi gerekmektedir.

Çalışmamızın amacı, konuyla ilgili şimdiye kadar yapılmış Bulgarca ve Türkçe çalışmaları inceleyip, Sveti Stefan Kilise 'sini sanatsal yönüyle ele almaktır. Konuyu bu yönüyle inceleyen Bulgarca çalışmalar yapıldıysa bile, Türkçe kaynaklardaki bu eksiklik bizi bu tezi yazmaya yönlendirmiştir. Konuyla ilgili Bulgarca kaynaklar incelenmiştir. Kiliseyi yerinde inceleme fırsatımız olmuştur ve tarafımızca fotoğraflanmıştır. Kilise'nin restorasyonunu yapan ilgili firmayla görüşülüp, restorasyon, restitüsyon ve röleve projelerini elde edebildik ve yapılan restorasyonla ilgili birinci ağızdan bilgiler edinebildik. Statik projesinin gizliliğinden dolayı inceleme fırsatımız olmasa da, projeyi çizen kişiden bilgiler edinebildik. Lisansımı, Bulgar Dili ve Edebiyatında yapmam, Bulgarca kaynakları inceleyerek yapıyı daha iyi araştırmam da bana çok büyük bir fırsat sağladı. Çalışmamızın Pandemi dönemine denk gelmesi de bir o kadar bu çalışmayı zorlaştırdı. Yapılan araştırmalar üzerine Yapıyı tekrar yerinde inceleme fırsatımız olmamıştır. Bulgaristan'dan sipariş ettiğimiz kaynakların gelmesi de geciktiği için, çalışmayı çok kısıtlı bir zamanda yapma şansımız oldu.

Eksarlığın kuruluşunun kilise yapımıyla olan birebir bağından dolayı, çalışmamızda kuruluş sürecine de yer verdik. Bu süreci iki ayrı bölümde inceledik. İlk bölümde "BAĞIMSIZ BULGAR KİLİSESİNİN KURULMASI YÖNÜNDE ATILAN İLK ADIMLAR" başlığında konuyla ilgili bilgi verirken, "EKSARHLIĞIN KURULMASI" başlıklı bölümü ilerleyen kısımlarda yer verdik. İki olay arasında geçen süre zarfında yaşanan tarihsel olaylar, papazevi ve ikinci kilise planlarını içerdiği için, ara bölümde "Aziz Stephen Kilisesi – İlk İnşaat Dönemi - Papaz evi ", "Metoh Binası" ve "İkinci İnşaat Dönemi – Aya Triada Kilisesi" başlıklarıyla binaların yapım tarihinden ve

mimarilerinden bahsettik. Dördüncü bölüm, bugünkü mevcut binanın mimarıyla ilgili kısımdır. Binanın üçüncü inşaat sürecini ve farklı tarihlerde çizilmiş planları içeren bölüm, "V. Demir Kilise" başlığıyla incelenmiştir. Altıncı bölümde, bugünkü mevcut binayı, elimizde ki planlar doğrultusunda, strüktüel, mimari ve üslup özelliklerine göre inceledik. Bu bölümde kilisenin iç mekânında bulunan ikonostasis, bahçede bulunan mezarlar ve binanın geçirdiği restorasyonları hakkında da bilgiler verdik. Yedinci bölümde "Benzer Kiliseler" başlıyla 19. yüzyılda yapılmış diğer kiliselerden de bahsettik. "Karşılaştırma ve Değerlendirme" bölümünde yapıyı, diğer demir kiliselerle, İstanbul'da ki Ortodoks kiliseleriyle ve Edirne'de ki Bulgar Ortodoks kiliseleriyle birlikte inceledik.

Faydalandığımız kaynakları metin altında dipnot vererek aktardık ve aktardığımız kaynakları "KAYNAKÇA" bölümünde alfabetik sırayla verdik. Kilise planı kesit, görünüş ve fotoğrafları ayrı başlıklar altında topladık.

II-BAĞIMSIZ BULGAR KİLİSESİNİN KURULMASI YÖNÜNDE ATILAN İLK ADIMLAR

Osmanlı döneminde yaşayan gayrimüslimler, Yahudi, Rum ve Ermeni olmak üzere üç millete ayrılmışlardı. " Osmanlı Millet Sistemi" olarak adlandırılan bu hukuki yapıda, Osmanlı devleti, tebaasını dini kimliklerini esas alarak tanımaktaydı.[9] Osmanlı Devleti sınırlarında yaşayan Bulgarlar Ortodoks'turlar. Osmanlı yönetiminin uyguladığı millet sistemi ile bütün Ortodokslar gibi "Rum Milleti" olarak kabul edilen Bulgar Ortodoksları, Rum Patrikhanesi'nin sorumluluk dairesine dâhildiler. Bulgarları hükümet karşısında resmen savunacak tek makam Rum Patrikhanesiydi. Rum Patrikhane'sinin Bulgar cemaati üzerinde uygulamak istedikleri politika ise, onları Kilise içerisinde asimile etmekti.[10] Bulgarlar bir yandan dini özgürlüklerini sağlamaya çalışırken, diğer yandan da Fener Rum Patrikhanesi'nin "Ekümeniklik" iddiası ve "Tüm Ortodokslar Helen'dir" felsefesi ile savaşmaya çalışıyorlardı. Slav piskoposlarının ve şehir din adamlarının çoğunun yerini Rum din adamları aldı. İbadetlerde Bulgar dili Rumca ile değiştirildi. Slav kitapları ve el yazmaları yok edildi. Patriklerin ve Yunan din adamlarının temel amaçlarından biri Slav tarihi belleğini silmekti.[11] İstanbul Rum Patrikhanesi'nin, imparatorlukta yaşayan tüm Hristiyanları Rumlaştırma teşebbüsleri Bulgarlarda huzursuzluk yaratmış ve direnişlerine sebep olmaya başlamıştır. Bulgarlar, kendi dillerini öğrenmekte ve kültürlerini yaşatmakta sıkıntı yaşıyorlardı. Millet sisteminin sadece ruhani yetkiler dâhilinde olmayıp, aynı zamanda yargı, vergi gibi idari yetkileri de içerdiği göz önüne alındığında Bulgar Ortodoksların sıkıntıları, Osmanlı

[9] R.E. Güllü, **Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü**, Balkan Studies II –History&Literature, Makedonya, 2011. s.350.
[10] C. Seyfeli, **Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı Ve Bulgar Katolikler (1847-1918)** Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi, 52:2, 2011, s.160.
[11] B. Çipof, **Patrikhane ile Mücadelem Bulgar Eksarhlığı Vakfı'nda Onbeş Yıl,** Bojidar Çipof Kitapları, 2010, s. 17.

İdaresinden değil Rum Patrikhanesi despotlarından gelmekteydi.[12] Böylece Bulgar milli hareketi ilk olarak Osmanlı Devleti'ne karşı değil Rum Patrikhanesi'ne karşı örgütlenmeye başlamış oluyordu.

Bulgar milli uyanışını canlandırmaya yönelik ilk hareketler din adamlarından gelmişti. İlk kıvılcımı Paisiy Hilendarski atmıştı. 1762 yılında Atos Dağı'nda, "Slav Bulgar Tarihi" adlı el yazması bir kitap yazdı.[13] "Ey Bulgar ecdadını öğren dilini tanı... Ben bütün Bulgarlara bizim milletimizin de anlı şanlı bir millet olduğunu ortaya koymak için bu kitabı yazma zahmetine girdim ve buna devam edeceğim. Ben öyle Bulgarlar tanıyorum ki şaşkınlık içinde kendilerini Bulgar saymaktan son derece utanıyorlar... Tam aksine bunlar Yunanca öğreniyorlar... Ey akılsız millet neden öz dilinden utanç duyuyorsun... Neden öz dilinde düşünmek ve okumak istemiyorsun..." [14] gibi ifadelerle milli uyanışı tetikleyen bu kitap, çoğaltılarak halk tarafından okunmaya başlandı. Daha sonraki adım Sofrani Stoiko Vladislanof'dan geldi. Onun yazdığı kitaplar da Bulgarların, Rumlara karşı hareketini tetikler nitelikteydi.

1824'ten Kırım Savaşı'na (1853-1856) kadar geçen zamanda Bulgarlar, daha iyi ve ahlaki piskoposlara sahip olma ve piskopos vergisinin kaldırılması yönünde küçük taleplerde bulundular. 1920 yıllarında Rum papazların yerine Bulgar papazlarının tayin edilmesini isteyen bazı şehirlerin ahalisi tarafından başlatılmış bölgesel çatışmalar daha sonra organize milli kilise bağımsızlığı hareketine dönüşmüştür.[15] Bağımsız Bulgar kilisesi kurulması yönünde atılan en önemli adımlar Osmanlı idaresinde İstanbul'da gerçekleşmiştir. 1839 yılında Osmanlı hükümeti tüm halkına eşit haklar veren Tanzimat Ferman'ını ilan eder. Bu reform eylemi Bulgarlara da bazı isteklerini öne sürme hakkı

[12] B.Çipof, "Balat'taki Demir Kilise'nin Yapım Serüveni " makalesi, Teostrateji araştırmaları Merkezi, Aralık, 2013, s. 3.
[13] C. Seyfeli, a.g.m., s. 162
[14] B. Çipof, a.g.e., s. 17.
[15] Anonim, **Zaman içinde Kökler, İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Cemaatinin geçmişi ve bugünü**, katalog, J- point plus Ltd., tarih ?, s.26.

vermiştir. 1845'te Rum din adamlarına karşı hareketin başını çeken iki milli kilise lideri Neofit Bozveli ve Ilarion Makariopolski, Rum kilise anlaşmazlığının derinleşmesine ilişkin başlıca taleplerini belirledikleri bir dilekçe (muhtıra) hazırladılar.[16] Dilekçe, Bulgarların sultana sadık olduklarını ve taleplerinin tamamen imparatorlukta yürürlükte olan yasalar dahilinde olduğuna dikkat çekiyor. Dilekçede;

Bulgarların ayrı bir millet oldukları için Rum sayılmamaları,

Bulgar din adamlarını, ahalisi Bulgar olan yerlere piskopos olarak atamak,

Bulgarların kendi devlet okullarını açmalarına izin vermek

Bulgar gazete ve kitaplarını özgürce yayınlamak,

İstanbul'da bir Bulgar kilisesi açmak,

Bulgarların kendilerini Rum entrikalarına karşı koruyabilecekleri karma mahkemeler (Bulgarlar ve Müslümanlar) oluşturmak,

Yüksek Kapıdan önce Bulgarları temsil etmek üzere bir Bulgar heyeti oluşturmak, gibi maddeler bulunuyordu.[17]

İlarion, Bulgar halkının uğradığı eziyetleri anlatan Fransızca ayrı bir mazbatayı Sadrazam Mustafa Reşid Paşa'ya bildirdi.[18] Sadrazam, bu istekleri olumlu karşıladı ve Patrikhaneden konu ile ilgili görüş istedi. Neofit Bozvelli ve İlarion'un Leh ve Rus göçmenlerle ilişki de oldukları söylentileri üzerine, Patrikhane Osmanlı yönetiminden onları sürgüne yollamalarını istediler.[19] Bozveli ve İlarion'un sürgünü Bulgar halkının tepkisine yol açmıştır. Onların sürgünden kurtulmalarıyla ilgili çabaları ve daha sonra ki süreçte padişaha sundukları şikâyet dilekçeleri sonuçsuz kalmıştır.

[16] A. Koyuncu, **Bulgar Eksarhlığı**, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 1998, s. 54.
[17] A. Koyuncu, a.g.t., s. 57.
[18] A. Koyuncu, a.g.t., s. 62
[19] A. Koyuncu, a.g.e., s. 63.

1847 yılında bağımsız bir kilise kurma teşebbüsleri tekrar başlamıştır. Rum patrikhanesine yapılan 30 kadar dilekçeden sonra kendilerine ait bir kilise yapabilmeleri için gerekli izni almışlardır. Ancak bu Patrikhane'nin tek elinde olan bir durum değildi. Bab-ı Ali'den de izin alınması gerekiyordu. Böylece 17 Eylül 1849'da bir papaz evi açabilmek için Sadaret'e başvurmuşlardır.[20] Dilekçede Rumlar ile aynı yerde ibadet ettiklerini, bunun sıkışıklığa neden olduğunu ve Rumca ibadetleri anlamadıklarının dile getirmişlerdir. Dilekçeyi yazan kişi, İstefanike Bey'dir.[21] Önce Aleksandr Eksarhos adında bir zatın Unkapı iskelesinde bir yahudinin evinin satın alınıp papazevine çevirme isteğine, Bogoridi tarafından İslam mahallesinde olması ve çok kalabalık bir yerde bulunması gerekçesiyle karşı çıkmıştır. Böylece Bulgar halkını bu istekten vazgeçirmek adına Fener'de bulunan hanesini parasız pulsuz Bulgar vatandaşlarına armağan etmiştir. Böylece 20 Eylül 1849 tarihinde dilekçenin kabulüyle birlikte bu arsa da bir papaz evi açılabilecekti.

A) Sveti Stefan Kilisesinin İnşaat Süreci Ve Bu Süreci Hazırlayan Faktörler

1) Papaz evi

Stefan Bogorodi, Temmuz 1849'da kilisenin inşası için bahçesini bağışladı. Dileği, Haliç kıyısında büyük bir kilise inşa edilene kadar bir metoh[22] binası ve küçük, geçici bir kilise inşa etmekti. Yeri bağışladığı anda, 31 Temmuz 1849 'da kalfa Hacı Stefan'ı yeni binalar için mimari planlar yapmaya davet etti.[23] 6 ağustos 1849'da Bororodi'nin konağında Bulgar cemaatinin katılımıyla bir toplantı düzenlendi. Toplantıda bulunan Hacı Stefan'dan avluyu ölçmesi istemiştir. Ölçümler ve ön hesaplamalardan sonra Hacı Stefan, bağışlanan yerin oldukça geniş olduğunu ve bir

[20] H. Kuruyazıcı - M. Tapan, a.g.e., s. 16.
[21] İstefenike ve Aleko isimleriyle de bilinen kişi, Stefan Bogoridir. Çalışmanın ilerleyen bölümlerin Bogoridi ismiyle bahsedilecektir. Bogoridi Bulgar kökenli üst düzey bir Osmanlı devlet adamıdır.
[22] Metoh, kelime anlamıyla bir yerleşim yerinde bulunan kiliseye ait ev demektir. Bknz; bılgarski tılkoveh reçnik. Metoh , hacıların dinlenmesi için yapılmış bir binadır.
[23] B. İvanova, a.g.e., s. 73.

metoh binası, küçük ve büyük kilise inşasında herhangi bir sorun olmayacağını bildirdi. Metoh binasının avlunun batı ucunda, birkaç metre yüksekliğindeki eski Bizans kale duvarına bitişik yapılmasını önerdi. Ona göre, büyük kilise metoh binasının karşısında ve Haliç kıyısına yakın olmalıydı. Kurulan geçici kurul Hacı Stefan'dan üç planı en kısa zamanda hazırlamasını istemiştir. İlerleyen günlerde İstanbul'da yaşayan Bulgarlar, ustalar ve zanaatkârlar Bogoridi'nin bağışladığı evi ziyaret etmekteydi. 17 Ağustos Çarşamba günü Bogoridinin evinde düzenlenen ikinci toplantıya katılan Bulgarlar, mimar tarafından hazırlanan planları incelemek için bir araya geldiler.[24] İşlerin yürütülmesi için bir yönetim kurulu seçildi. Hiçbir itiraz olmadan proje kabul edildi. Bogoridinin bir dilekçe yazması ve Babıali'ye başvurmasına karar verildi. Ertesi gün, 18 Ağustos 1849 Perşembe günü, Hacı Stefan işçilere liderlik etti ve düzenlenen uygun bir tören ve duadan sonra kabul edilen planların inşası için yoğun bir çalışma başlattı.

Prens Stefan Bogoridi'nin bağışladığı yer, Haliç kıyısında Fener bölgesindeki eski evinin bulunduğu arsaydı (kendisi Boğaz'ın Avrupa kıyısındaki Arnavutköy bölgesinde yeni bir evde yaşıyordu). Bu, geniş bir avlu (yaklaşık 5-6 dekar) ve birkaç binadan oluşan oldukça büyük bir arsaydı.

Arsanın içerisinde bulunan binalardan en büyük olanı, Stefan'ın aslında uzun yıllar yaşadığı eski, geniş ve aydınlık salonları olan çok sayıda odalı köşktü. Ayrıca hizmetlilerin yaşadığı ikinci bir bina daha bulunmaktaydı. Büyüklükleri nedeniyle döneminde "saray" veya "lojman" olarak adlandırılan bu iki ev, ahşap zeminli büyük taş binalardı. Üçüncü bina tamamen ahşaptı ve üst kat çamaşırhane, alt kat ise ahır olarak kullanılıyordu.[25] Bina, geniş avlunun güneybatı köşesinde arka planda dururken, diğer iki bina sahile yakındı ve önlerinde bir çiçek bahçesi vardı. 18 Ağustos 1849'daki inşaat

[24] B. İvanova, a.g.e., s. 74.
[25] B. İvanova, a.g.e., s. 74.

çalışmalarının başında, iki taş ev yıkıldı.[26] Yıkımdan sonra binaların yapı malzemeleri metoh'un inşası için bir kenara bırakıldı. Harap bir vaziyette olan üçüncü bina yıkılmadı.

Üçüncü bina, beşik çatılı ve güneybatı cepheli iki katlı ahşap bir binadır. **(Foto 1)** Binanın alt katı kilise, üst kat ise okula olarak düşünülmüştü. Tüm alt bölme duvarları kaldırılarak sadece alt zemini yenilendi. Dayanıklı olması için, binanın iç kısmına iki paralel dikdörtgen masif ahşap sütun yerleştirildi. Böylece sunak apsisi güneydoğu yönünde yönlendirilen üç nefli bir kiliseye dönüştürüldü. (daha sonra inşa edilen Demir Kilise kuzeydoğuya yönlendirildi).Zemin dikdörtgen taş levhalarla kaplıydı ve Nicola Dogramaci tarafından yapılan, daha önemli ibadetçileri oturtmak için sol ve sağ duvarlar boyunca ahşap tahtlar yerleştirildi.

Eylül 1849'un sonuna doğru, kilise tamamlandı ve iç dekorasyonu başladı. 27 Eylül'de Mustafa adlı bir nakkaş binanın içini boyadı.[27] Yapının durumu nedeniyle, duvar resmi yapmak imkânsızdı, sadece ikonostasis için ekipmanlar sağlandı. Çeşitli kişilerin bağışları ile bir dizi ikon, kilise ve ayin için gerekli eşyalar sağlanmıştı. Mülkün bağışçısı Prens Stefan Bogoridi, kilisenin simgesi haline gelen büyük bir Aziz Stephan ikonunun resmi için ressam Andrikon' a ödeme yaptı.

Binanın mütevazı dekorasyonunu ve mekânın içi kısmını gösteren bir fotoğraftan **(Foto 2),** ikonastasise doğru, ikişer sıra dört sütun görülebilmektedir. Binanın uzun ekseni boyunca birbirlerine kemerlerle bağlanmamışlardır. Binanın enine ekseni yönünde bulunurlar ve ahşap tavanın kirişlerini desteklerler. Kemerlerin üst kısımlarındaki duvar sıvalıdır. Sütunların mütevazı bir dekorasyonu vardır. Doğrusal olarak döndürülmüş profiller, ilk sağ sütunun yüksek kaidesini ve dört sütunun başlıklarını işaretlerler. Fotoğrafta, soldaki pencere önünde bir prokynetarion[28] ve yanında iki taht, sağ tarafta bir

[26] H.Temelski, a.g.e., s. 31.
[27] B. İvanova, a.g.e., s. 77.
[28] Özel ikonaların konulduğu stand. Bazen dindarlar mum yakarlar.

piskopos tahtı bulunmaktadır. Fotoğrafta ikonastasisin görünen kraliyet kapılarından da anlaşılacağı üzerine yapı uzunlamasına eksen yönünde çekilmiştir. İkonastasisin üst kısmında üçgen bir alınlık ve alınlığın altında didaktik simgelerin bulunduğu ikinci sıra friz bulunmaktadır. Binanın iç mekanını gösteren başka bir fotoğrafta **(Foto 3)** ikonastasisin ince ahşap sütunlarla oyulduğu ve iki ahşap basamakla yükseldiği görülebilmektedir. Kraliyet kapısının iki yanında solda Theodokos Meryem ikonası ve sağda Pantokrator İsa ikonası bulunmaktadır. İkonostasis, ilk sıradaki ibadet (sayı 6) ve üstlerinde didaktik (sayı 22) olmak üzere iki sıra simgeye sahip basit bir ahşap bölümdü. İkonaların bazıları Ekim 1849'un başında hazırlanırken ve geri kalanı 20 Mart 1850'ye kadar tamamlanmıştır. İkonastasis'in ressamı "Andrikon" adında bir Yunan idi. Sunak odasına bir taht yerleştirildi. Taş bir masa ve ön kapıya kadın bölümü için ahşap bir kafes bölme monte edildi. Hem avize hem de şamdanlar Ivan adlı bir usta tarafından getirildi.

Binayı dışardan gösteren 1896 tarihli bir fotoğraftan, eninin boyundan daha uzun olduğu görülebilmektedir **(Foto 1).** Ahşap kilise ve arkasında bulunan komşu taş bina arasındaki tek katlı bina sunak alanına karşılık gelmektedir. Binanın ön tarafında bir sundurma bulunmaktadır. Bu kısım, narteks bölümüdür. Fotoğrafın sağ üst kısmında metoh binası da görülebilmektedir.

23 Eylül 1849 tarihinde Bulgarların başvurusu sonrası Babiali tarafından gerekli izin verilir. 9 Ekim 1849'da papaz evi denilen küçük kilise ibadete açılır. 23 Ekim 1849'da yapılan törenle Arhidyakon Stefan (Aziz Stefan) adı ile takdis edildi.[29] Kırk dokuz yıl boyunca kullanılan kilise, 1898'de yeni Sveti Stefan kilisesinin açılışından kırk gün sonra yıkılır. Apsisin yerine bir anı taşı dikilmiştir. Anı taşı, günümüzde kiliseye girerken sağ tarafta bulunan mezarların yanında durmaktadır **(Foto 4).**

[29] B. Çipof, a.g.e., s. 18.

2- Metoh Binası

Ahşap kilisenin tamamlanmasıyla birlikte Babıali'den alınan izin değerlendirildi ve arsanın üst kısmına (bugün aradan Mürselpaşa caddesi geçmektedir ve yolun diğer tarafında kalmaktadır) "Metoh Binası"nın inşasına başlandı. Metoh kiliseye yardımcı fonksiyonları olan bir yapıdır. Hacılar için kalacak yer olarak düşünülmüştür. 1857 yılında aziz Kiril ve Metodiy adlı bir ilkokul kurulmuştur. 1868 yılında fakir esnafların çocuklarının okumasına yardım eden hayırsever eğitim kardeşliği adlı derneğin toplantıları metoh binasında yapılmıştır. İstanbul'daki ilk bulgar basımevi bu binada faaliyet göstermiştir.[30]

Metoh binası kalfa Hacı Stefa'nın hazırladığı ilk plana göre yapılmıştır. Bina üç katlıdır. Binanın 25 odası ve 40 metrelik büyük bir salonu vardır. Ön cephe uzun ve iki yan cephe çok kısadır, bina dikdörtgen planlıdır. Ön cephenin uzunluğu 31, 75 m.'dir. Binanın derinliği 8 ile 10 m. arasındadır. Ön cephe saçağının altında bütün cepheyi baştanbaşa uzanan ve yan cephelere dönen bir yazıt bulunmaktadır. Yazıtın sağ ve sol cephelerinde " BULGAR HALKI" yazarken, ön cephede; " Bu yer Tanrı'nın izni ve yardımı ve Padişahın yüce fermanıyla, Ulu Padişah Sultan Abdülmecid Efendimizin ve Patrik Antim'in zamanında ilk "Bulgar kilisesi metohunun yapılması için yurtsever Ulu Prens Stefan Bogoridi tarafından Tanrı'nın ve insanların önünde Bulgar halkına armağan edilmiştir. " Bulgar metohu'nun yapısı, halkın yardımı, katılımı ve denetimi altında yapılmıştır. 1850 yılında tamamlanmıştır. Yazan S. N. N. İZVORSKİY."[31] yazmaktadır. Cephenin ortasında ana giriş kapısı ve üst katta küçük bir balkon bulunmaktadır **(Foto 5).** Orta kısım hafif bir girinti yapmaktadır. Cephede kat zeminlerinin silmelerle vurgulaması yatay bir görünüm vermektedir. Aralarında düzgün bir duvar aralığı olan üçlü ve beşli pencerelerden oluşan kısımlar ve ana giriş kapısının bulunduğu orta kısım, dikey bir ritim

[30] H.Kuruyazıcı - M. Tapan, a.g.e., s. 72-73.
[31] H. Mevsim**, Bulgar Gözüyle İstanbul**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011, S. 27.

oluşturur. Bu şekilde, cephe beş birime ayrılmıştır. Yolun zamanla yükselmesinden dolayı, zemin katın döşemesi 1 m. kadar çukur kalmıştır ve giriş kapısına kaldırımdan yapılmış bir merdivenle inilmektedir. Cephenin sağ ve sol uçlarında eskiden kapı olduğu anlaşılan ama bugün yol düzeyinin aşağısında kaldığı için pencere gibi görünen iki giriş daha bulunmaktadır. Bu girişlerin arkasında bulunan odaların başka bir kapısı bulunmadığı için odalara giriş bulunmamaktadır. Bu katın pencerelerinde, diğer kat pencerelerinden farklı olarak sadece dikdörtgen pencereler değil, kemerli pencerelerde kullanılmıştır. Üçüncü katın ortasında bulunan balkonlu kısımda da kemerli pencereler kullanılmıştır.

Binanın arka cephesi Bizans dönemi Haliç surlarından kalma bir duvara yanaşmaktadır **(Plan 11).** Duvarın yapısından dolayı cephe düz değildir. Katların ortasında uzun koridorlar bulunmaktadır. Koridorun cadde kısımlarında küçük ve büyük odalar bulunmaktadır. İkinci katta kemerlerle biten pencereleri ve balkonu olan geniş bir salon bulunmaktadır. Bu salon odalar arasında en büyüğüdür ve bir tür başoda olarak düşünülmüştür. Koridorun diğer tarafında ortada tek kollu bir merdiven bulunmaktadır. Bu kısımlarda da odalar bulunmaktadır. Merdiven ile odaların arasında iki adet aydınlık boşluğu vardır.

3- Aya Triada Kilisesi

Fener'deki ilk ahşap kilise Pazar ve yortu günlerinde Bulgarların ibadet edebilmeleri için yeterince büyük değildi. Zaten bu kilise büyük kilise yapılana kadar geçici olarak inşa edilmişti. 14 Mayıs 1850 tarihinde, Bulgar kilisesi yönetim kurulu Sv. Stefan adıyla bir kilise inşa edilmesi kararını alırlar. Fakat bu kilisenin inşası gerçekleşmemiştir. Gerçek bir kiliseye sahip olma konusunda ısrarcı olan Bulgarlar 1858 yılında Rum Patriği'ne Ticaret Nezareti'ne bir dilekçe yazması için başvururlar. [32] "Aya

[32] H. Kuruyazıcı - M.Tapan, a.g.e., s.24.

Triada" adında, kagir bir kilisenin inşa edilmesi için izin istemişlerdir. Yapılan başvuru sonrasında bir harita hazırlattırılır. Haritayı inceleyen Ticaret Nezareti, iznin verilmesi yönünde görüş belirtir. 28 Eylül 1858'de yeni kilisenin inşa edilmesi için karar çıkar.[33] Aralık ayında kilise yönetim kurulu kilisenin yapılmaya başlamasına karar verir. Hacı Stefan Kalfa, 1849'da metoh'un yapımı sırasında Stefan Bogoridi'nin ölümünden önce bir kilise projesi tasarlamasına rağmen, 1859'un başlarında, projeyi hazırlaması ve kilisenin inşası için V.G.Fossati[34] görevlendirilir. 1858 sonbaharında inşaat izni çıktıktan sonra gerekli kereste ve taş sağlanır ve 8 Mayıs 1859'da arsa zemininin hazırlanmasına başlanır. 260 işçi ile çürük olan zemini sağlamlaştırmak için 9- 10 cm. boyunda çam ağacından 2089 adet kazık çakılır. Zeminin kaymasını önlemek için kıyıyı temizleyerek her biri 13-14 ton ağırlığında 33 büyük taş blok yerleştirilir. Bu ön çalışmalar bitince 6 Kasım 1859 Pazar günü düzenlenen bir törenle temel atılır. Temeller bittikten sonra temel duvarlarının örülmesine başlanır. Ama zemin sağlamlaştırması yeterli olmamıştır, temeller denize doğru kayar. Oysa kilise inşaatı için halktan toplanmış olan paranın büyük bir bölümü bu işe harcanmıştır. Temel duvarları zemin hizasına kadar yükselmişken para biter, Ocak 1860 'ta inşaat durur.

Bu kilisenin projesi, Bulgar Ortodoks Kilisesi'nin Kutsal Sinodu'nda ki Kilise Tarihi Enstitüsü ve Arşivinde korunmuştur **(Proje 1).** "İstanbul'da İnşa Edilecek Ulusal Bulgar Kilisesi Sv. Troitsa'nın Cephe, Plan ve Kesiti" başlıklı projede sol altta imzalı "F. Persichetti ", sağ altta mimar Fossati imzaları okunmaktadır. Proje Rusça yazılmıştır. Binanın boy kesiti, planı ve ön cephesi yer almaktadır. Boy kesiti, A-E harfleriyle işaretlenmiş nokta çizgilerle gösterilmiş ve planın uzun aksından geçirilmiştir.

[33] B. İvanova, a.g.e., s. 105.

[34] Fossati kardeşlerden hangisi olduğuyla ilgili kesin bir bilgi olmamakla birlikte, Giuseppe Fossati'nin Stefan Bogoridi'ye Arnavutköy'de bir köşk yapması ve kilisenin açılış töreninde bulunmasından dolayı, mimarın Giuseppe olduğu düşünülmektedir.

Gösterdiği boyutlar 34, 11 m. boyunda, 22,74 m. eninde, 13,65 m. yüksekliğindedir. Kilisenin planı çevre koridorlu Bizans kiliselerine benzer bir şema uygulandığı görülmektedir. Ortada dört büyük ayağa oturan, yüksek kasnaklı bir ana kubbe bulunmaktadır. Kubbenin dört yanında dört kol oluşturan büyük birer beşik tonozla genişletilmiş, köşelerde bu kolların arasına, tepeleri tonozların üst hizasını geçmeyen birer küçük kubbe yerleştirilmiştir. Böylece planın bütünü bir kareyi tamamlamıştır. Ana kubbeyi taşıyan büyük ayakların arası, iki yanda ve giriş yönünde olmak üzere, ikişer sütunla üç açıklığa bölünmüştür. Böylece, buradaki tonozların altında, orta mekanı üç yandan çeviren "U" planlı bir koridor ortaya çıkmaktadır. Bu koridorun üzerinde " U" biçiminde bir galeri getirilmiştir. Apsis dışa doğru taşkındır ve yarım daire planlıdır. Bema bölümünün tabanı ana mekandan üç basamak yüksek yapılmış ve dışa doğru kavisli bir ikonastasisle ayrılmıştır.

İleriye doğru çıkıntı yapan narteksin ortası içeri çekilmiş ve bu alanda küçük bir vestibül oluşturulmuştur. Ana giriş kapısı bu vestibülün içine alınmıştır. İki yanda galeriye çıkan merdivenler bulunmaktadır. Yapının ön cephesinde görülen tepeleri küçük kubbeciklerle örtülü iki çan kulesinin yükseklikleri ana kubbe kasnağının alt hizasını çok az geçmektedir. İki yan cephenin ortasında da birer kapı bulunmaktadır. Binanın subasmanı zeminden yaklaşık 70- 80- cm yüksektir. Böylece, ana kapı ve yan girişlere beş basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır.

4- Eksarhlığın Kurulması

1856 yılında ilan dilen Islahat Fermanıyla birlikte Osmanlı İmparatorluğu sınırlarında yaşayan Hıristiyanların dini ve siyasi haklarını garanti altına alındı. Bu reform belgesinin yayınlanmasıyla Bulgarların kilise hareketinin ikinci aşaması başladı. Bulgarlar, Osmanlı İmparatorluğu'nda ayrı bir ulus olarak tanınmalarını sağlayacak bağımsız bir kilisede ısrar ediyorlardı. 19. yüzyılın ortalarında Bulgar toplumunda kilise meseleleri üzerine yoğun tartışmalar başladı. Canlanma eylemcileri, kiliseye ve din

adamlarına siyasi yaşamda ana rolü verdiler, çünkü onları Osmanlı İmparatorluğu'nun yönetimi altında Bulgarların kendi kimliklerini bulmalarını sağlayacak ve Bulgar ulusunun inşasını gerçekleştirecek birer destekçi olarak gördüler.

Bağımsız bir kilise mücadelesinin doruk noktası, 3 Nisan 1860'da Osmanlı başkentinde gerçekleştirilen Paskalya törenidir. Bulgar kilisesinde gerçekleşen Paskalya ayini sırasında halk tek bir ağızdan "patriği anma Sultanı an" diye bağırmıştır.[35] Bunu üzerine, Piskopos İlarion Makariopolskiy, Rum Patriği'nin adını söylemedi ve onun yerine Sultanın ismini ve Tüm Bulgar piskoposlarının ismini andı. Ardından İncil çeşitli dillerde okunurken, Rumca okunmaz. Böylece, İlarion Makariopolskiy, Fener Rum Patrikhanesi'nin otoritesini sembolik olarak reddetti. Ayinin bitiminde Bulgar gençler Metoh binasının balkonuna geçerek Sultan Abdülmecit için onu öven bir şarkı söylemişlerdir. Daha sonra gerçekleşen ayinler için izin almamış ve Patriğin adını hiçbir zaman anmamışlardı. Bulgarlar Bab-ı aliye bir dilekçe yazarak Rum Patrirkhanesini tanımadıklarını bildirmişlerdi.

İstanbul'da yaşanan bu gelişmeler, bütün Bulgaristan tarafından yakından izlenmiştir. İlarion ve takipçileri Veles Metropoliti Aksentiy ve Filibe Metropoliti Paisiy sürgene gönderilmiştir. Ünlü halkçı Dragon Tsankov yönetimde olan ve Roma Katolik kilisesine katılmalarını teklif eden uniat[36] hareketinin canlanması, sürgün sonrasında da mücadele edildiğine göstermektedir. Bulgarlar, üzerinde 2145 imza bulunan Bulgarca ve Fransızca iki senetle Ermeni Katolik Patrikhanesine başvururlar ve Katolikliğe geçmek istediklerini beyan ederler.[37] Sadaretinde olumlu görüşüyle birlikte Sultan bu isteklerini kabul eder.

[35] B. Çipof, a.g.m., s. 3.
[36] Kendi inaçlarını, kendi dilleri ve ayinlerini koruyan fakat Papanın otoritesini kabul eden Ortodoks kiliseleridir.
[37] R. Güllü, a.g.m., s. 352.

Bulgar cemaatini geri kalanları, Bağımsız kilise için mücadeleye devam ettiler. Yıllar geçtikçe Patrikhane ve Bulgarlar arasındaki münakaşalarda devam etmekteydi. 1869 yılında Babiali bu kilise kavgalarına bir son vermek adına Rum ve Bulgarlardan önemli kişileri bir araya getirerek bir komisyon kurdu. Komisyondan çıkan mazbata Ali paşa tarafından 5 Mart 1870'de Babıâli'ye sunuldu. 11 Mart 1870'de (8 Zilhicce 1286) 11 maddeden oluşan "Bulgar Eksarhlığı Fermanı" kabul edildi.[38] Bulgarların yaşadığı bütün topraklar Eksarhlığın kapsamında olan 15 piskoposluğa dahil olmuştur. Karma halkların yaşadığı bölgeler ise gelecekte nereye bağlı kalacağı kararının refarandum ile belirlenmesi öngörülmüştür. 23 Şubat 1871 tarihinde İstanbul'da Bulgar Eksarhlığının tüzüğünü kabul eden ilk kilise halk konseyi açılmıştır. Bulgar Eksarhı olarak Vidin piskoposu I. Antim seçilmiştir.[39]

Fener Rum Patrikhanesi Bulgar Eksarhlığına karşı çıkıp 16 Eylül 1872 tarihinde ona karşı skizma uygulamıştır. Bu skizmayı 1945 yılında Bulgar Ortodoks Kilisesinin otosefalliğini tanıyarak kaldırmıştır.

[38] A. Koyuncu, a.g.t., s. 98.
[39] Anonim, **Zaman içinde Kökler, İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Cemaatinin geçmişi ve bugünü**, katalog, J- point plus Ltd., tarih ?, s. 27.

III. İSTANBUL SVETİ STEFAN KİLİSESİ

A) Uygulanmamış Projeler

1- İlk Proje

Yeni bir kilisenin yapılması için 1888 yılında uluslararası bir yarışma yapıldı. Yarışmaya katılan üç mimardan sadece Hovsep Aznavur istenilen her şeyi zamanında teslim eder. Bulgar hükümetinin onaylaması için proje Sofya'ya gönderilir. Projesi, 9 ağustos 1888' de kabul edilir. 20 Mayıs 1889' I. Yosif yeni bir kilisenin yapılmasına izin verilmesi isteğiyle Adliye ve Mezahib Nezareti'ne başvurur. Bundan önce 1858'de ilk ahşap kilisenin harap durumda olmasından ve cemaate küçük gelmesinden dolayı yeni bir kilisenin yapımına izin verildiğinden ama bu kilisenin maddi imkânsızlıklar neticesinde gerçekleştirilemediğinden bahseder. Öncekinden daha küçük boyutlardaki yeni kilise projesi de ekleyerek cemaatten kilise yapımı için yeterli parayı topladıklarını söyler. Adliye ve Mezarib nezareti izin talebini, Şehremaneti'ne iletir. Konu ikinci daire müdürlüğüne havale edilir ve Şehremaneti Henderesehanesinin de çizimleri uygun bulmasından sonra kilisenin yapımına onay verilir.

Aznavur 1859 yılında çizilmiş projeden daha küçük bir proje hazırlamıştır. Bu kilisenin beyaz muşambaya çizilmiş iki paftası Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır.[40] Projelerden biri kilisenin planı gösterirken, diğeri kilise planıyla birlikte ön cephe planını da göstermektedir **(Proje 2,3).** Planı gösteren projede arsa sınırları da gösterilmiştir. Üzerinde herhangi bir yazı veya ölçü bulunmamaktadır. Sağ alt köşede "Josef[41] Aznavur/ mimar" yazmaktadır. İkinci projede de sağ alt köşede mimarın ismi yazarken, burada yazı ve ölçüler kırmızı mürekkeple verilmiştir. Projeye göre binanın boyu 31 m., genişliği ortada 15 m. olarak verilmiştir.[42] Ön cephede yanlardaki

[40] BOA, İB 876, lef 15, BOA,İB 876, lef 16.
[41] Josef, Hovsep'in Fransızca okunuşudur.
[42] Merkezi Devlet Arşivlerinde ki raporda ölçüler; boy: 28.5, en: 20.9 ve kubbenin yüksekliği; 21.85 metredir. Temelski'nin verdiği ölçüler; boy 27,47m., en 16,04 m., ve yükseklik 34,71 metredir.

taşmalardan dolayı genişlik 21m. olarak gösterilmektedir. Ön cepheyi gösteren proje de yapının toplam yüksekliği 33, 50 m. olarak verilmiştir. Ayrıca Bulgaristan Merkezi Devlet Arşivlerinde[43] bulunan Arnavur'un projelerle birlikte hazırladığı Temmuz 1888 tarihli bir rapor yapının çizimleri ve yapı malzemeleriyle ilgili ayrıntılı bilgiler sunmaktadır. Binanın karakteri ve görünümüyle ilgili fikir edinilebilecek bir kaynaktır.

Rapora göre binanın yapılacağı arazi, 59.50 x 40.50 m. ölçülerindedir. Haliç kıyısında engebeli bir arazi üzerine yapılacağı belirtilmektedir. Yapının planı üç nefli, merkezi kubbeli bazilika şemasındadır. Yüksek kasnaklı kubbeyi dört büyük ayak taşımaktadır. Kubbenin dört yanında birer beşik tonozla genişletilmesinden oluşmuştur. Merkezi kubbenin altında bulunan dört ayağın tonoz açıklığı içine ikişer sütun yerleştirilmiştir. Böylece orta mekan binanın uzun ekseni boyunca yan neflerden ayrılmıştır. Orta mekan ayrıca üzerinde beşik tonoz bulunan bir bema bölümüyle ileri doğru uzamaktadır.

Yapının apsisi yarım daire planlıdır. Yanlarda iki küçük apsis daha bulunmaktadır. Merkezi apsisin sağ ve sol tarafına yerleştirilen kuzey ve güney apsisleri, her biri bir tane dışarıya, bir tane kutsal alana ve yan neflere açılan üç kapısı bulunmaktadır. Bunlar diokonikon ve prothesis odalarıdır. Rapordan edindiğimiz bilgiye göre, sunak alanı ve apsis beş basamakla yükseltilmektedir. Sunak alanı ayrıca üç basamak daha yükseltilmiştir.

Aznavur'un raporda verdiği yükseklik ölçüleri; tonoza kadar olan yükseklik 20 m, kubbe üzerinde 33.60m., çan kulesinde 29, 60 m., apsis tarafında 20 m. ve kuzey güney apsisde 11.60 m.'dir.

Yapının ön cephe planında üzerinde birer saat bulunan, tepeleri kubbecikli iki çan kulesi görülmektedir. Kulelerdeki pencerelerden üst katlara çıkılabildiği anlaşılsa da

[43] ЦДА Ф. 321 К, оп. 1 а. е. 615, Лист 35.

planda bu katlara çıkışı gösteren merdivenler görülmemektedir. Merkezi kubbe ve çan kulelerinin üzeri Yunan haçlarıyla tepelenmiştir. Ana mekana giriş batı cephesinden üç yüksek kemerli açıklık oluşturan üç girişten sağlanmaktadır. İkisi çan kulelerinin altındadır. Ayrıca kuzey ve güney cephelerden de giriş bulunmaktadır. Giriş revakının oluşturan sütunlar iyon başlıklıdır.

Kilise yol kotundan 1.20 m. yüksektedir. Bu sebepten, giriş kısmına yedi basamakla çıkılmaktadır. Ön cephede dört metre, yan cephelerde iki metre genişliğinde olması ve etrafına kaldırım yapılması planlanmıştır. Yapı, yüksekliği 2.55 m. olan yarım bir bodruma inşa edilmesi düşünüldüğü için basamaklarla yükseltilerek nemden korunması planlanmıştır.

Rapordan anlaşılacağı üzere yan neflerin ve narteksin üzerinde bir galeri bulunmaktadır ama böyle bir galeriye ulaşmayı sağlayacak bir merdiven bulunmamaktadır. Rapor yapının ölçüleri ilgili ayrıntılı bilgiler verirken dış cephede yapılacak süslemeyle ilgili herhangi bir bilgi vermez. Bunun yanında kullanılacak yapı malzemeleri üzerinde de durmaktadır. İnce çakıl, tuğla, kesme taş gibi malzemelerin kullanılacağı, en yüksek kalitede ve dayanıklı malzemelerin seçileceğini ve sulu kireç, çimento veya alçı sıva kullanılacağı bilgilerini verir. Çatılar için, demir kaburgalar ve hafif içi boş tuğlalar ve metal kaplama" kullanılacağını belirtir. Pilasterler, sütunlar gibi cephe detayları mermer ile kaplanacaktır. Aznavour, yapının iç dekorasyonu için mermer sütunlar ve mermer levhalarla kaplı bir zemin sunmaktadır. Ayrıca iç ve dış kısmında heykelsi eserler yapılacağını ekler. Onlar için iki seçenek sunulmaktadır: daha pahalı olanı Carrara mermer ve bronzdan yapılır, daha ucuz olanı Kalay döküm demir veya pişmiş topraktan yapılacaktır. Boncuk, taht, koltuk gibi ahşap oymalar, Makedon işçileri tarafından yapılacak. İç ve dış duvar resimleri Slav sanatçıları tarafından yapılacağı veya son çare olarak mozaikler kullanılacağını ekler.

2- İkinci Proje

Kilisenin yapılacağı yerin dolgu [toprak] olmasından dolayı projede belirtilen yükseklik mimarlık kurallarına uymamaktadır. Bu hususlar göz önüne alınarak, 12 Ocak 1890 tarihinde Sadaret'ten Adliye ve Mezahip Nezareti'ne bir yazı gelir. Sadrazam önceki projeyi kabul etmiş olmasına karşın, kilisenin keşfinin ve projesinin yeniden hazırlanarak sonucun bildirilmesini istemektedir. Nezaret de 16 Ocak 1890'da Şehremaneti'nden yukarıdaki kilisenin planının küçültülerek yeniden yaptırılmasını ister. Aznavur bu gelişme üzerine yeni bir proje çizmiştir. Şehremaneti Henderesehanesi projeyi inceledikten sonra, istenen koşullara uygun olduğu görüşünü bildirmektedir. 19 Haziran 1890 tarihinde Meclis-i Mahsus kilisenin bu biçimde inşa edilmesini uygun görür. Aynı tarihte Sadrazam bu görüşü Padişaha bildirir ve 20 Haziran'da kilisenin yapılmasına izin verilir.

Bu projenin zemin katı planı ile ana giriş cephesi paftaları Başbakanlık Osmanlı Arşivinde bulunmaktadır[44]**(Proje 4-5).** Projeyle ilgili yapılmak istenen değişiklikler ve yeni ölçüler Nezaret'in isteklerini doğrultusunda hazırlanmıştır. Aydinger kâğıdına çizilmiş paftalardan plan paftası dıştan 42,55 cm. x 52,35 cm., cephe paftası dıştan 44,40 cm. X 62,40 cm boyutlarındadır. Paftada yazı bulunmamaktadır. Ölçüler, metre cinsindendir. Zeminden saat kulesi tabanına kadar yükseklik 14,5 m., buradan kule külahının ucuna kadar 11,05 m. olarak gösterilmiştir. Külahın üstünde de 0,75 m. yüksekliğinde bir haç bulunmaktadır.[45]

Plan ve cephe projeleri incelendiğinde binanın bugünkü binayla neredeyse aynı olduğu görülmektedir. Üretim sırasında yapılan değişikliklerden dolayı bazı farklılıklar bulunmaktadır. Bema bölümünde dışa açılan kapılar bugünkü gibi iki yan değil, apsis çıkıntısının yanlarında bulunmaktadır. Basamak sayıları iki projede de aynıdır. Giriş

[44] BOA, İB, NO.876, lef 17 ve 18.
[45] H. Kuruyazıcı - M. Tapan, **a.g.e.**, s. 39.

kapısının önünde ve yan cephelerde bulunan yarım daire şeklindeki merdivenler bu ikinci proje de dört basamaklı görünürken, günümüzde altı basamak bulunmaktadır. İkonastasis ana mekana doğru çıkıntı yapmaktadır. Yapının bugünkü ikonastasisi ise düzdür. Transept kollarının örten beşik çatının bu proje de kavisli olduğu görülebilmektedir. Yapının projesinde o zamanlar bir saat kulesinin düşünüldüğü görülmektedir. Bugün bu saatlerin yeri metal panjurlarla kapatılmıştır. Kulenin tepesinde mevcut sivrimsi kubbenin kullanılmayıp, kesik piramit şeklinde bir külahla örtülmesi planlanmıştır. Kubbede, balkonda ve parapet hizalarında kullanılan babaların üstü Yunan haçlarıyla bitmektedir. Günümüzde bu haçlar Rus haçlarıyla değiştirilmiştir. Dış cephe süslemelerinin daha sade olduğu gözlemlenebilmektedir. Pencere ve kapı üzerindeki yarı dairesel kemerler süslemesiz, sade bırakılmıştır.

Proje, Sofya'da bir komisyon tarafından onaylanır. 1859 yılında atılan temel yarım bırakılmıştı, Aznavur gözetiminde yarım bırakılan temel temizlenmeye başlamıştır. Nisan 1859'da temizleme işleminin bitmesiyle, temele kazık çakılmaya başlanır. Çalışmanın hızlandırılması için İngiltere'den buharlı şahmerdan getirilir **(Foto 7)** ve 12 Haziran 1891'de ilk kazık bir günde çakılır. Kazıkların çakılmasından sonra üzerlerine taş bloklar döşenir. Kazıklar birbirine meşe ağacından parçalarla bağlanır ve taş blokların üzeri kireç harcıyla kaplanır. 1892'de zemin sağlamlaştırması biter. 26 Nisan 1892'de bir temel atma töreni yapılır.

Bina Haliç kıyısında çürük zeminli bir arsaya inşa edilmiş bu yüzden ağırlığının azaltılması önerilmiştir. Böylece demir karkas bir binanın yapılması gündeme gelmiştir. Bu öneri yapan mimarlar, 19. yüzyılın sonlarında Boğaz'daki rıhtımların ve modern kentin kalbindeki bazı kamu ve özel binaların tasarımcıları arasındaydılar. Bunların arasında George D. Stampa, Antoine N. Perpignani, Alphonse Cingria, Fangoulis E. Mavrogordato, Alexandre Vallaury, Gabriel Tedeschie gibi İtalyan, Fransız ve Yunan mimarlar vardı.

1892 yılının sonuna doğru mimar Aznavur'un iç taşıyıcı iskeletin oluşturulması, duvarların dış mantolaması ve tavanların yerleştirilmesi konusundaki taslağı üzerine uluslararası bir yarışma düzenlenmiştir. Aznavur, kilisenin planını, çelik konstrüksiyonun parçaları ve dış süslemeyle ilgili detayları gösteren 16 adet çizim yapmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz ikinci proje üzerinde, yapının çelikten yapılması kararlaştırılmasından sonra, bazı değişiklikler yapmış ve yapı günümüzdeki halini almıştır. Bu aslında Aznavur'un üçüncü projesi sayılabilir. 2007 yılında uzman Dr. Yordan Zhelev tarafından Bulgaristan Merkez Devlet Arşivi[46]'nde saklanan çizimler keşfedildi. Korunmuş çizimler, tek kopyadır, ikinci bir kopyası mevcut ve gelecekteki restorasyon faaliyetlerinin uygulanmasıyla bağlantılı olarak İstanbul'daki "St. Stefan" mütevelli heyetini teslim eden Vasil Kitov'a verildi.[47] Çizimler roma rakamlarıyla numaralandırılmıştır. Çizimlere ek olarak 1896 yılında Joseph Emine tarafından çizilmiş kilisenin drenaj sistemin gösteren zemin planı da saklanmaktadır.

Çizimler yapının planı, cepheleri, bağlantı detayları ve cephe süslemesiyle ilgili bilgiler vermesi açısından önemlidir. Yapının planıyla ilgili olarak 1896 'da Joseph Emine'nin çizdiği plan, yağmur suyu drenaj sistemi şemalı, zemin ve arazinin durumuyla ilgili bilgileri içeren bir zemin kat planıdır**(Çizim1).** Ayrıca yapının planın gösteren PI no'lu proje iki kısma bölünmüş ve figür 1 olarak adlandırılan kısım 0 kotundan projeyi gösterirken, figür 2 kilisenin çelik yatay kirişlerinin yüksekliğinden göstermektedir **(Çizim 2)**. Yapının cepheleriyle ilgili çizimler çan kulesinin olduğu batı cephesiyle alaka çizimlerdir. VI nolu çizim çan kulesini ve batı cephesinin bütün çelik aksamını göstermektedir **(Çizim 3)**. Figür 17 nolu çizim ise çan kulesi, kubbeyi ve çelik konstrüksiyonu gösteren bir çizimdir **(Çizim 4)**. Zemin kat planının ayrıntılarını, daire ve köşe elemanlarının montajını gösteren VII no' lu çizim ile kilise planında yer alan sütun

[46] ЦДА Ф. 321 К, оп. 1 а. е. 473, Лист 174-189.
[47] B.İvanova, **a.g.e.**, s. 147.

ve kornişlerin tabanlarını, profillerini, boyutlarını gösteren IX no'lu çizimler yapının çelik parçaları hakkında bilgi vermektedir **(Çizim 5, Çizim 6).** X, XI, XII, XIII, XV, XVI numaralı çizimler pilasterler üzerindeki sütun başlıklarını, başlıkların üzerindeki parapet hizasındaki motifleri ve silmelerdeki motifleri göstermektedir **(Çizimler 7, 8, 9, 10, 11, 12,13)**. Arşiv'de dış cephede üzerinde çelenk ve melek yüzleri gösteren çizimler bulunamamıştır. Ayrıca II ve V nolu çizimlerle korunamamıştır.

Yarışmayı Viyana'dan R.Ph. Waagner firması kazanır. İşin firmaya verilmesi ile birlikte 1893 ve 1894 yılları boyunca Paul Neumann tarafından bu firma için yürütülen mühendislik işleri ve inşa planları üzerine çalışmalar yapılır. Aynı firma için çalışan mühendis mimar Hablitschek de gerekli detayları titizlikle değerlendirir ve Aznavur'un taslağını tamamlar ve yapılan işleri gözlemler. Yarışma koşullarına göre firma, binanın cephelerinde mimari projeye aynen uymak zorundayken, taşıyıcı sistem ilgili daha özgür bırakılmışlardır. Dayanıklılık konusunda tüm yetki firmadadır. Waagner firması taslağa uygun olarak dış cepheyi tamamlarken, taşıma sisteminde, dayanıklılıkta ve uygulanabilirlik açısından Aznavur'un projesine göre bazı değişiklikler yapılmıştır. Bulgaristan'dan iki uzmanın projeyi onaylanmasından sonra, 24 aralık 1892'de teknik sözleşme imzalandı.[48] 1893 yılının başlarında yüksek mühendis Marx tarafından idare edilen atölyelerde demir parçaların üretimine başlandı. Kilise, tüm parçaları monte etmek ve herhangi bir eksiklik varsa tespitini yapabilmek için geçici olarak fabrika avlusunda inşa edildi **(Foto 8)**. Böylece 1894 sonbaharında İstanbul'da inşası planlanan yapıyı düzeltmeye gerek olmadan yerinde hızlıca inşa edilebilecekti. Kilisenin fabrikada kurulmasıyla birlikte iç duvar kaplamalarının ve bezemelerin de Viyana'da yapılmasına karar verilir. Böylece dış kısmı fabrikada hazır edilmiş kilise, iç kaplaması da yapılana

[48] L. Gassebner, **Zeitschrift des Oesterr. Ingenıeur und Architekten- Vereines**, 47 Jahrgang XLVII, N17, april, WİEN 1895.

kadar daha uzun süre dayanabilecekti. Bu işin Nisan 1896 'da bitmesi gerekiyordu. İç duvar kaplamasının inşası için yüksek mühendis Sclüter görevi üstlenmişti.

Taşıyıcı sistem ve dış kaplama yaklaşık 360 t. ağırlığındadır. Çatıyla birlikte toplam tutar 250000 frcs'dir. Fiyata astar boya, İstanbul'a nakil ve inşa ve çatı da dâhildir. İç kaplama 140 t. ağırlığında olup 140 kg. başına 95 frcs. tutarındadır. Toplam ağırlık 500 t. ve toplam tutar yaklaşık 380.000 frcs.'dir.[49]

2 Ekim 1895'te bina tamamlandı. Kabulünü Şamarcıyev yaptı. Parçalar, Viyana'dan Trieste'ye, daha sonra Adriyatik üzerinden gemilerle 22 Kasım 1895'te İstanbul'a getirildi.[50] Firma parçaların kurulması için İstanbul'a 15 tane teknisyen gönderdi. Aralık 1895'te montajı başlayan Kilise, 14 Haziran 1896 bitirildi ve anahtarı İnşaat Komisyonuna teslim edildi. Ayin için gerekli olan İkonastasis'in tamamlanamamasıyla birlikte kilisenin açılışı iki yıl gecikmiştir. İkonastasis Doğu Kiliselerinin için uygun değildi.[51] Mimar Aznavur ve Atanas Şopov, Moskova'ya giderek, ikonastasis ile ilgili yapılacak değişiklikleri kontrol ettiler. Saray baş marangozu Nikolay Aleksiyeviç ile 20.000 rubleye bir anlaşma yapıldı. İkonları Klaydiy Lebedev yaptı.[52] İkonastasisin gelmesiyle birlikte, kilise 20 Eylül 1898[53] yılında törenle açılmıştır.

B) Mevcut Binanın İncelenmesi

Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilisesi, Haliç'in Güneybatı kıyısında Fener ile Balat arasında, İstanbul, Fatih ilçesi, Tahta minare Mahallesi, 273 pafta, 2304 ada, 14 parselde yer almaktadır **(Foto 9)**.

[49] L. Gassender, Zeitschrift des Oesterr. Ingenıeur und Architekten- Vereines., 47 Jahrgang XLVII, N17, april, WİEN 189,., s: 251.
[50] Parçaların Tuna Nehri ve Karadeniz üzerinden getirildi yönünde savlarda bulunmaktadır.
[51] H. Temelskİ, Bırgarskite Tsırkvi v Tsarigrad, Tsırkoven Vestnik, 1994, s.8.
[52] H.Kuruyazıcı, M.Tapan, a.g.e., s. 44.
[53] 8 Eylül 1898 tarihini yazanlar olsa da son yapılan araştırmalar ve BOA kayıtlarından asıl tarihin 20 Eylül olduğu kesinleşmiştir. 8 Eylül tarihi eski takvime göredir.

Yapının, 1888 tarihinde yapılan uluslararası yarışmadan sonra yapımına başlanmış fakat bu süreçte birçok plan değişikliğine gidilmiştir. Çelik bir yapı olması gerektiği yönündeki kararla, 1892 yılında projeyi gerçekleştirecek firmanın seçimi için bir yarışma düzenlenir ve Waagner firması yapıyı, önce kendi bahçesinde kurup, daha sonra gemiyle İstanbul'a getirmiştir ve 20 Eylül 1898 yılında kilise törenle açılmıştır. Batı cephesinde giriş kapısının hemen üstünde 1898 tarihli bir kitabe bulunmaktadır.

Yapı, ahşap çakma kazıklar üzerine yerleştirilmiş kagir bir bodrum kat ile bir taş kaide ve onun üzerinde çelik kolon, kiriş sistemi ile inşa edilmiştir. Yapı, 25- 30 cm çapında 8-12 m. uzunluğunda ahşap kazıklar çakılan temelin üzerinde yükselmektedir. Yapının temel şekli, horasan harcı ile yapılmış sürekli temel sistemidir **(Kesit 5).** Burada 50x80 taş bloklar üç sıra tuğla örgü ile oluşturulmuş pabuçlar ile temele oturtulmuştur. Çevre kolonlar doğrudan 80 cm kalınlığındaki beden duvarları üzerine konan blok mermerler üzerine oturmaktadır. Bodrum kat yüksekliği 210 cm'dir. 110 cm'lik kısmı tuğla kemerler ve araları taş ve tuğla karışımı olarak örülmüştür **(Foto 10).** 90 cm'lik kısmı içlerde tuğla örgü dış kısımlarda 20-25 cm kalınlığında blok mermer ile kenetlerle bağlanarak örülmüştür. Temel sistemi her bir taşıyıcı dış kolon altına denk gelen yekpare blok taşlar ve bunların arasında örülmüş taş duvarlardan oluşmaktadır. Blok Taşlar, altlarında oluşturulmuş taş örme temel sistemi üzerine oturtulmuştur. Bodrum yığma katın üstünde, 2U300 den oluşan platform oluşturularak çelik taşıyıcı elemanlar bu platformun üstüne inşa edilmiştir.

Yapının ana taşıyıcı elemanları, 100x100 köşebentler ve bunları birbirine perçinler ve bulonlar ile bağlayan çeşitli profillerden oluşan kafes sistemden meydana gelmekteydi. Bu sistemin üzeri dıştan döküm elemanlarla, içten ise saç levhalarla kaplanarak yapı oluşturulmuştur **(Taşıyıcı Sistem).** Kolonlar, yapının düşey taşıyıcılarını oluşturmaktadır ve enine ve boyuna aksların kesişme noktalarında düzenlenmiştir. Bu kolonlardan, binanın dış duvarlarından geçen akslar üstünde bulunanlar bu duvarların

içinde kalırken, iç mekândaki kolonların ise çoğunluğu açıktadır. Zemin katta bulunan ve nefleri ayıran iki sıra kolonları bodrumda beton ayaklar taşımaktadır. Narteksde yer alan iki sıra kolondan ilk ikişer tanesi daire, sonraki ikişer tane ayak, kare kesitlidir. Ana mekana girişte sağda ve solda bulunan kolonlarla nefin transept ile keşistiği alanda bulunan ayaklar kare kesitliyken, bunların arasında kalan ikişer sıra kolonlar daire kesitlidir **(Plan 2).** Kare ayaklar, çelik normal köşebentlerin yine köşebentler ile perçinler vasıtasıyla birleştirilmesinden oluşmaktadır. Hepsinin üstü saç levhalarla kaplanmıştır **(Foto 11).** Daire kolonlar ise yine aynı sitemle yapılmış ve üzeri döküm kaplama ile kaplanmıştır **(Foto 12).** Dış duvarların içerisinde kalan kolonlar, yanlardan diyagonal parçalarla bağlanan korniyerlerle yapılmış ve çeşitli boyutlardaki profillerle bağlanmıştır. Pencere ve kapı yerleri boş bırakılarak sac veya döküm levhalarla kaplanmış ve yapının dış duvarı oluşturulmuştur. Tüm cephelerde kullanılan kaplama levhaları, düz sactan, yapılmıştır. Kabartma bezemeli levhalar, dökme demirden imal edilmiştir. Bunların ilgili aksesuar profilleri perçinle, saç ve dökme demir levhalar ise kaynakla karkasa monte edilmiştir.[54]

Yapının dış duvarı yağlıboyayla boyanmıştır. Zemin katta iç mekan duvarları, pilastrlar ve kare kesitli olan ayaklar, yeşil, bej, vişne çürüğü renklerindeki mermer levhalarla kaplanmıştır **(Foto 13).** Mermer levhalar dökümden, profilli baskı çıtalarıyla tutturulmuştur. Merdiven boşluğunun duvarlarıyla galeri katındaki dış duvarların iç yüzleri yağlı boyayla boyanmıştır.

Çevre kirişleri, kolon sisteminde olduğu gibi çelik köşebentlerin yine köşebentler yardımı ile perçinler vasıtası ile birleştirilmesinden oluşan yer yer de çelik normal profillerin kullanıldığı bir sistemdir. Zemin katta bulunan çevre kirişlerinde 2x30 U profiller kullanılmıştır. Kutu oluşturan profillerin bağlantıları, kolonlara kaynakla

[54] H.Ataköy, **Demir Kilise (Sveti Stefan Bulgar Kilisesi) Balat/İstanbul,** İnceleme dergisi, Beton Prefabrikasyon, KASIM, 2009, s. 92.

bağlanmış ve düğüm noktalarına köşebentler perçinlenerek destek sağlanmıştır. İçerideki kirişleme sisteminde I20 ve I12'lik profiller kullanılmıştır. Üstlerine dik yönde 4.5 T profiller yerleştirilmiştir. T profiller 23 cmm aks aralığındadır. I profillerin üst başlığına tel kenetlerle bağlanmışlardır **(Plan 13).** T profillerin başlıklarına boşluklu tuğla yerleştirilmiştir. kaba döşeme oluşturulmuş, bunların üstüne de döşeme kaplaması olarak 25cmx25cm ebadında beyaz karo döşenmiştir.[55] Karoların köşeleri 45 derece pahlıdır. Birleşim noktalarında oluşan boşluklar, boşlukla aynı boyuttaki siyah renkli özel parçalarla doldurulmuştur**(Foto 14).** Üst kat döşemeleri de normal profilli çelik kirişlerden oluşturulmuştur. Bu katın döşemesi de zemin kattaki döşemesindeki aynı karolarla kaplıdır**(Foto 15).** Çan kulesindeki ara kat ve balkon katının döşemelerinde, çelik profiller üzerine baklavalı saç levhalar kullanılmıştır.

Yapının katlarını birbirine bağlayan üç merdiven sistemi bulunmaktadır **(Kesit 4).** Bunlardan bodrum kat ile zemin kat arasında bulunan merdivenlerin basamaklarını kafes kirişler taşımaktadır. 50/10 lamalarla oluşturulmuş bu kirişler, 45/45/5 L profillerle birbirine bağlanmıştır. Üzerlerine beyaz mermer basamaklar oturtulmuştur. Korkuluk parmaklıkları 15 demir çubuklardan, küpeşteler lamadan yapılmıştır. Zemin kat ile galeri katı arasındaki merdivenleri 20'lik U profillerden limon kirişler taşımaktadır. Kirişler 60 /60/ 6 L profillerle birbirine bağlanmıştır. Küpeşteler ahşaptandır. Parmaklık dökme demirden yapılmıştır. Galeri katını çan kulesinin ara katına ve ara katı balkon katına bağlayan döner merdivenlerin basamakları dökümden yapılmıştır **(Foto 16).**

Çatıdan toplanan yağmur suyu, kolonların içine yerleştirilmiş düşey borularla zemine kadar indirilip, buradan bina çevresindeki kanallara bağlanmaktadır.

Bina beşik çatıyla örtülmüştür. Galvenize sac levhayla kaplanmıştır. Çatının en yüksek kısmı balkonların tabanıyla aynı hizadadır **(Foto 17).** Çatı 50 cm. eninde çift

[55] H.Ataköy, **Demir Kilise (Sveti Stefan Bulgar Kilisesi) Balat/İstanbul,** İnceleme dergisi, Beton Prefabrikasyon, KASIM, 2009, s. 92.

eğimlidir. Yan neflerin üzerinde teras çatılar bulunmaktadır. Bu çatılar çinko kaplıdır ve beşik çatıya göre daha aşağıda bulunmaktadır (yaklaşık 2 m.).

Tüm taşıyıcı karkası, çelik profillerin birbirine bağlanmasıyla oluşmuş ve bunun dışında duvar kaplamalarından, döşemelere, pilastrlardan kemerlere, pencere doğramalarından, saçak silmelere ve kapı kanatlarına varıncaya değin yapıya ait her türlü unsur tamamen demirden imal edilmiştir. Yapıda ahşap ikonastasis dışında ahşap malzeme kullanılmamıştır. Merdivenlerde mermer, döşeme ve duvarlarda süsleme amacı ile mermer ve doğal taşlar kullanılmıştır.

Yapı, 32 m. uzunluğunda ve 13.50 m. genişliğinde, beş duvarlı bir apsisi olan üç nefli ve bir transeptli bazilika sisteminde yapılmıştır. Yapının uzun ekseni kuzeydoğu – güneybatı doğrultusundadır. Bir bodrumu, zemin katı, galeri katı ve bir çan kulesi bulunmaktadır. Çan kulesi bir ara kata ve balkon katına sahiptir. Planı, 1,5 m.'lik bir modül ve bunun katlarından oluşan bir aks sistemi üzerine kurulmuştur (**Plan 9).** Orta nefin yüksekliği 13.45 m., çan kulesinin balkonu 20.10 m. yüksekliğinde, tüm çan kulesi haç yüksekliği ile birlikte 27.43 m.'dir.

Yapının temelini oluşturan bodrum katta hiçbir bölme duvarı bulunmamaktadır (**Plan 1**). Tek bir mekân halinde olan bodrum katı zemin katını tümüyle kapladığı için planı, zemin kat planıyla aynıdır. Duvarları 55 cm. kalınlıktadır ve 52x52 cm. ölçülerinde 22 adet taş ayak[56] bulunmaktadır. Bu katta bulunan ayakların hepsi, zemin katta açıkta bulunan kolonların altında yer almaktadır. Zemin katta narteks ile iki yanda bulunan merdivenler arasındaki kolonların altındaki ayaklar bodrum katında açıktadır. Bodrum katında her cephede 2 tane olmak üzere, 8 pencere bulunmaktadır. Pencerelerin yüksekliği 25 cm., enleri 75 cm.'dir(**Foto 18**).

[56] H. Kuruyazıcı ve M.Tapanın projelerinde b u taş ayakların sayısı 24 olarak verilmiştir (**Plan 10**).

Zemin kat, iki yan nef, bir orta nef, bunları dikine kesen bir transeptten, bir bemayla apsisten ve güney batı ucundaki narteksten oluşmaktadır(**Plan 2-6-9**). Mermer basamaklarla girilen narteks bölümünde, girişte rüzgârlık işlevi gören bir alan bulunmaktadır. Narteks ön cephenin tam ortasında bulunmaktadır. Çan kulesi narteksin üzerinde yükselmektedir. Narteksin her iki yanında bulunan merdivenler diğer katlara ulaşımı sağlamaktadır. Yan neflerin güney – batı uçlarında bulunan bu merdivenler, tek kollu olarak 13 basamakla bodrum katına inmekte, dönen iki kol halinde ise 26 basamakla galeri katına çıkmaktadır. Narteks orta nefe açılmaktadır.

Orta nefin girişinde demir bir parmaklık bulunmaktadır (**Foto 19**). Tavana kadar yükselen parmaklığın ortasında dökme demirden iki kanatlı bir kapı bulunmaktadır. Yan neflerin girişlerinde, aynı hizada (aynı aks üzerinde), iki kanatlı demir kapılar bulunmaktadır. Orta nef, yan neflerle birlikte transepte kadar uzanmaktadır (**Foto 20**). Orta nefin transepte açılan tarafında üzerinde iki kanatlı ve yaklaşık 1 m. yüksekliğinde bir kapı daha bulunmaktadır. Yan neflerin demir kapıları orta nefin bu kapısına göre daha geride, apsis yönünde bulunmaktadır (**Foto 21**).

Nefin iki girişi vardır. Kuzeydoğu tarafında olanlar, sunak alanına açılmaktadır. Batı kısmında bulunanlar ise, ana mekana açılmaktadır ve bu alanda üç nef oluşturan sütunlar ve sütunlar üzerinde balkon bulunmaktadır. Kuzey - doğu yönünde uzanan bina, boyuna damar bir transept ile çaprazlanır. Bina kütlesinden 1,5 m. dışarı taşmaktadır. Transept ile bema bölümü ahşap bir ikonastasisle ayrılmaktadır. Sunak alanı beş duvarlı bir apsisten oluşmaktadır. Orta nef, koro yerini destekleyen kare ve daire kesitli sütunlarla ayrılmıştır. Zemin kattaki kolonlar, bodrum katta yer alan taş ayakların üzerine oturmaktadır.

Tonoz yarı silindiriktir, kaset döşemeyle dekore edilmiştir ve uzunlamasına nefin transept ile kesiştiği noktada bir haç oluşturmaktadır (**Foto 22**). Galeri katı (üst kattaki koro) kaburga adı verilen kabartmalı kemerli çapraz kemerler ile kaplıdır(**Foto 23**).

Galeri katı, narteks ve yan neflerin üzerinde uzanmaktadır. "U" biçimindedir ve iki ucu transept hizasında bitmektedir (**Plan 3**). Girişin üzerindeki kısım koro yerine ayrılmıştır. Döşemesi galeri katından 0,74 m. (galeri katı kotu 4,50 m., koro yeri kotu 5,24 m.) daha yüksekte olduğu için bu kısma iki yandan altışar basamakla çıkılmaktadır (**Foto 24**). Bu alanın güneybatı köşesinde çan kulesindeki ara kata çıkmayı sağlayan 26 basamaklı merdiven kısmı bulunmaktadır. Merdiven döner basamaklarla başlayıp, tek kollu devam etmektedir.

Galeri katından çan kulesine çıkarken bir ara katı bulunmaktadır (**Plan 4**). Orta nefi örten beşik tonozun ucu, bu katın kuzey – doğu kenarında son bulmaktadır ve tonozun tepesi kat yüksekliğinin yaklaşık yarısına denk gelmektedir. Daha yukarı kısımlarda ise, beşik çatının boşluğu görülmektedir. Galeri katından bu kata çıkmaya sağlayan merdivenler güneydoğu kenarına ulaşmaktayken, balkon katına çıkmaya sağlayan döner merdiven bu katın tam ortasında bulunmaktadır (**Foto 25**). İki merdiven arasında dar bir geçit bulunmaktadır.

Çan kulesi, ara katı ve balkon katı bulunan kare planlı bir kuledir (**Foto 26**) . Katın dört bir yanında iki modül genişliğinde ve 1 modül derinliğinde birer balkon bulunmaktadır (**Plan 5**). Balkonlar kare planın dışındadır. Ara kattaki dönen merdiven bu katın döşemesinin tam ortasına açılmaktadır. Çan kulesinin tepesi sivrimsi bir kubbe ile örtülüdür. Çeşitli çaplarda altı adet tunç döküm çan bu katta yer almaktadır. İki normal profile asılmışlardır (**Foto 27**). Profilin uçları çapraz köşelerdeki kolonlara oturmaktadır ve döşemenin 3.30 m. üzerinden geçmektedir. Tam merkezde en büyük çan bulunmaktadır. Çanın tepesinde, ortasında ve eteğinde kabartma harflerle yazılı yazılar bulunmaktadır. İkinci büyük çanın tepesinde ve eteğinde yazılar bulunurken diğerlerinin sadece eteklerinde bulunmaktadır.

1. ÇAN

Üst sıra

HAYIRLI YERYÜZÜNE SEVİNÇ SAÇ,

GÖKTEKİ TANRININ ÜNÜNÜ ÖV

Orta sıra

BULGAR KİLİSESİ SV. STEFAN, TSARİGRAD, 1887

Alt sıra

YAROSLAVL'IN KÖKLÜ VE SAYGIDEĞER HEMŞERİSİ P.İ. SLOVYANİŞNİKOV'UN AİLE FABRİKASINDA DÖKÜLMÜŞTÜR. AĞIRLIK 27 OUD 4 FUNT

2. ÇAN

Üst sıra; 1.Çanın üst sırasının aynı,

Alt sıra; YAROSLAVL'IN KÖKLÜ VE SAYGIDEĞER HEMŞERİSİ P.İ. SLOVYANİŞNİKOV'UN AİLE FABRİKASINDA DÖKÜLMÜŞTÜR. AĞIRLIK 12 PUD 19 FUN

3. ÇAN;

ÇanYAROSLAVL'DA P.İ. SLOVYANİŞNİKOV'UN OĞULLARININ FABRİKASINDA DÖKÜLMÜŞTÜR.

4. ÇAN; 3. çanın aynısı

5. ÇAN; YAROSLAVL'DA SLOVYANİŞNİKOV'UN FABRİKASI

6. ÇAN: 5. Çanın aynısı[57]

[57] H. Yazıcıoğlu- M.Tapan, a.g.e., s. 73.

1- Cepheler

Binanın subasmanı üç yatay kademeden oluşmaktadır. Kademelerin her biri altındakinden daha içeri çekilmiştir (**Foto 28**). Subasmanın üzerinde etek bölümü yer almaktadır. Pencerenin alt hizasına kadar yükselen bir silmeyle son bulan etek bölümü, ince uzun sac levhaların dikine yan yana dizilmesiyle oluşmuş ve kapıların bulunduğu kısımlarda kesintiye uğrayarak bütün cepheleri dolanmaktadır.

Cephenin bütün aksları pilastrlarla vurgulanmaktadır. Pilastrların üst kısımlarında kompozit başlıklar bulunmaktadır (**Foto 29**). Başlıkların üstünde bir friz yer almaktadır. Friz, transept çıkıntısının bulunduğu kapı kısmı hariç, bütün cepheyi dolanmaktadır. Frizin yukarısında saçak silmesi bulunmaktadır. Saçak silmesinin üzerinde bulunan çatı parapeti, pilastr hizasında babalarla kesilmektedir. Babaların aralarında daha küçük babalar parapeti üç kısma bölmektedir ve aralarında kıvrımlı iri palmet motiflerinden oluşan levhalarla parapet tamamlanmaktadır. Transept çıkıntısının bulunduğu kapı kısmı hariç bütün cepheyi dolanmaktadır.

Cephede pilastrların arasına pencere boşluğu getirilmiştir. Boşluğun üzerinde alnı yaprak ve çiçek motifleriyle bezeli yarı dairesel kemer bulunmaktadır (**Foto 30**). Pencerenin kenarlarında iki tane sütün bulunmaktadır. Bu sütünlar, döşemeye kadar inmemekte, etek bölümünde bulunan dışa doğru bükülen bir akantus yaprağı şeklinde paraçolların üzerine oturmaktadır(**Foto 31**). Sütünlar pencere hizasında bitmektedir. Pencerenin orta kısmı bir sütunla bölünmüş ve iki adet ince, uzun pencere elde edilmiştir. Bunun üzerinde, kemerin iç kısımda gül pencere bulunmaktadır. Gül pencereler, galeri katını aydınlatırken, alttaki ikişer bölümlü pencereler giriş katındaki yan neflere ışık sağlamaktadır.

Cephenin transept kolundaki pencere diğer pencerelere benzemekle birlikte, boy olarak onlardan daha büyüktür (**Foto 32**). Bu kısım, çatı parapeti keserek yukarı doğru

taşmaktadır. Burada da gül pencere kullanılmıştır. Aşağısı sağır bırakılmıştır. Sağır bölüm iki sütunla, ortadaki daha büyük olmak üzere üç kemerli parçaya bölünmüştür. Boşluğun üzerinde yarı dairesel kemer bulunmaktadır ve sağır alanın iki yanında kompozit başlıklı iki adet sütun bulunmaktadır. Sütunlar pilastr kaidesine oturtulmuştur ve kaidelerden doğu tarafındaki pilastr kaidesinin üstünde "R.PH. Waagner Vienne" yazısı bulunmaktadır (**Foto 33**).

Kemerin üstünde, transept kolunun beşik çatısının önünü örten üçgen alınlık yükselmektedir. Beşik çatının üzerinde bir Rus haçı bulunmaktadır. Kilisenin kuzey ve güneydeki transept çıkıntısında, kemerin içindeki üçlü pencereler ile kemere yerleştirilmiş gülpencere arasında zengin sembolizm içeren dekoratif bir kompozisyon bulunmaktadır. Beşik kemerin üzerinde etrafında ışın bulunan bir göz motifi bulunmaktadır.

Transept çıkıntısının doğusunda, gül pencerenin altında kalan ince uzun çift pencere boşluğun yerine burada tek bir kapı boşluğu getirilmiştir. Bahçeden bu kapılara mermer basamaklı merdivenlerle çıkılmaktadır. Bu kapılar ikonastasis ve bema arasında kalan giriş kapısıdır. Bu kapıların üzerinde, birer dekoratif panel bulunmaktadır.

Doğu cephesinde süsleme unsurları aynı olmakla birlikte, bu cephede bezemeli çatı parapeti apsis çıkıntısında kesintiye uğramaktadır. Bu cephede ki parapet, daha yüksek tutulmuştur ve düz levhalarla oluşturularak bezemelerden kaçınılmıştır. Apsis çıkıntısındaki 3 adet pencere daha sade tutulmuş ve iki kenardaki sütunlarla, üzerindeki yarı dairesel kemere bu pencerelerde yer verilmemiştir (**Foto 34**) .

Binanın güney cephesi, kuzey cephenin aynısıdır (**Foto 35**).

Batı cephesi, anıtsal kapısı ve girişin üzerinde yükselen çan kulesiyle kilisenin en görkemli cephesidir. Bu cephenin iki yanını yan neflerin uçları oluşturmaktadır. Bunlar birer modül geri çekilmiştir. Birer aks aralığı genişliğindeki bu kanatlarda yan

cephelerdeki iki pilastr arasında yer alan pencere modülü aynen tekrarlanmıştır. Yapının ön cephesindeki kapıya, yarım daire biçimli mermer basamaklarla çıkılır (**Foto 36**). İki kanatlı kapının iki yanındaki pilastrlar tepede birbirine bağlanarak, çatı parapetini aşacak şekilde yükselen beşik kemerli çerçeve oluşturmuş ve kapıya anıtsal nitelik kazandırılmıştır. Çerçevenin içindeki boşluğun alt yarısı kanatlı kapıyla kaplanırken, üst yarısı üç bölüme ayrılmıştır. Orta bölüm sağır bırakılmış, iki yanına uzun birer pencere getirilmiştir. Kemer biçimindeki başka pencerelerle birbirine bağlanan bu pencerelerin iç kısmına bir gül pencere eklenmiştir. Beşik kemerin içinde yer alan pencereler, galerideki koro kısmına ışık alınmasını sağlar. Giriş bölümü yukarıda üçgen bir alınlıkla son bulmaktadır. Çan kulesi de bu cephede yer alır. Kulenin bu cephesinde ana kütlenin cephelerindeki pencereler tekrarlanmıştır. Gül pencere altındaki çifte boşluk burada döşemeye kadar indirilmiş ve balkona çıkmak için kapı olarak kullanılmıştır. Çan kulesinin ön ve iki yan cephedeki gül pencere ve iki kapı metal panjurlarla kapatılmıştır. Arka cephede düz sac levhalarla örtülerek sağır hale getirilmiştir. Kulenin tepesi, dört köşesindeki parapet babalarının arasından yükselen kubbeyle son bulmaktadır. Pilastrlardan güneybatı tarafındaki kaidenin üstünde "R.PH. Waagner Vienne" yazısı görülmektedir.

2- Süsleme

Binanın genel dekorasyonu, çelenkler, Hristiyan haçları, kabartmalı melek başları, akantus yaprakları, palmiye motifleri ve pencerelerdeki kemerler ve çiçek motifleri gibi klasik detaylar ile elde edilmektedir. Tüm detay ve süslemeler, cephe de dekorasyonun plastik özelliklerini zenginleştirmek için yaygın olarak kullanılmaktadır.

Cepheler süslüdür. Pilaster olarak adlandırılan hafif çıkıntılı sütunların ve kompozit başlıkları olan ince pürüzsüz sütunlara sahip yarım daire biçimli kemerlerin dikey ritmi ile karakterizedir. Pilasterler düz çerçeveli içbükey veya dışbükey kenarlardan oluşan basit bir dekorasyona sahiptir. Kompozit başlık, iyon başlıklarda bulunan sarmal

kıvrımlarla akantus yapraklarını birleştirmektedir. Bu yaprakların arasında, başlığın tam ortasında iç içe geçmiş "CC" harfleri bulunmaktadır (**Foto 37**). Başlığın çelenkli friz ile keşişme noktalarında düşey kolu uzun, bunu dik açıyla kesen kolları kısa latin haçı motifleri bulunmaktadır(**Foto 38**). Küçük kabartmalı kemerler içine yapılmışlar ve sargılı çiçek süsleriyle iç içe geçmişlerdir. Pilasterlerin üzerine yerleştirilen frizin içerisinde üç tane askı çelenk ve iki tane kanatlı melek bulunmaktadır (**Foto 39**). Çelenkler, defneyapraklarıyla bezenmiştir. Çelenklerin üzerindeki alanlar, stilize çapraz şekilli bir haç ve bir yuvarlak madalyon ile doldurulur. Cephelerin pilastr hizasında çatı parepeti kesen babalar bulunmaktadır. Dört palmiye motifi arasında fışkıran iri tomurcuklardır ve üzerleri Rus haçıyla tepelenmiştir. Tomurcuk eşit dilimlere ayrılmış ve bu dilimlerin üzerinde bir madalyon ve eşkenar yunan haçı bulunmaktadır. Babalar arasında çatı parapeti küçük babalar ile üç kısma bölünmektedir ve aralarında kıvrımlı iri palmet motiflerinden oluşan levhalarla tamamlanmaktadır.

Haç, plastik dekorasyonda çok yaygın bir unsurdur. Frizdeki çelenkin üstündeki alanlarda bulunan eşkenar Yunan haçlarına ek olarak, transept cephelerinde yarı dairesel kemerin altındaki sütunlarının başlıklarında da bulunmaktadır (**Foto 40**).

Pencerelerin üstündeki yarım daire şeklindeki kemerler stilize çiçek süsleriyle süslenmiştir. Paraçollara basan ve stilize kompozit başlıklarıyla sona eren ince düz sütunlarla desteklenirler. Kemerlerin altında iki parçalı pencereler ve kuzey ve güney cephelerin girişleri vardır. Pencere aralarında bulunan sütunların başlıkları Kompozit düzende yapılmıştır ve pilaster üzerindeki ve yarı dairesel kemerin altındaki sütun başlıklarından farklı olarak burada başlığın ortasında geometrik desenli madalyonlar bulunmaktadır (**Foto 41**). Cephelerin girişlerinde beşik kemer altında bulunan sütun başlıklarında kare biçiminde geometrik desenler bulunmaktadır.

Süs dekorasyonunun önemli bir kısmı transept'in kuzey ve güney cephelerinde bulunur. Üç pencereli kemerler ve transept'in kuzey ve güney cephelerindeki dairesel

pencere arasındaki alanda dekoratif bir kabartma bileşimi bulunur (**Foto 42**). Kompozisyonun merkezinde iki adet episkop asası dik açılarla kesişmektedir. Asanın uçlarında ters yönde duran ikişer ejderha motifi işlenmiştir. Sapları arasında bir piskopos başlığı bulunmaktadır. Başlıkta elips şeklinde bir madalyon tutan iki çift kanatlı melek tasvir edilmiştir. Başlığın ortasındaki meleklerin sırtları birbirine dayanmaktadır ve kanatları bitişik vaziyettedir. Madalyonlardan sol tarafta bir kadın büstü, sağdakinde ise bir erkek büstü bulunmaktadır. Kadının elleri göğsünde ve göğsünde bir kurdeleyle tasvir edilmiştir. Erkek uzun saçlı, kısa sakallıdır ve kafasında taç bulunmaktadır. Altında bir ucuna yerleştirilmiş meşale benzeri bir ışıltıyla biten yatay bir asa vardır. Üç adet buhurdan motifi bulunmaktadır. Buhurdanlardan bir tanesi piskoposluk başlığının ortasına ve altına yerleştirilmiştir. Diğer iki tanesi yatay asanın sağ ve sol tarafında asılmaktadır. Sağ ve sol tarafında iki adet Epitrachelion (aydınlık yeleği)bulunmaktadır. Kompozisyonun altında yarım ay motifi bulunmaktadır. Asalar içerisinde dallar şeklinde çiçek süsleri vardır. Bunlar solda zeytin, sağda ise defne motifleridir. Madalyonların üstünde tepesi haç ile biten taçlar bulunmaktadır. Arka plan bitkisel motiflerle doldurulmuştur.

Beşik kemerin üzerinde etrafında ışın bulunan bir göz motifi bulunmaktadır (**Foto 43**). Yapıda üç yerde bulunur. Transept çıkıntısının iki cephesi ve kilisenin batı cephesindedir.

Yapının yan cephelerinde kiliseye girmeye sağlayan kapıların üzerlerinde gül pencere ile kapı arasındaki alanda dekoratif paneller bulunmaktadır (**Foto 44**). Panelin üzerindeki kompozisyonun ortasında eşkenar dörtgen ile birleştirilen iki çelenk dizisi bulunmaktadır. Kabartmalı dekorasyonu ile papazların özel erdemleri için onurlandırılmasını sağlayan Piskoposluk örtüsünü hatırlatır. Her iki taraftaki çelenklerden sola doğru bir haç sağa doğru bir engolpion bulunmaktadır. Etraflarında şeritler ve püsküllü motifler bulunmaktadır. Yine bu motifler arasında dörtgenin sağ ve

sol tarafında kanatlı melek figürleri yer almaktadır. Dekorasyonun geri kalanına nispeten mütevazı bir görünümü vardır. Bütün yan cephe girişlerinde aynı şekilde tasvir edilmiştir.

Çan kulesi, parapet babalarının motifini taklit eden düşük ama uzun nervürlü bir kubbe ile doldurulur.

Yapının iç dekorasyonunda elemanların dıştan tekrarının görüyoruz. Akantus motifleri kemerlerin alnından ayrılır ve frizin eşkenar haçları iç sütunların başlıklarında görülür (**Foto 45**). Frizlerde, akantus yaprakları da iç mekanın üst duvarlarında tekrarlanır. Balkon katında bulunan sütunlarının palmiye motifleri dökme demir sütunların başkentlerinde de görülür. Balkonun köşelerinde kanatlı aslan motifleri bulunmaktadır (**Foto 46**). Pencereler ve kapalı pencereler süs kafesleri ile dekore edilmiştir. Süsleri çiçek ve geometriktir.

3- Stil

Binanın düzeni ve sanatsal dekorasyonu, 19. yüzyılda Avrupa mimarisinde tarihselciliği karakterize eden eklektizmin ana unsurudur. Sv. Stefan Kilisesi üç nefli, transeptli bazilikal plan şemasıyla Batı Avrupa mimarisinin karakteristiğidir. Yapının genel silüeti ve cephelerde kullanılan zengin süslemeyle, bina barok üslubu anımsatmaktadır. Melek başları, askı çelenkler ve kurdele motifleri barok üslupta karşımıza çıkmaktadır. Sv. Stefan kilisesinin parapetlerinin üzerinde ve balkonun köşelerinde bulunan küçük dekoratif kubbeler, Barok yapıların üst kenar çizgileri(saçaklar) ya da mahya hattı üzerinde akroter gibi nitelendirilebilecek heykel gruplarını anımsatmaktadır. Cephelerin bu en yüksek kısımları, binaya neo barok silueti izlenimi vermektedir. Çan kulesi de buna katkı sağlamaktadır. Neo-barok dekorasyonun bir unsuru, kubbenin etrafındaki cephelerdeki yuvarlak pencereler ve batı cephesi üstünde bulunan oeil de boeuf (boğa gözü) olarak adlandırılan kapaklardır. Binanın dış cephesinde görülen tomurcuklar, galeri tabanını binanın orta nef kısmında tutan yatay

kiriş üzerinde aşağı doğru döndürülür. Bu unsur, operalar, tiyatrolar ve konut binaları gibi Fransa'daki kamu mimarisinde çok yaygındır.

Gül pencere kullanımı gotik mimarinin karakteristiğidir ve neobarok unsurlarla birlikte cephelerde kullanımı mimarideki tarihselciliğin bir ifadesidir. Yapıda kemerli pencere boşlukları bir sütunla ikiye bölünmüştür ve üzerlerine gül pencereler getirilmiştir. Bu uygulamaya Avrupa mimarlığında hem gotik kiliselerde hem de Rönesans saraylarının (palazzo) cephelerinde rastlanmaktadır. Gotik mimaride yaygın olan sivri kemer yerine binanın cephelerinde gül pencerelerin etrafında basık kemer kullanılması Rönesans mimarlığının özelliğidir. Beşik tonoz ve basık kemerler Rönesans mimarisinin en ayırt edici özelliklerindendir. Orta nef ile transeptin üzerindeki beşik tonozun içinin kasetlerle doldurulması ve dış cephede pilastr kullanımı yapıda ki bir diğer Rönesans mimarlığı uygulamalarıdır. Jacop Burckhard, Rönesansı "Antik Yunan ve Roma sanatlarının hatırlanması, değerlerini tekrar kazanması ve bu eski biçimlerle yeni formlar oluşturmak" olarak tanımlamaktadır. Sütunlar, pilasterler ve kaset döşeme aslında Roma mimarlık öğeleridir. Pilasterlar önce Rönesans döneminde daha sonra Barok mimaride kullanılmıştır. Rönesans'ta kullanımı işlevselken, Barok'ta dekoratif amaçlı kullanılmıştır. Rönesans saray binalarının ön cephelerinde katları birbirinden ayıran silmelerin yataylık hissini hafifletmek için kullanılmıştır. Barok mimarisinde ise cephelerdeki hareketliliği sağlamak için kullanılmıştır. Yapıda cephe boyunca ve köşelerde kullanılan iç bükey pilastrlar, cephelere Barok bir etki sağlamaktadır.

Cephelerde bulunan sütun ve pilasterların üstündeki kompozit başlıklar neo klasik üslupta çokça görülmektedir. Pilasterlerinin üzerinde yükselen sütunların başlıkları karakteristiktir. çünkü üzerlerinde "CC" harfleri olan madalyonlarla şekillendirilmiştir. Baş harflerin sütun başlıklarına dahil edilmesi Fransa, Almanya, ve Belçika'da ki binalara tipiktir. Genelllikle iş unvanları ve belirli kişilerle ilişkilidir. Burada Kutsal Azizler,

Corpus Cristi, Sveti Stefan ve Stefan Bororidi olarak bilinen bağışçı Stoyko Stoykov'un doğum adı olarak yorumlanabilir.

Kilisenin sembolizmi ilk olarak Exarch Joseph tarafından tanımlandı. Kutlama sırasında yaptığı sözünde, "onurlandırılan ve hatırlanan Aksentius, Paisius, Hilarion ve tüm manevi ve dünyevi ortaklarının demir karakterleri" ile "görkemli" tapınak olarak adlandırdığı demir kilise arasında bir bağlantı kurdu. Yapıdaki çelik ve dökme demir malzemeye rağmen özellikle "Demir" olarak adlandırılması, kilisenin yapım aşamasında Patrikhaneye karşı verdikleri savaşı ve özgür kilise için verdikleri mücadeleyi simgelemektedir. Kilisenin kuzey ve güneydeki transept çıkıntısında, kemerin içindeki üçlü pençeler ile kemere yerleştirilmiş gül pencere arasında zengin sembolizm içeren dekoratif kompozisyon, Bulgar Eksarlığının ve Bulgar kilise mücadelesinin başarısını simgelemektedir. Yarım ay motifi, Osmanlı devletinin sembolü olan hilali anımsatmaktadır. Bulgarların İstanbul diplomasisinin bir ifadesi olarak dahil edilmiş bir motiftir.

Üçgen göz baroğun karakteristiğidir. Aynı zamanda Rus mimarisinde ve ikon resminde kullanılmaktadır. Derin bir sematik özü vardır. Üçgen göz, Kutsal Üçlü Birliğin sembolüdür ve Tanrı'nın bir sembolü olarak Yahudi geleneğindeki önemi bilinir. Ayrıca 19. yüzyılda Hıristiyanlık dini mimarisinde birçok kez kullanılmıştır ve her şeyi gören göz olarak adlandırılır. Tanrı. Sembol Batı Avrupa'da Orta Çağ'da ortaya çıkmıştır. Üçgen deltayı veya ilahi birliğin sembolü D - Deus harfini temsil eder. Göz Tanrı'nın bir sembolüdür ve güneş ışığı İlahi ışık veya mükemmelliktir. Mimarın fikri, Hıristiyanlığın anlamını ve sembolizmini, davetsiz bir şekilde, dekoratif bir unsur olarak cephelerin dekorasyonuna getirmekti. Süs dekorasyonu arasında iç içe geçmesi, binanın genel dekorasyonunun tabi olduğu neo-Barok plastik görünümün karakteristiğidir.

İstanbul'daki Bulgar kilisesi, bir Bulgar kilisesinin ötesine geçmektedir. Bulgar kiliselerinde kalın sütunlar, çıplak veya kötü boyanmış duvarlar ve kaba ikonlar

bulunurken, burada zarif sütunlar, pitoresk ikonlar, lezzetli bir şekilde dekore edilmiş duvarlar bulunmaktadır.

St. Stephen kilisesinin dış cephe görünümü, uzatılmış oranlar, dik saçaklar, yukarıdan dik heykellere benzeyen küçük, keskin kuleler ve üstlerinde çan kulesiyle bir Gotik kilisesi ile Batı Hıristiyan Kilisesi manzarasına sahiptir. Bu tarz Ortodoks kiliselerinin Doğu Bizans tarzıyla uyumlu olmayabilir ama burada daha çok yenilenmiş bir Batı tarzı görülmektedir.

4- İkonostasis

İkonostasis, kutsallığın ikonostasisin arkasında yapıldığı ve daha fazla alan gerektirdiği Ortodoks ayininin özellikleri nedeniyle, transeptteki son doğu sütun çifti arasında monte edilerek (9 aksı üzerinde) bemayı transeptten ayırmaktadır. Uzunluğu 10.62 metredir. Yüksekliği galeri katına kadar ulaşmaktadır ve 12.75 m.'dir. Yarı silindirik tonozdan yaklaşık 70 cm daha düşüktür. Üç bölümden oluşmaktadır. Ortasında ve yanlarda birer tane olmak üzere üç tane kapısı bulunmaktadır (**Foto 47**). Ortada bulunan kapı daha büyük boyuttadır ve çift kanatlıdır. Yan alanlarda daha küçük boyutlu kapılar ise tek kanatlıdır. Bemanın döşemesi, ana döşemeden 43 cm daha yüksekte olduğu için her bir kapıya üç basmakla çıkılmaktadır. Bulgar kilisesinin ikonostasisi alt sırada büyük ikonalar üst sırada tek dizi küçük ikonalar olmak üzere iki sıra şeklindedir.

Ortada bulanan kapı, kraliyet kapısıdır. Bu kapının kanatlarının birleştiği noktada güvercin kabartması ve altında öne eğilmiş iki kanatlı melek tasviri bulunmaktadır (**Foto 48**). Güvercin kabartması Kutsal Ruhu simgelemektedir. Kapı kanatlarının içindeki nişlerden sol tarafta Cebrail motifi, sağ taraftakinde ise Meryem'e Müjde sahnesi bulunmaktadır. Kapının etrafında melek başları ile süslenmiş bir kemer bulunmaktadır. Kemerin tepesinde "Kutsal Mendil" motifi bulunmaktadır ve iki ince yivli sütun üzerine

basmaktadır. Kral kapısının güney tarafında Pantokrator İsa'yı, kuzeyinde ise Thedokos Meryem'i temsil eden iki proskinisis (secde ikonaları) bulunmaktadır.

Kraliyet kapısıyla aynı sırada, iki küçük kapı daha vardır. Bu kapılar güney tarafında "diyakozların" yani papaz yardımcılarının, kuzey tarafında ise diğer görevlilerin girdikleri yerlerdir. Bu bölümlerin ortasında sütunlarla ayrılmış üçlü bir kemerin her birinin altında bir ikon bulunmaktadır. Her iki tarafında dikey olarak kraliyet düzeninin ikonik bir görüntüsüne karşılık gelirler. Prothesis ve diakonikon odalarının girişinde Kutsal Şehit Başpiskopos Stephen ve St. Başmelek Cebrail'in patron simgesi vardır (**Foto 49-50**). Stephen'ın kartuş simgesi, Rus ikonostazındaki görüntüsü genellikle kuzey kapısında olan Baş melek Mikail'in yerini alır. Kilisenin adanmış olduğu azizin bir resminin- bir unvan ikonasının- kutsal alanın solundaki intercolumnium'a resmedilmesi Bizans döneminden kalan bir gelenektir. Kuzey ve güney kısımların uçlarında bulunan ikonlar kuzeyde Aziz Peter ve güneyde Aziz Paulusdur (**Foto 51-52**). Rus ikonostazındaki simgelerin düzenlenmesi ilkesine göre, bu en saygı duyulan azizlerin yeridir. İkona dizisi, genellikle "Ioannes Prodromos" ikonası ile başlamakta olup, bu ikona İsa'nın hemen yanında yer almaktadır. Aziz Stefan Kilisesinde de ikonostasisten apsise girişi sağlayan kutsal kapının sağındaki ikinci ikona; Vaftizci Yahya ikonasıdır. Kapının solunda Theodokos Meryem ikonasının yanında ise soldan ikinci sırada mucize yaratan Aziz Nikolaos ikonası bulunmaktadır (**Foto 53**).

İkonostasisin sütunları iki tiptir. Sütunlarının yapısal işlevleri yoktur ve ön kısmı yapısal bir çözüm üretmez. Yan kısımlarda bulunan sütunlar daha düşüktür, yapının dış duvar dekorasyonuna benzer şekilde madalyonlarda melek yüzlü başlıklarla şekillendirilmiştir. Kaidenin önünde dururlar ve yan kapı simgeleri için dekoratif bir çerçeve görevi görürler. Üstlerinde dalları, yaprakları ve çiçekleri olan vazolar var. Bu süsleme, ibadet ikonlarının üzerindeki tüm alanı kapsar. Aralarında madalyonlar içerinde İncil yazarlarının görüntüleri bulunmaktadır. Yan kapıların üstünde, çiçek motifleri

arasında yazısız, şeritler halinde biten dikdörtgen kutular bulunmaktadır. İkonostasisin orta kısmındaki sütunların dekorasyonu farklıdır. İkonostasis panellerin yüksekliğine karşılık gelen öne bakan tabanları vardır. Yanlardan daha uzundurlar ve başlıkları ibadet ikonları sırasına göre düzenlenmiş tahıl sınıfı vazo, çiçekler ve koniler ile dikdörtgen paneller taşırlar. Gövdelerin alt kısmı, üzerinde çiçek tomurcukları ve yapraklardan oluşan bir çiçek süsleme olan oyma defneyaprakları ile süslenmiştir. Ön kısımları ahşap oyma panellerine monte edilmiş tabanlara basarlar. Sütunların gövdeleri de eğimli bir doğrusal süslemeyle ve başlıkları eşit bir haç ile tepesinde palmiye ağaçları ile süslenmiştir. Tüm didaktik simgeler, yatay bir sırayla yerleştirilmelerinin ritmine uygun olarak palmiye ağaçlarıyla süslenmiş başlıkları olan sütunlarla birbirlerinden ayrılır ve üstlerindeki çıkıntılı kornişi desteklerler.

Klasik tarzda Rus tapınaklarına benzer, üç boyutlu kubbeli karmaşık bir sistemle taçlandırılmıştır. Geleneksel haç çelengi yerine, minyatür şapellere benzeyen üç boyutlu ahşap kubbeler sistemi kullanılmıştır. Cepheleri, üzerine monte edilmiş simgelerle dairesel sütunlara basan kemerler ile şekillendirilmiştir. Tepesinde haçlar bulunmaktadır. Dört tarafında, Rus Barok mimarisinin karakteristik ampul tipi şeklinde beş kubbeli minyatür "şapeller" bulunmaktadır. Önceki gibi, dört cephesi bulunmaktadır. Nişlerin görüntüsü, yapının dış kısmında bulunan balkonun köşelerindeki babalara benzemektedir. Nişlerin içerinde ikon bulunmamaktadır. Şekillerin bu üç boyutlu ve uzamsal bolluğu, ikonostazın üstünde görkem yaratır. Toplamda, 13 kubbe, minyatür şapellerin dört tarafındaki dekoratif kubbeler olmadan numaralandırılabilir (**Foto 54**).

İki grup ikona bulunmaktadır. Birinci grupta “İbadet İkonaları”, İkinci grupta ise “Tanımlayıcı ve Didaktik ikonalar” bulunmaktadır.

İkonostasisdeki ikonlar aşağıdaki sırada düzenlenmiştir.

İbadet ikonaları - soldan sağa:

1. Aziz Petrus

2. ilk Hristiyan şehit Aziz Stefan

3. mucize yaratan Aziz Nikolaos

4. Theodokos Meryem, (anne ile çocuk İsa)

5. Pantokrator İsa

6. Vaftizci Yahya

7. Cebrail

8. Aziz Pavlus

İki küçük sunak kapının üstünde, dört incil yazarı madalyonlarda tasvir edilmiştir.

Yukarıda tanımlayıcı ve didaktik ikonlar, sırasıyla:

1. Meryem'in tapınağa sunulması

2.havarileri tasvir eden üç ikon,

3. "Bakire'nin Doğuşu",

4.yine havarileri tasvir eden üç ikon.

5."İsa'nın Tapınağa Sunuluşu",

6. "İsa'nın Vaftizi",

7. "Mesih'in Yükselişi",

8. "Mesih'in Dirilişi",

9." Başkalaşım",

10. Aziz Konstantin ve Elena.

11.İsa'nın doğuşu,

12. havarileri tasvir eden üç ikon,

13. Kudüs’e giriş.

İkonastasisin saçaklarının üzerinde merkezde sarmal motifler arasında “Son Akşam Yemeği” sahnesi yer almaktadır (**Foto 55**). Üst kısmında mimari ve mekansal düzeni temsil eden kemerli kubbelerin içlerine gömülmüş, peygamberlerin görüntüleri vardır. Sağ tarafta peygamber İşaya ve sol tarafta peygamber Yeremya bulunmaktadır. Merkezi kubbenin altında ikonografiye göre nadir bir kompozisyon olan "Aziz Kiril ve Metodus’lu Bebeğin Tahtının Bakiresi" sahnesi bulunmaktadır (**Foto 56**). Rusya'daki ikonostaz prensiplerine göre, simge vaftizci Yahya’nın yerini almaktadırlar.

İkonalar iki türe ayrılabilir. İlk grup İsa Mesih'in ve Meryemin dünyevi yaşamıyla ilgili sahnelerdir. "Bakire'nin Doğuşu", "Kudüse Giriş", "Mesih'in Doğuşu", sahneleri bu gruba örnek verilebilir. Günlük yaşamla ilgili kompozisyonlara benzemektedirler. Soluk arka planlara ve ön plana sahip kapalı iç mekanlar, onun önemi hakkında bir fikir yaratır. Diğer grup "Rab'bin Vaftizi", "Diriliş", "Yükseliş", "Başkalaşım" ve "Konstantin ve Helen" kompozisyonlarıyla temsil edilir. Hane halkı unsurundan ve sosyal nüanstan temizlenirler. Onlarda, yazar klasik ikonografinin özelliklerine sıkı sıkıya bağlı kalır. Bu kompozisyonlarda, figürlerin jestleri kaçınılmazdır ve bir anlamı vardır. Açılar ve ışık, olayın önemini ön plana çıkarmada özel bir rol oynar.

İkonlarda, ışık kaynağı doğaldır ve genellikle aşağıdan gelir. Işık yüzleri aydınlatır, kapalı alanın iç samimiyetini ve sıcaklığını verir. Eylemin dışarıda gerçekleştirildiği "Diriliş", "Yükseliş" ve "Başkalaşım" kompozisyonlarında da benzer bir aydınlatma kaynağı belirgindir. Eylem bir iç mekânda gerçekleştirildiğinde kapalı alanlar ve yakındaki bir ışık kaynağından şekillerin aydınlatılması karakteristiktir. İnsan figürleri karmaşık pozlar alır ve bazen şaşırtıcı açılarla sunulur. Karakterler birbirleriyle sözlü ve mimik olarak iletişim kurarlar.

İkonların düzenlenmesinde tutarlılık bulunmamaktadır. Giriş Theotokos, Bakire'nin Doğuşundan önce olduğu kadar, Yükseliş simgesi Diriliş'ten önce yerleştirilmiştir. Simgelerin Rus ikonostasisin yerleştirilmesi ilkelerine göre, Son Akşam Yemeği'nin yeri kraliyet kapılarının üzerindedir ve her iki tarafta da ibadet ikonaları vardır. Bu prensip burada ihlal edilir ve kompozisyon, "kırık" alınlığın ortasında, üstlerinden bağımsız olarak oluşturulur. İkonostazın cephesinin diğer daha büyük ikonlara kıyasla onu fark edilmez hale getirir. Deisis ve havarilerin genellikle Rus ikonostazının yapım ilkelerine göre konumlandırıldığı üçüncü ikonik çizgi burada bulunmamaktadır. Aslında, Deisis burada yoktur ve belirttiğimiz gibi havarilerin görüntüleri didaktik ikonların aralarında düzenlenmiştir. Bizans'ta olduğu gibi Rusya'da da Deisis (Dua) ikonası en önemlileri arasında yer alır.

5- Bahçede Bulunan Mezarlar

Avluda beş adet mezar bulunmaktadır.

1. Mezar

Piskopos İlarion Makariopolskiy' e aittir.

Yüce bir insan olan Tırnovo Eksarhı İlarion bütün gücüyle soyunu kurtarmak, onların dinsel inançlarına bağlı olarak yaşamalarını sağlamak için çalıştı.

Lahdin sağ yanında ;

Unutulmaz dinsel babamız ve kardeşimize. Drostol'lu ve Çerven'li Grigoriy, Vasiliy, Hristo, Mihail, Nikolay, Mihaylovskıy.

2. Mezar

Filibe metropoliti Paisiy'ye aittir.

Ben iyi bir çobanım: iyi çoban canını koyunları için feda eder. Filibe Metropoliti Paisiy.

3. Mezar

Veles metropoliti Aksentiy'e aittir. Aksentiy Veleşkiy

4. Mezar

Eksarh yosif'in annesine aittir.

Burada, 1834'te KALOFER'de doğmuş ve 1887'de Ortaköy'de ruhunu Tanrıya teslim etmiş olan merhume Bela Yovçeva'nın külleri bulunmaktadır.

5. Mezar

Meletiy'e aittir.

Veles Metropoliti Meletiy, Eksarh Vekili, 14.v111. 1924 (FOTO).

6- Yapının Geçirdiği Restorasyonlar

Kilisenin yapımına başlanılan ilk günden günümüze kadar karşılaştığı en büyük problem sağlam bir zemin üzerine oturmamasıdır. Tamamıyla çelik ve döküm malzemeden yapılmış bir yapının kıyı şeridine yapılması da yüksek korozyon hasarına sebep olmaktadır.

1946 yılında Kilisenin ikonastasisi ve pencereleri boyandı. Avluda bulunan mezarlar betonlandı. 1950'de çatı kaplaması onarılmıştır. 1985 yılında Veselin St. Venkov, zemin araştırması yaparak, temeldeki oturmalar ve yapının dış kısmında oluşan korozyonla ilgili bir rapor hazırlamıştır. 1988 yılında Avusturyalı mühendis Gilbert Wiplinger, zeminde oynamalar olduğunu ve korozyon belirtileri tespit etmiştir ve bir rapor hazırlayarak yapılması gerekenleri sıralamıştır.

1991 yılında bu zamana kadar herhangi bir onarım yapılmadığı için Wiplinger'in tespit ettiği zararlar daha da artmıştır. Y. Mimar Sina Genim yönetimde Kama İnşaat firması tarafından yapılan 1991 onarımı, dış cephe elemanlarıyla ilgiliydi. Bulgar

Ortodoks Kiliseleri Vakfının yeterli bütçesi olmamasından dolayı temel oturmasıyla ilgili herhangi bir uygulama yapılmamıştır.

2006 yılında Doç. Dr. Leyla Tanaçan hasar tespitiyle ilgili bir rapor hazırlamıştır. 2008 yılında Y.mimar Halil Onurun hazırladığı raporda yapının geldiği son durumun ciddi boyutları görülebilmiştir. 2011 yılında İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından kapsamlı bir restorasyon çalışması uygulamaya geçmiştir. İstanbul Büyükşehir Belediyesi tarafından 2005-2006 yılında, zemindeki kaymaları önlemek için; her biri ortalama 21 metre boyunda 282 adet jet-graut kolon oluşturulmuş. Bunlardan 192 tanesi kilisenin dört tarafında, ilave olarak 90 tanesi de deniz tarafındaki bahçede yer alıyor. Böylelikle binanın oturduğu zemin sağlamlaştırılarak denize doğru kayması önlenmiş. Restorasyonun tamamlanması 7 yıl sürmüş, 20 Ocak 2018'de kilise törenle yeniden ibadete açılmıştır.

7- Binanın Mimarı

Hosvep Aznavur Ermeni idi **(Foto 6).**1854 yılında Londra'da doğmuştur. Babası Serovpe Aznavur, avukat ve İstanbul'da ki bir Mason locasının kurucularından biriydi. İyi niyetli bir kişi, oğlunu Venedik'teki San Lazzaro adasında bulunan Mıkhitarist Ermeni Katolik Okulu'na gönderdi.[58] Babası, oğlunun önce tarım mühendisi olmasını istese de daha sonra onun avukat olmasına karar vermiştir. Aznavur'un mimarlık serüveni kendi isteğiyle mi oldu yoksa babasının bir kararı mıydı bilinmiyor ama Hovsep Aznavur Okulu bitirdikten sonra Roma Güzel Sanatlar Akademisi'nde okudu. Okulunun ikinci yılında Duperis adlı bir şirketin yazlık bir villa yapımı için açtığı yarışmada birinci olmuş ve villanın yapımı kendisine verilmiştir. 1879'da akademiden başarılı bir şekilde mezun olmuş ve İstanbul'a dönmüştür. I. Dünya Savaşı sıralarında Kahire'ye yerleşmiştir. Orada

[58] B. İvanova, a.g.e., s. 129.

Ermeni cemaaatin yönetim kurulunda bulunmuş ve Güzel Sanatları Sevenler Ermeni cemiyetinin üyesi olmuştur. 13 Mayıs 1935 yılında Kahire'de hayatını kaybetmiştir.[59]

Beyoğlu'nda bulanan Yeni Fransız Tiyatrosu, Sultanhamamı'nda ki Topalyan Han, Kanlıcadaki Prenses Rükiye Yalısı, heybeliada'da ki ve Beyoğlunda ki Abbas Halim Paşa Köşkü ve konakları, Sirkecideki, Sanasaryan Han, Aznavur'un İstanbul'da ki diğer eserleridir.

[59] H. Kuruyazıcı - M.Tapan, a.g.e., s. 46.

IV- KARŞILAŞTIRMA VE DEĞERLENDİRME

Aziz Stefan Kilisesi gibi dökme demir ve çelikten yapılan kiliseler teknolojik gelişimin ve yeni sanayi teknolojilerinin uzmanlaşmasının bir sonucuydu. Bu kiliseler, temellerin ağır binaların inşasına izin vermediği yerlerde veya gelişme için fırsatların bulunmadığı yerlerde yapıldı. Bu anlamda endüstriyel mimarinin estetiği ve alanındaki son gelişmeler kilise binalarının basit tasarımını belirlemiştir. Prefabrik çelik mimarinin bir diğer önemli özelliği de, ihtiyaca göre, binanın sökülüp taşınması ve yeniden monte edilmesi imkânıydı. Başka bir deyişle, bu, somut mekânın tarihsel hafızası ile ilişkili olmayan bir mimaridir. Bu tür bir mimari tamamen pratik bir uygulamaya sahiptir, elemanlar önceden üretilmiştir ve hızlı bir şekilde yerinde monte edilebilir.

Metal kiliselerin en eski örneklerinden biri İsviçre Strontian'daki Loch Sunart gölünde bulunmaktaydı. 1846'da İskoçya Kilisesi 1843'teki bölünmenin ardından ibadet etmek için yeni yerler bulmaya zorlandıktan sonra, Özgür Kilise tarafından Demir Kilisesi olarak bilinen yüzen bir kilise Strontian'daki Loch Sunart'a demirlendi. 1.400 pound değerinde ki demir kilise ahşap bir platforma bağlandı. Özgür Kilise 1843'te İskoçya Kilisesi'nden ayrıldığında, İskoçya'nın Batı Kıyısı'ndaki uzak bir alan olan Sunart'taki topluluk, toprak sahibinden yeni bir ibadet yeri inşa edebilecekleri bir toprak parçası istedi. Bu istekleri reddedildi. Bu izole topluluk, Glasgow'daki bir tersanede bir Yüzer Kilise inşa etmek için 1400 ₤ 'lık bir bağış topladı. Kilisenin inşası 1846'da başlatıldı ve Ardnastang Koyu'ndan demirlendiği Loch Sunart'a kadar çekildi. Neredeyse 80ft uzunluğunda, 24ft genişliğinde ve 27ft yüksekliğinde önemli bir gemiydi. 750 kişilik oturma yeri bulunmaktaydı. Bazı ibadetçiler kilometrelerce yürüdükten sonra kürek teknesiyle ya da taş iskeleden geçerek kilise ile kıyı arasında uzanan uzun iplerde kendilerini küçük teknelerle çekerek kiliseye ulaşıyorlardı. Yıllar sonra büyük bir fırtınada kilise çapalarından kırıldı. Kilise karaya çekildi ve burada birkaç yıl boyunca kilise ve okul olarak kullanıldı.

19. yüzyılda, Rus İmparatorluğu'nda Dinaburg ve Novoye Stroy şehirleri arasındaki imparatorluk askerleri için bir garnizon olarak Kaufman'ın kuzeybatı kenarında komutanının emriyle metal bir kilise inşa edildi. İnşası beş yıl sürdü. Kilise çok küçüktü boyuttaydı (13 x 9 m). Çelik sacla kaplıydı ve garnizonun bir köşesinde bulunuyordu. 1904 yılında bugün Ersika şehrine taşındı ve 1905'te yerine Boris-Gleb kilisesi inşa edildi. Binanın iskeleti çelikten, cepheler perçinlerle donatılmış çelik saclardan yapılmıştır. İç duvarlar tuğladan yapılmış, sıva ile kaplanmıştır.

1867-1871 yılları arasında Kiev'de Rus İmparatorluğu'nun ilk prefabrik kilisesi olarak iddia edilen Aziz İoannes Hrisostomos kilisesi inşa edildi. Yapımının bir kısmı St. Petersburg'da teknoloji mühendisi R.Nickels tarafından kuruldu. Tahta yerine "demir" bir tapınak inşa etme kararı Vali Alexander Pavlovich Bezak tarafından verildi. Mimar, kentteki eski kiliselerin yeniden inşası konusundaki çalışmaları ile tanınan Nikolai Egorovich Jurgens'dir. Alanı arttırmak ve içerideki yüksek nemi azaltmak için kilise, 1897, 1914 ve 1934 tarihlerinde genişletildi. Bulunduğu Pobeda Meydanı'ndaki tramvay hatlarının yeniden inşası nedeniyle yıkıldı.

1875 yılında Gustave Eiffel, kendi ofisinde, Latin Amerika'da tamamen demirden yapılacak üç kilise tasarlandı: Şili Arica'daki San Marcos Kilisesi, Peru Tacna'da bulunan Saint Pedro kilisesi ve Filipinler Manila'daki San Sebastian Kilisesi Eiffel'in tasarladığı metal kiliselerdir. 1884'te, Meksika Santa Rosalia'daki Santa Barbara Kilisesi tasarladı. Gustav Eiffel, hala şehir merkezinde bulunan Şili'deki Ariha şehri için Neo-Gotik tarzı San Marco kilisesini tasarladı. Daha önce inşa edilmiş ancak yıkılmış bir kilisenin yerine inşa edilmiştir. Tacna'daki Gustav Eiffel tasarımlı San Pedro kilisesi 44 t ağırlığında bir kilisedir. Manila'daki St. Sebastian Kilisesi, Asya'daki bu malzeme ile yapılmış ilk kilisesi olarak bilinir. Tarihi, St. Stephen'ın inşaat aşamalarını hatırlatır. Başlangıçta, bu yerde 1651'de Çin ayaklanması sırasında yanan ahşap bir kilise vardı. Yerine inşa edilen taş kilise 1859, 1863 ve 1880 depremleri tarafından yıkılmıştır.

Bölgedeki yangınlara ve depremlere karşı daha dirençli bir metal kilise inşa etme fikri İspanyol mimar Genaro Palacios'a aittir. Çelik, yine Gustav Eifel tarafından Brükselde ki Uluslararası inşaat ve Bayındırlık şirketi tarafından üretildi. İnşaat denetimi iki Belçikalı mühendis tarafından gerçekleştirildi ve çalışma 1891'de tamamlandı. Belçika'da tasarlanan San Sebastian kilisesinin en büyük demir tapınağı olduğuna inanılıyor. 100 ton ağırlığındadır.

Meksika'daki California Körfezi'ndeki Santa Rosalia'daki Santa Barbara Kilisesi, 1897 yılında inşa edildi. Kilise, galvanizli metal elemanları ile doludur. 1884'te Alexander Gustav Eiffel bürosu tarafından tasarlanandı. Kilise tasarlandıktan sonra, yapı elemanlarının üretildiği ve satın alındığı yere dikildi. Daha sonra sökülmüş, gemi ile taşınmış ve yeniden monte edilmiştir.

St Matthew Kilisesi 1879 - 1883'te Güney Afrika Cumhuriyeti Cape Town'da oluklu saçtan bir kilise yapılmıştır. Kilise, Londra'lı mimar John Norton tarafından tasarlanmıştır. Kilise, 1960 yılında ihtiyaç duyduğu pahalı bakım nedeniyle sökülmüş.

1896'da Batı Avustralya'daki Kalgurli'de bir demir kilise inşa edildi ve daha sonra 1902'de betonarme bir kiliseyle değiştirildi.

Kosta Rika'daki Gresia kenti, Latin Amerika'da bir "demir" kilisenin inşa edildiği başka bir yerdir. 1844 - 1847'de inşa edilen küçük bir ahşap kilisenin yerine, 1868'de, inşası 16 yıl süren yeni bir kilise inşa edildi. 1888 depremi sırasında. iki çan kulesi yıkıldı ve tüm bina hasar gördü. 1890'da yeni bir metal konstrüksiyon kilisesi ve depreme dayanıklı çatı inşa etmeye karar verildi. 1891'de Belçikalı bir şirketle bir sözleşme imzalandı. Gressia metal kilisesi adıyla bilinen kilise, 1892'de Belçika'dan doğu kıyısındaki Puerto Limon limanına getirildi ve yol eksikliği nedeniyle öküz arabaları ile taşındı. Kilise, Neo-Gotik tarzda inşa edilmiştir. İnşaat 1897'de tamamlandı. O zaman bile, şimdiye kadar olduğu gibi tuğla renginde boyandı.

19. yüzyıldan kalma diğer "demir" tapınaklar artık mevcut değildir. 1902'de Calgurly'de (Batı Avustralya), 1896 yılında inşa edilen Demir Kilisenin yerine Romanesk tarzı yeni bir St. Mary Katolik Kilisesi inşa edildi.

Saint-Barbara Kilisesi, 19. yüzyılın metal mimari geleneğini barındıran son kilisedir. Claude Robbe ve Alphonse Fenaux tarafından tasarlandı. Tolerie fabrikasında 1938'de Saint-Amour'da (Fransa) bulunan Ferdinand Fillod tarafından yapılmıştır.

19. yüzyılda, prefabrik kilise mimarisi, tarihçiliğin zirvesindeydi veya seçkin sanatsal özelliklerle ayırt edilmedi. İncelenen binaların çoğunun yapıları tamamen gizli değildir. Karakteristik özellikleri ve ana unsurları kiliselerin sanatsal görünümünün bir parçası haline gelir. Bugün bile hızlı hareketlerle bağlantılı olarak metal kiliselerinin gerektiğinde inşa edilmeye devam etmesidir ki bu da XIX.yüzyılın tarihsel geleneğini bir kez daha teyit eder: Çar Spitak (Ermenistan). 1988'deki trajik depremden sonra inşa edilmiştir ve Özbekistan'dan metal saclarla kaplanmıştır. Bu durumda, sanatsal süslemeli bir tapınak olamaz, ancak işlevsel gereklilik nedeniyle ve Ermeni kilise mimarisinin geleneksel özelliklerini dikkate alarak yapılmıştır.

Aziz Stefan kilisesi haliç kıyısına yakın bir konumda bulunmaktadır. Engebeli bir arazide yapılan kilisenin zemin sorunları yapımından 15 yıl sonra başlamıştır. Zaten ilk temeli atıldığında bile zemin kaymış, zemin güçlendirmek için gerekli onarımlar yapılmaya çalışılsa da, bu durum kilise yapımını geciktirmiştir. 19. Yüzyılda yapılan kiliselere bakıldığında, bu kiliselerin temellerin ağır binaların inşasına izin vermediği yerlerde yapıldığı görülmektedir. Çelik binaların, taş olanlara göre daha hafif olması, bu tür temeli sağlam olmayan arazilerde tercih edilmesine sebep olmuştur. 19. Yüzyılda yapılmış demir kiliselerin konumlarına baktığımızda hepsinin temeli sağlam olmayan bir kıyı şeridinde yapıldığı görülmektedir.

Çalışmamızda bahsettiğimiz Aziz Stefan Kilisesinin yapım süreci bir ahşap kiliseyi, temeli atılmış ama zemin sorunları ve maddi imkânsızlıklar yüzünden yapımı yarıda kalmış bir taş binayı ve daha sonra inşa edilen çelik bir kiliseyi içermektedir. Aziz Stefan kilisesinin yapım sürecine benzer en yakın örneklerden biri, Kosta Rika'nın Grecia kentinde bulunan Iglesia de la Nuestra Señora de las Mercedes kilisesidir. 1844-1847'de çatısı iç içe palmiye yapraklarından yapılmış, küçük bir ahşap kilise inşa edilmiş ve daha sonra yeni bir kilisenin inşaatı 1868 yılında başlamış ve 16 yıl devam etmiştir. 1888'de meydana gelen bir deprem kilisenin çatısını devirmiş ve binaya büyük zararlar vermiştir. 1890'da depreme dayanıklı çelik bir kilise inşa etmeye karar verilmiştir. Çelik kilisenin yapımı için Belçikalı bir şirketle 1891'de bir sözleşme imzalanmıştır. Bir diğer örnek, Manila'daki St. Sebastian Kilisesidir. Başlangıçta, bu yerde 1651'de Çin ayaklanması sırasında yanan ahşap bir kilise vardı. Yerine inşa edilen taş kilise 1859, 1863 ve 1880 depremlerinde yıkılmıştır. Bölgedeki yangınlara ve depremlere karşı daha dirençli bir çelik kilise inşa etme kararı alınmıştır.

Kilisenin plan şemasının incelenmesi ve mimari bir karşılaştırma, yapının özgünlüğünü belirlemede ki en önemli adımlardan biridir. Aziz Stefan kilisesin üç nefli ve transeptli bir bazilika plan şeması vardır. Bu plan Erken Hristiyanlık Dönemi kilise plan tiplerindendir. Romanesk dönemde de örneklerine rastlanmaktadır. Bazilikalar, Gotik mimaride doruk noktasına ulaşmıştır. 19. yüzyıl demir kiliseleri incelendiğinde benzer plan tiplerinin uygulandığı görülmektedir. Kiev'de yapılan Aziz İoannes Hrisostomos Kilisesi'nin planı, üç nefli, transeptli bazilika formunda yapılmıştır. Batı cephesinde tek katlı bir çan kulesi bulunmaktaydı. Aynı şekilde, Gustav Eiffel'in Şili'deki Ariha şehrinde tasarladığı San Marco kilisesinin orta nefi, bir transeptle kesişmektedir. Apsis yarım dairedir. Orta nef, paralel sütun sıralarıyla yan neflerden ayrılmaktadır. Eiffel'in Malina da tasarladığı San Sebastian kilisesi de aynı plan şemasına sahiptir. Kilise, transeptli plan şeması ve transept'in kuzey ve güney uçlarındaki alınlıklar, süslü

cepheler, iç mekânda kullanılan mermer malzemeyle Aziz Stefan Kilise'sine benzer bir örnektir. Meksika'daki California Körfezi'ndeki Santa Rosalia'daki Santa Barbara Kilisesi, üç nefli bazilikal formuyla benzer tipteki bir diğer örnektir.

İstanbul'da yaşayan Bulgarlar, Ortodoks inancını benimsemişlerdir. Aziz Stefan Kilise bir Ortodoks Kilisesi'dir. Yapıyı, çağdaşı demir kiliselerle karşılaştırmanın yanı sıra İstanbul'da ki Ortodoks kiliselerde de mukayese etmek Kilise'nin plan şemasını daha iyi belirlememizi sağlayacaktır. Aziz Stefan Kilisesi İstanbul'daki tek Bulgar Ortodoks Kilisesi olduğu için, aynı şehirde ki Rum Ortodoks Kiliseleriyle bir karşılaştırma yapılması gerekmektedir. İstanbul'da 75 kilise ve 8 manastır kilisesi bulunmaktadır. Bu yapılar incelendiğinde genel olarak kullanılan plan tipinin üç nefli bazilika tipi olduğu görülmektedir. Beş nefli bazilika tipi, merkezi plan tipi, merkezi kubbeli bazilika tipleri görülse de ağırlıklı olarak kullanılan plan şeması, Aziz Stefan Kilisesinin planına benzemektedir. En önemli fark, transept kullanımındadır. İstanbulda ki hiçbir Rum Ortodoks kilisesinde transeptli bir yapıya rastlanmamıştır. Orta nefi örten beşik tonoz örneklerine rastlansa da Aziz Stefan Kilise' sinin yan neflerini ve transept karesini örten kaburgalı çapraz tonoz kullanılmadığı düz örtü sisteminin daha yaygın olduğu görülmektedir.

Edirne'de 19. yüzyılda Aziz Konstantin ve Helena kilisesi ve Aziz George kilisesi adlı iki Bulgarlar Ortodoks Kilisesi bulunmaktadır. Bu kiliseler plan şeması olarak Aziz Stefan kilisesine benzemektedir. Her iki yapı da üç nefli bazilika tipinde yapılmıştır. Transept, Edirne örneklerinde görülmemektedir. Yapıların ölçülerine bakıldığında, Aziz Stefan Kilise'sinin daha büyük boyutlara sahip olduğu görülmektedir. Aziz Stefan Kilisesinin narteksi ana girişte ileri doğru taşarken, Edirne örneklerin de narteksin U biçiminde yapıyı ilk sıra sütün dizesine kadar sardığı görülmektedir. Yapılar bu anlamda klasik bazilika tipine göre farklıdır. Aziz Konstantin ve Heleni Kilisesinin narteksi yarı açıktır. Her iki kilisenin de narteks cephesinde üç giriş bulunurken, Aziz Stefan Kilisesine

bu cepheden tek bir giriş bulunmaktadır. Aziz Stefan ve Aziz George kiliselerinde narteksin üzerinde çan kuleleri bulunurken, diğer kilise de çan kulesine rastlanmamaktadır. Her üç yapıda da orta nef, yan neflerden daha yüksek tutulmuştur. Edirne örneklerinde, orta nefi üzeri bağdadi tekne tavan ve yan neflerin üzeri düz tavanlıyken, demir kilisenin örtü sistemi orta nef üzeri beşik tonoz, yan neflerin üzeri ise kaburgalı çapraz tonozdur. Üç yapının da apsisi içten yarım yuvarlak şeklindedir. Aziz George kilisesinin apsisi, diğer ikisinin ki dıştan beş yüzlüyken, burada yarım yuvarlaktır. İstanbul Kiliseninde tek bir galeri katı bulunurken, Edirne Kiliselerinde iki kat galeri bulunmaktadır. Demir kilisenin cephelerinde bulunan zengin süslemeye, Edirne Kiliselerinde rastlanmamaktadır. Cephelerin sade bir görünümü vardır. Cepheler pencerelerle hareketlendirilmiştir. Aziz George kilisesini giriş cephesi, diğer cephelerine (ve diğer kilisenin cephelerine) göre daha hareketlidir. Ön cephe. kornişlerle ve pilasterlarla bölünmüştür. Benzer pilaster kullanımını Aziz Stefan Kilisesinde de görmüştük. Kullanımda ki farklılık, Aziz George kilisesinin cephesinde yatayda ve düşeyde birimlere bölünmüş ve Rönesans saraylarında olduğu gibi bu yataylık hissini azaltmak için kullanılmıştır. Aziz Stefan Kilisesi'nin cephelerinde ki pilaster kullanımı ise, cephelerin genelinde hakim olan Barok mimarisinin hareketliliği sağlamak için kullanılmıştır. Aziz Stefan Kilisesinin dış cephe ve iç mekandaki süslemelerine karşın, diğer yapılarda bu süsleme unsurlarını sadece sütun başlıklarında, korkuluk duvarlarında ve sütun dizelerinin birleştiği hat üzerinde görmekteyiz. Aziz Stefan Kilisesinin baştan aşağı çelikten ve döküm malzemeden yapılmış olduğu ve bu yönüyle benzer bir örneğinin Türkiye'de olmadığı gerçeğine dayanarak, kiliselerin yapı malzemeleri, örtü ve duvar sistemleri, taşıyıcı sistem gibi yapı öğelerinin tamamıyla farklı olduğunu söyleyebiliriz.

Aziz Stefan Kilisesi yapıldığı dönemde ki demir kiliselerden en büyük farklılığı cephelerinin zengin süsleme programıdır. Demir kiliseler yapıldığı ilk dönemlerde mimarinin şeklini etkilememiştir. Prefabrik olarak yapılan bu kiliseler çabuk sökülebilen

ve kurulabilen bir mantıkta yapıldığı için, yapıldığı alanlarda tarihsel bir zorunluluk hissetmezler. Bu sebepten herhangi bir sanatsal hiçbir kaygıları yoktur. 19. Yüzyılda yapılar demir kiliseler sade bir görünüme sahipken, Aziz Stefan Kilisesi, bu yönüyle de bir farklılık yaratmış olmaktadır.

V- SONUÇ

Haliç kıyısında bulunan Aziz Stefan Kilisesi, Bulgar halkı için bugün hala önemini koruyan bir yapıdır. kilise, Bulgar milli uyanışının en önemli temsili binasıdır. Bağımsız bir kiliseye karşı yapılan mücadele, kilisenin bulunduğu topraklarda verilmiştir. Osmanlı dönemi millet sistemi içerinde rum patrikliğine bağlı yaşayan bulgarlar, Ortodoks mezhebini seçmelerinden dolayı, bir ulus olarak değil, dini bir topluluk olarak görülmektedirler. Fener rum patrikhanesinin Bulgarlara uyguladığı helenleştirme politikası, bulgar halkının uyanışının ilk temel dayanağıdır. Osmanlı devleti sınırlarında yaşayan gayrimüslimlerin, Devlete karşı olan mücadelesinin aksine, Bulgarların mücadelesi dini bir şema içermekteydi. Bu husus çalışmamızın boyutlarını, mimari bir çalışmayla birlikte tarihsel bir anlatıyı kadar genişletmiştir. Kilisenin önemi aynı zamanda bağımsızlığınız elde edilmesiyle de alakalıdır.

Paisiy Hilendarski ve Sofraniy Vladislanof'un eserleri başlayan bulgar kimliği, tanzimat fermanının ilan edilmesiyle, kendi özünü bulma fırsatını da yakalamış oluyordu.

Neofit Bozveli ve İlarion Makariopolski'nin Babiali'ye sundukları dilekçeler, mücadelenin fiilen başladığını ve Babiali'nin tavrını ortaya koymaktadır. Patrikhaneyle edilen mücadeleler, bağımsız bir kilisenin yapımını geciktirse de, 1849 yılında Stefan Bogoridin arsasını bir papaz evi yapılması için bağışlaması ve Osmanlı yönetiminden alınan ferman, fetihten beri uygulanan Şer-i yasağa rağmen, Bulgarların en önemli adımı olmuştur. Arsa da bulunan ev, papaz evine çevrilmiş ve böylece Bulgarlar kendi kilisesine sahip olmuş; Osmanlı Devleti de yasağı çiğnememiş oluyordu.

Yapının inşasının üç dönemi bulunmaktadır; birinci dönem, ahşap bir binanın papaz evine çevrildiği ve karşısına bir metoh binasının yapıldığı dönemdir. İkinci dönem, bağımsız bir kilise konusunda ısrarcı olan Bulgarların, ahşap kilisenin ihtiyaçlara karşılık vermedi gerekçesiyle yeni bir kilise inşası için izin istedikleri dönemdir. 1850 yılında alınan kararla bir kilise yapılmasına karar verildiyse de bu kilisenin yapımı

gerçekleşmemiştir. Daha sonra Aya Triada adında kagir binanın inşası için izin istenmiş. Babiali, bir harita hazırlanmasını istedikten sonra kilisenin yapımına başlamıştır. Yapılacak kilisenin mimari, V.G.Fossati'dir. kilise yapımına başlanmış ve zemine 2089 adet kazık çakılmıştır. 6 Kasım 1859 yılında kilisenin temeli atılmıştır. Yapılan bütün önlemlere rağmen, zemin kaymış ve maddi sıkıntılarda devreye girince kilisenin yapımı durdurulmuştur.

1860 yılında gerçekleşen Paskalya ayininde Patriğin isminin yerine Sultanın isminin anılması, Bulgarların, Patrikhaneden kopuşunun en dikkat çekici belirtisiydi. Daha sonra ki süreçte alevlenen mücadeleye Osmanlı hükümeti bir son vermek istemiştir ve 11 Mart 1870'de 11 maddeden oluşan "Bulgar Eksarhlık Fermanını" kabul edilmiştir.

Eksarhlığın kurulmasından sonra yeni bir kilise yapılması için 1888 yılında uluslararası bir yarışma yapılmıştır. Yarışmaya katılan üç yarışmacıdan ermeni mimar Hovsep Aznavur yarışmayı kazanmıştır. Osmanlı yönetiminden alınan gerekli izinlerle birlikte Aznavur 1859'da daha önceki çizilen projeden daha küçük bir kilise planlamıştır. Üç nefli merkezi kubbeli bazilika şemasındadır. Kilisenin yapılacağı yerin dolgu olmasından dolayı yükseklik mimarlık kurallarına uymamaktaydı. Bu yüzden yeni bir proje hazırlanması istenmiştir. Aznavur'un çizdiği daha küçük boyutlardaki proje, 20 haziran'da kabul edilir. Bugünkü mevcut kilise binasına yakın planda yapılan bu proje, bu seferde zeminin kaygan olmasından ve sağlam bir temele oturmayacağından dolayı, taş bir binanın ağırlığı düşünülerek Çelik bir yapının inşa edilmesine karar verilmiştir.

Bu seferde çelik kilisenin yapımı için bir yarışma düzenlenir ve yarışmayı Viyana'dan R.Ph.Waagner firması kazanmıştır. Aznavur'un çizimlerine uyulmak şartıyla, yapının çelik konstrüksiyonu konusunda firma serbest bırakılmıştır. Kilise önce firmanın bahçesinde kuruldu ve daha sonra gemiyle İstanbul'a getirildi. İkonastisisinde tamamlanmasıyla birlikte 20 Eylül 1898 yılında törenle açıldı. 6 adet çan Rusya'dan gönderilmiştir

Bina Fener Balat arasında Haliç'in kıyısında bulunmaktadır. Üç nefli transeptli bazilika plan şemasında yapılmıştır. Ahşap çakma kazıkları üzerine yerleştirilmiş kagir bir bodrum kat ve taş kaide ve üzerinde çelik kolon kiriş sistemiyle yapılmıştır. Yapının ahşap ikonastasis ve iç mekanda dekorasyon amaçlı kullanılan mermerler hariç bütün yapı elemanları ve taşıyıcı sistem çelik ve dökme demirden yapılmıştır. 19. Yüzyılında tarihselciliği karakterize eden eklektizm anlayışına göre yapılmıştır. Kilisede neo barok neo Rönesans ve neo klasik mimari üsluplar görülmektedir.

Yapı 1946, 1950, 1985 ve 1991 yıllarında küçük çaplı onarımlar geçirmiştir. 2011 yılında İstanbul Büyükşehir Beldiyesi tarafında kapsamlı bir restorasyon çalışması başlatılmış ve 7 yıl süren restorasyon sonrasında 20 ocak 2018'de tekrar ibadete açılmıştır.

19 yüzyılda Aziz Stefan Kilisesiyle aynı dönemde başka demir kiliselerde yapılmıştır. Aziz Stefan kilisesinin dünyada ki tek Demir Kilise olduğu iddia gerçek olmamakla birlikte, Kilise Güney Avrupa'da ve Türkiye'de ki tek Demir Kilisedir.

BİBLİYOGRAFYA

Aıleksandru, E., 19. Yüzyılda İstanbul Rum Ortodoks Kiliseleri, Yüksek Lisans Tezi, Haziran, 1996.

Anonim, Zaman içinde Kökler, İstanbul'daki Bulgar Eksarhlığı ve Bulgar Cemaatinin geçmişi ve bugünü, katalog, J- point plus Ltd., tarih ?, Bulgar Konsolosluğu katkılarıyla hazırlanmıştır.

Ataköy, H., Demir Kilise (Sveti Stefan Bulgar Kilisesi) Balat/İstanbul, İnceleme dergisi, Beton Prefabrikasyon, Kasım, 2009, S. 92.

Benian, E., Edirne'de ki İki Hıristiyan Yapısı: Bulgar Ortodoks Kiliseleri (Kıyık, Uzunkaldırım), Yüksek Lisans Tezi, Edirne, 2004.

Büktel, Y., "Edirne'de Bulgar-Ortodoks Kiliseleri", XII. Ortaçağ-Türk Kazıları ve Sanat Tarihi Araştırma Sonuçları Sempozyumuna sunulan bildiriler, İstanbul, 2010.

Çipof, B., "Balat'ta ki Demir Kilise'nin Yapım Serüveni" makalesi, Teostrateji araştırmaları Merkezi, Aralık, 2013.

Çipof, B., Patrikhane ile Mücadelem Bulgar Eksarhlığı Vakfı'nda Onbeş Yıl, Bojidar Çipof Kitapları, 2010.

Eren, İ. Sveti Stefan Kilise'sinin Ayrı İşlevler için Akustik Açıdan Değerlendirmesi ve İyileştirmesi Önerisi Getirilmesi, Yüksek Lisans Tezi, 2019.

Gassebner, L., Zeitschrift des Oesterr. Ingenıeur und Architekten- Vereines, 47 Jahrgang XLVII, N17, april, WİEN 1895.

Güllü, R.E., Bulgar Eksarhlığı'nın Kuruluşu ve Statüsü, Balkan Studies II – History& Literature, Makedonya, 2011.

İvanova, B., Bılgarskiad Arhitekturen Komplex Na Zlatniya Rog Paradigma, Sofia, 2018.

İvanova, B., Historical and Condition Survey of the St. Stefan Bulgarian Metal Church in Istanbul, International Journal of Architectural Heritage, Ocak, 2012.

İvanova, B., The Architectural Complex at the Golden Horn a Monument of Cultural Heritage of Bulgaria and Turkey, International Journal of Engineering and Technical Research, Mart,2018.

İvanova. B., The Bulgarian Architectural Complex at The Golden Horn Between Eastand West. The Only Steel Church on The Balkans and in South East Europe, Güney- Doğu Avrupa Araştırmaları Dergisi, S: 32, 2017, s. 11-31.

Koyuncu, A., Bulgar Eksarhlığı, Yüksek Lisans Tezi, Çanakkale, 1998.

Kuruyazıcı H. –Tapan M., Sveti Stefan Bulgar Kilisesi Bir Yapı Monografisi, Yapı Kredi yayınları, 3. Baskı, Ekim, 2019.

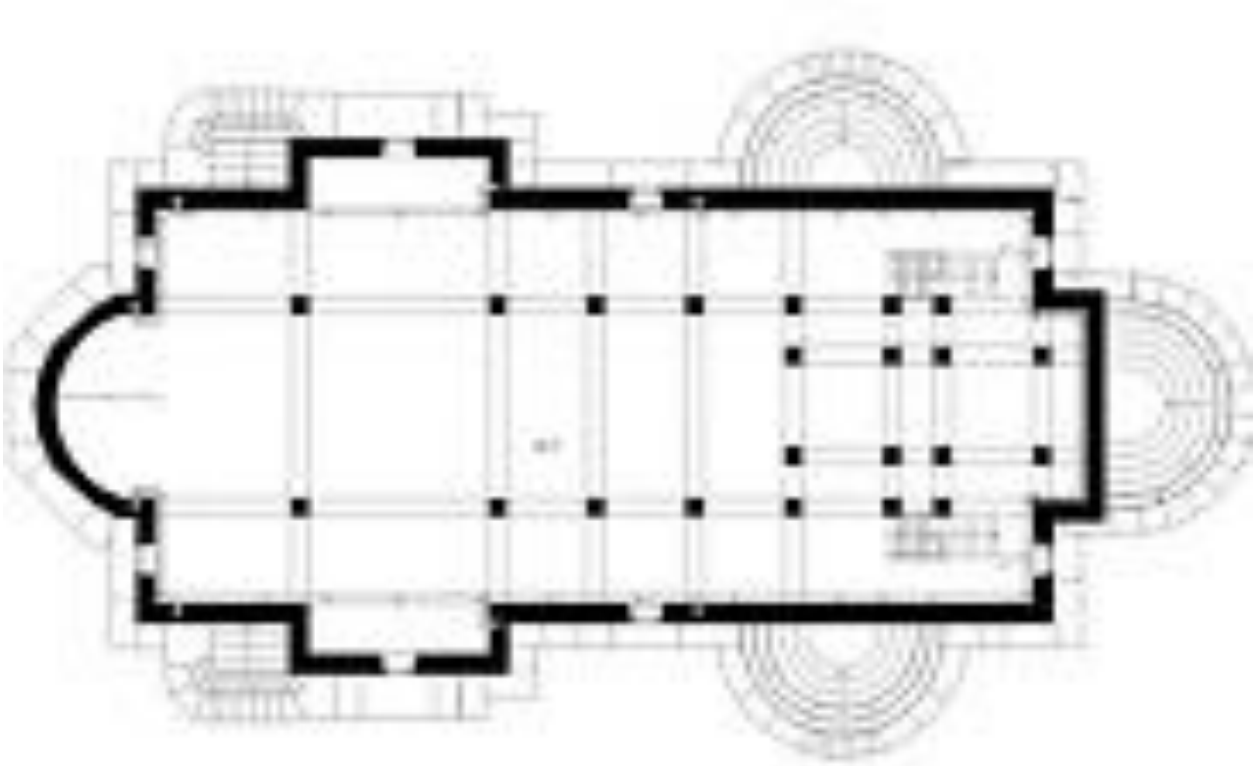
Mevsim,H., Bulgar Gözüyle İstanbul, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 2011.

Seyfeli, C., Osmanlı Devlet Salnamelerinde Bulgar Eksarhlığı Ve Bulgar Katolikler (1847-1918) Ankara Üniversitesi İlahiyat Dergisi, 52:2, 2011, s.157-190.

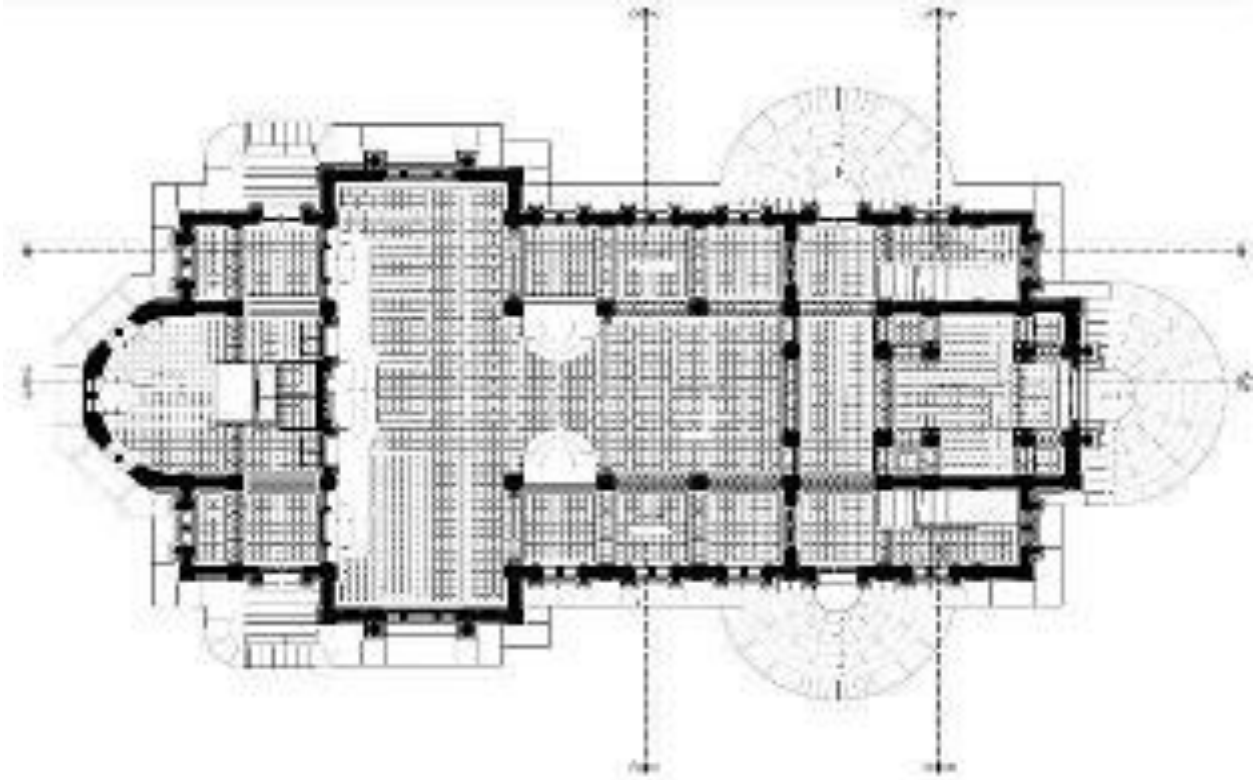
Stoynov, İ., Haliç'in Bulgar tapınağı ve geçmişi. Konstantinopolis'teki Bulgar Demir Kilisesi St. Stefan'ın 25. yıldönümü vesilesiyle, Mahkeme Matbaası, 1923.

Temelski H., Bılgarskata Svetinya Na Zlatniya Rog, FBPH, 2010.

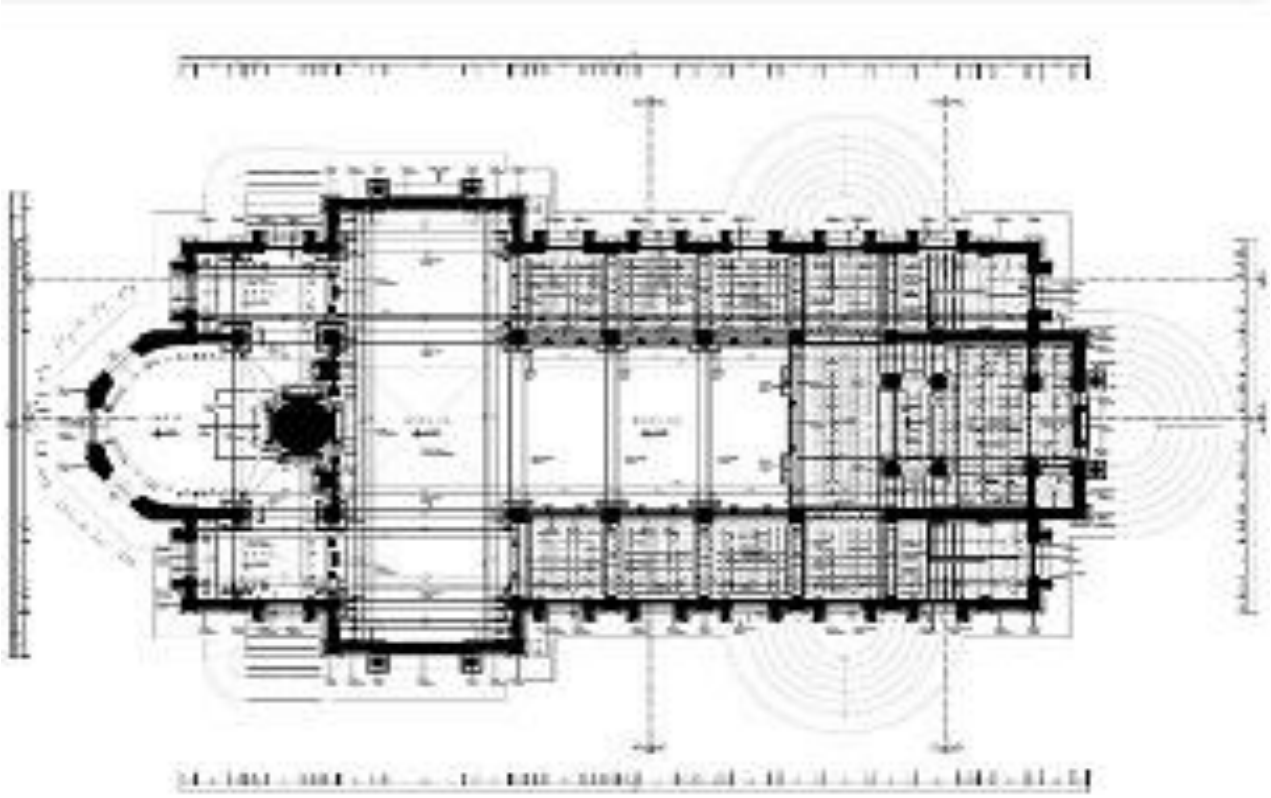
PLANLAR

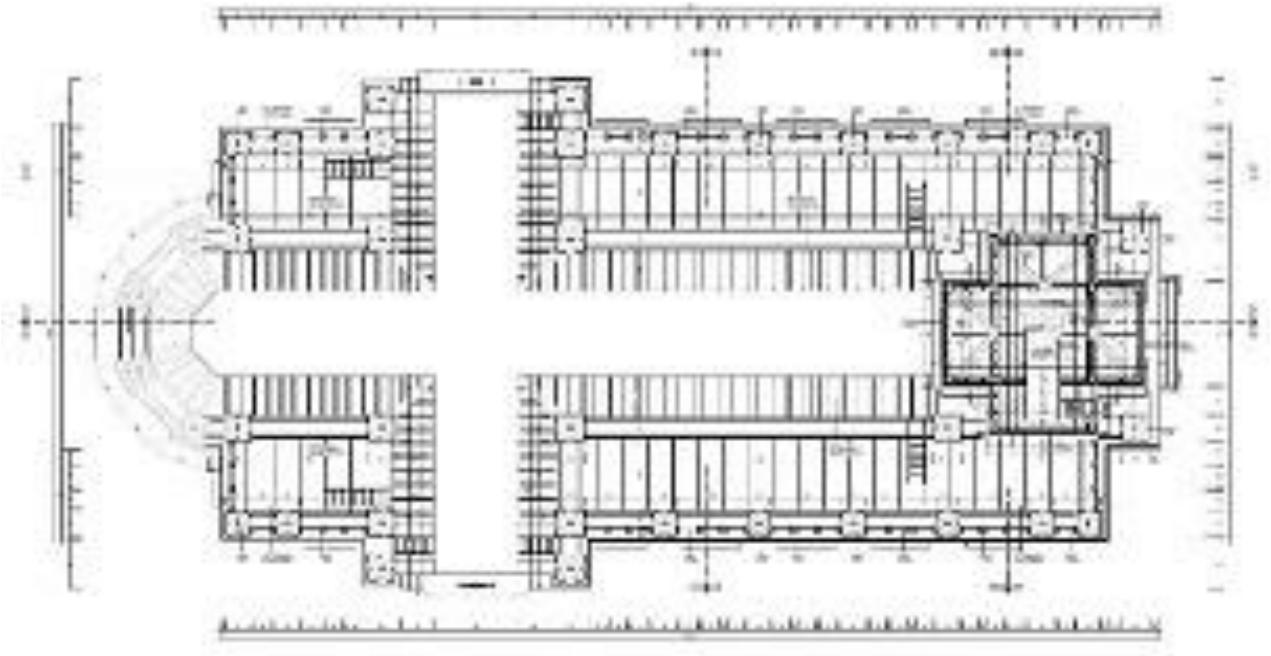
Plan 1: Bodrum Kat Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

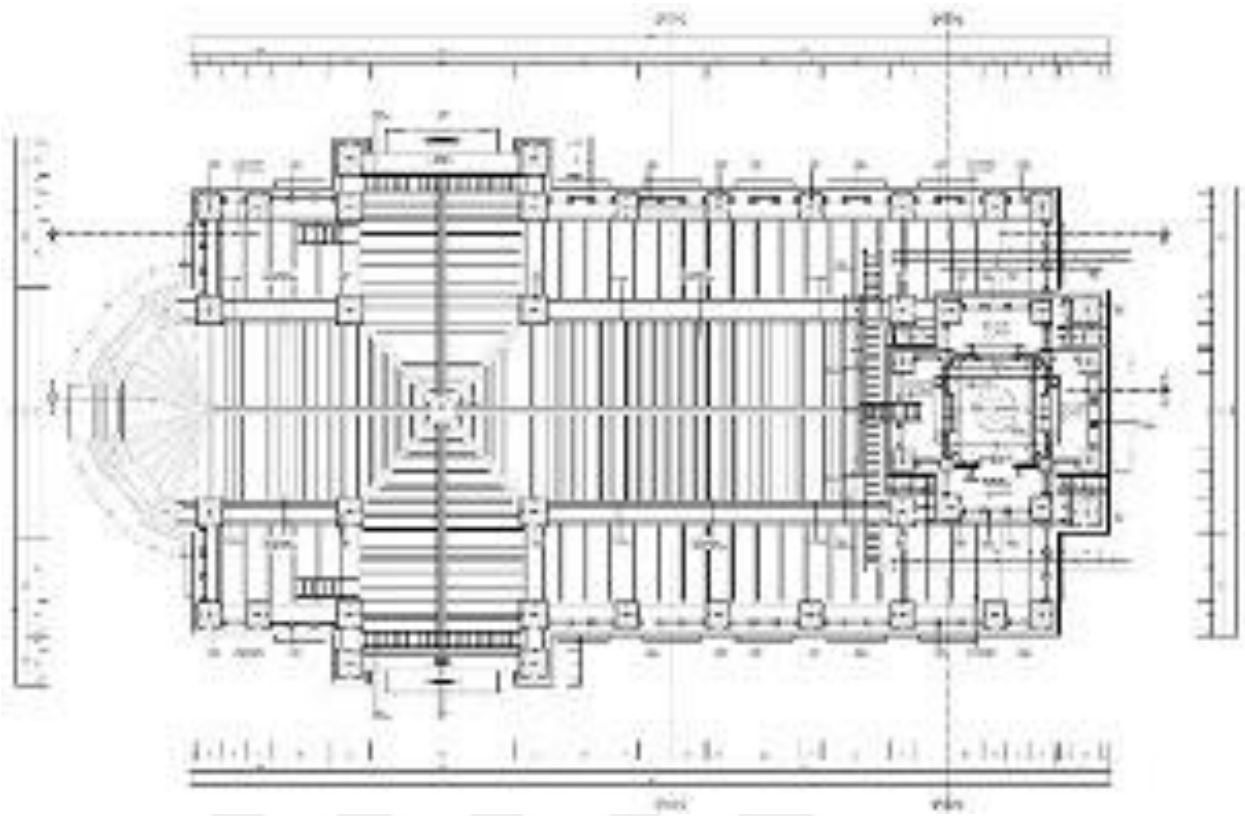
Plan 2 : Zemin Kat Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

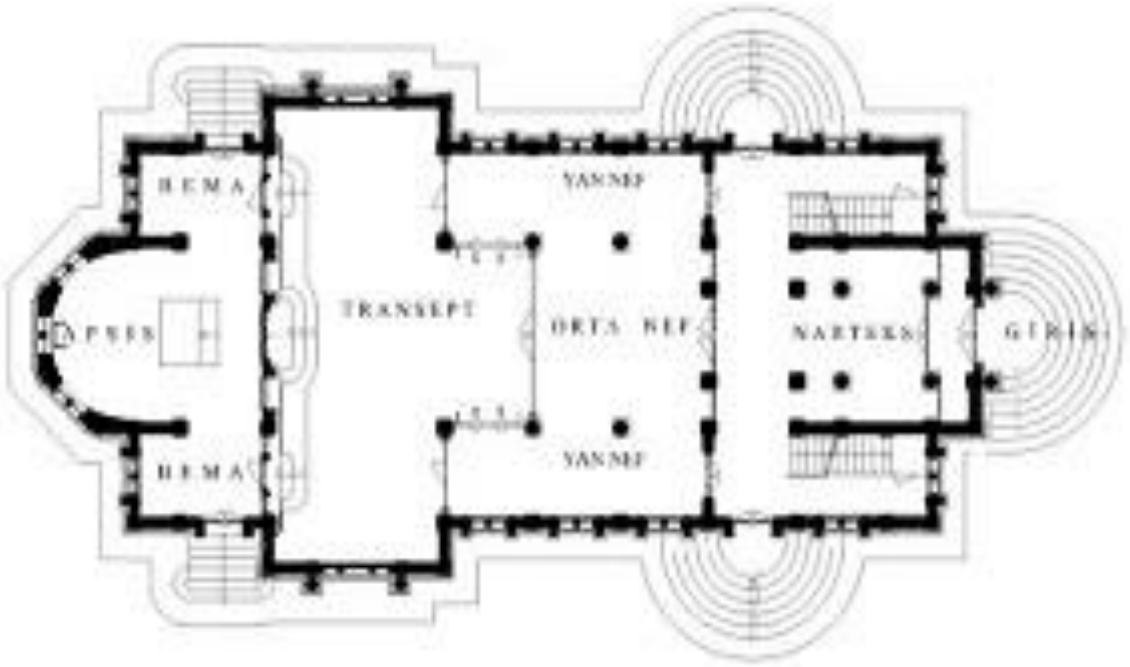
Plan 3: Galeri Katı Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

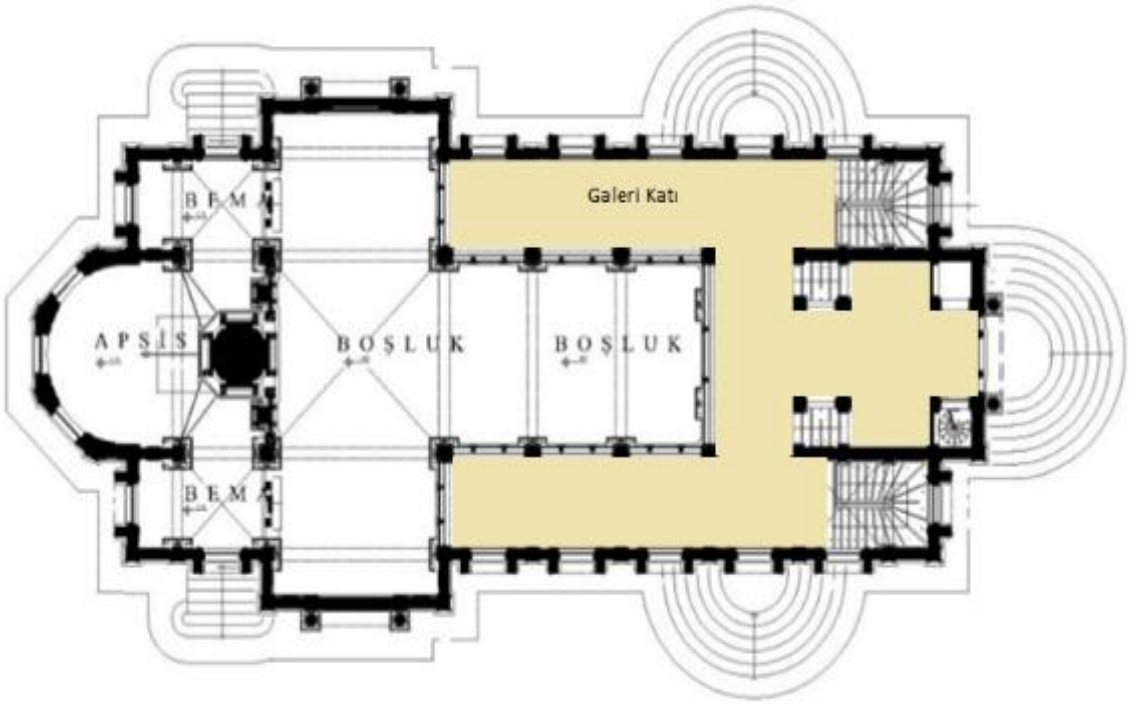
Plan 4: Ara Kat Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

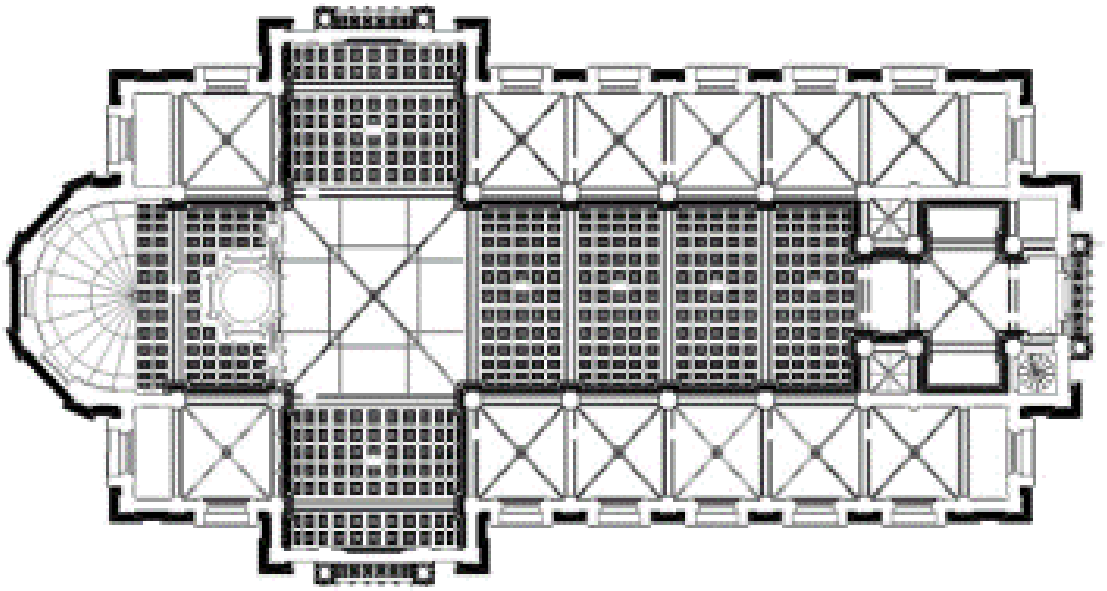
Plan 5: Çan Kulesi Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

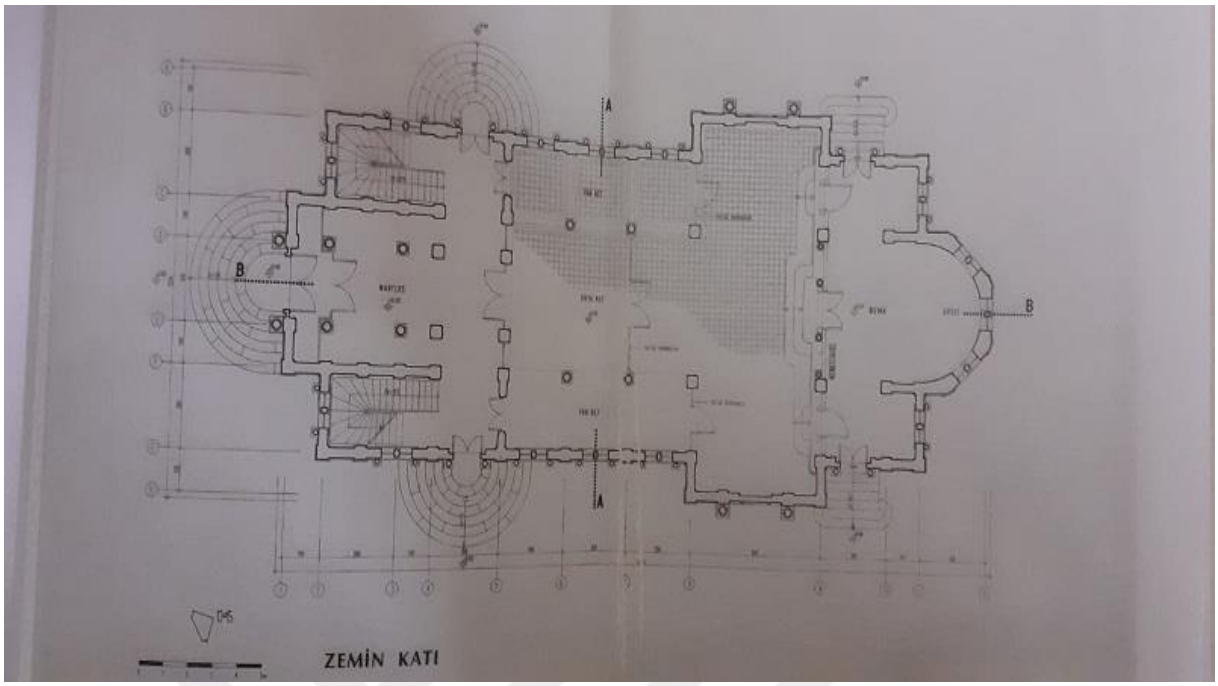
Plan 6: Zemin Kat Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

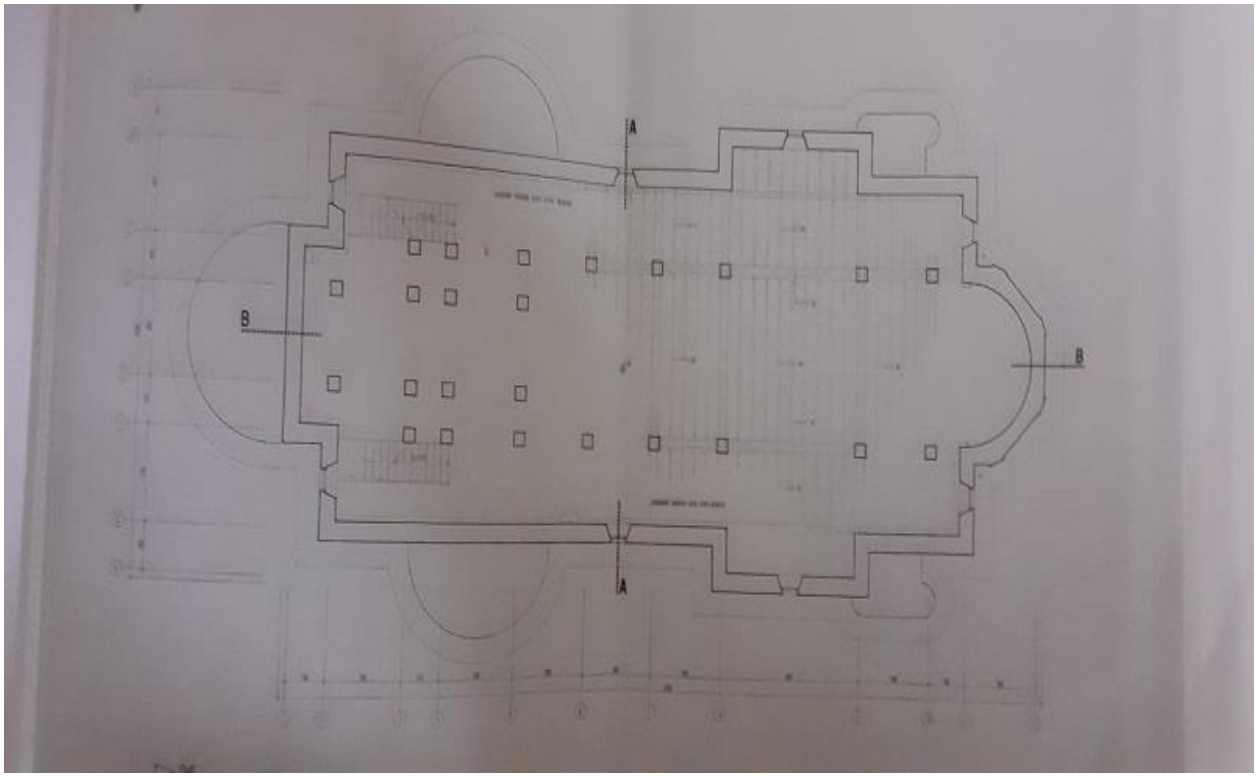
Plan 7: Galeri Katı Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

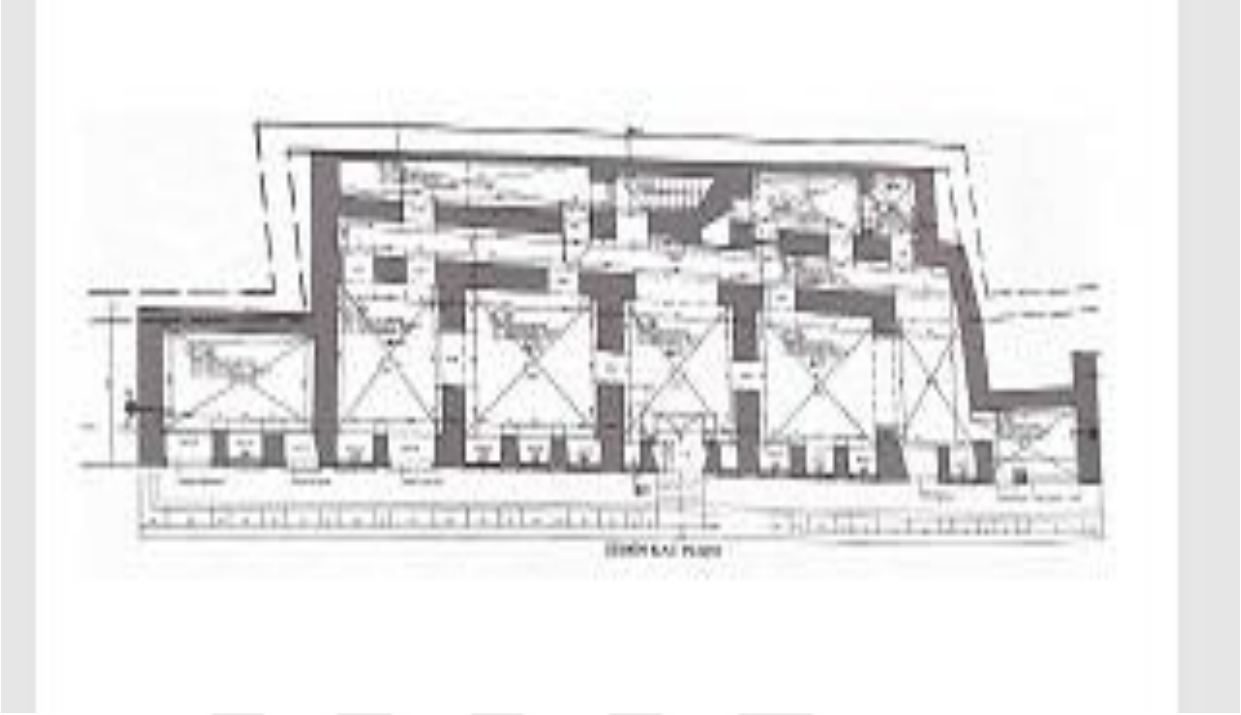
Plan 8: Tavan Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

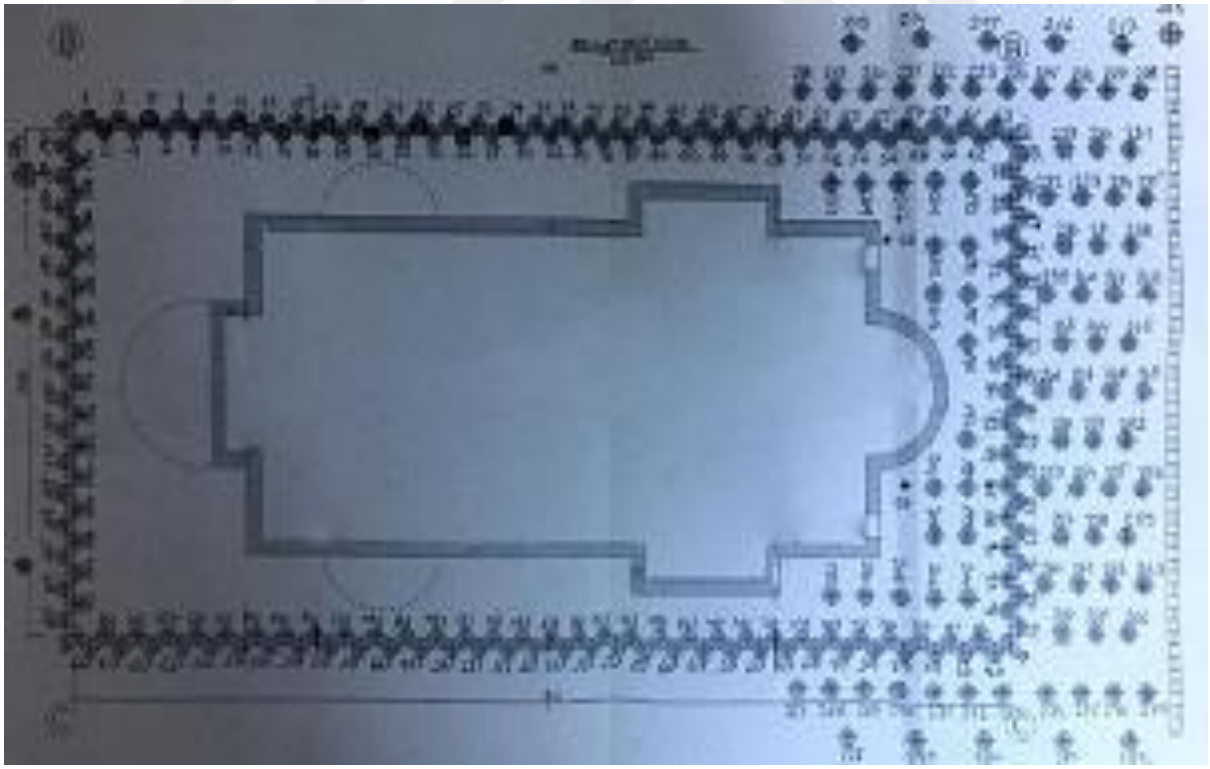
Plan 9: Zemin Kat Planı (H. Kuruyazıcı- M. Tapan'dan)

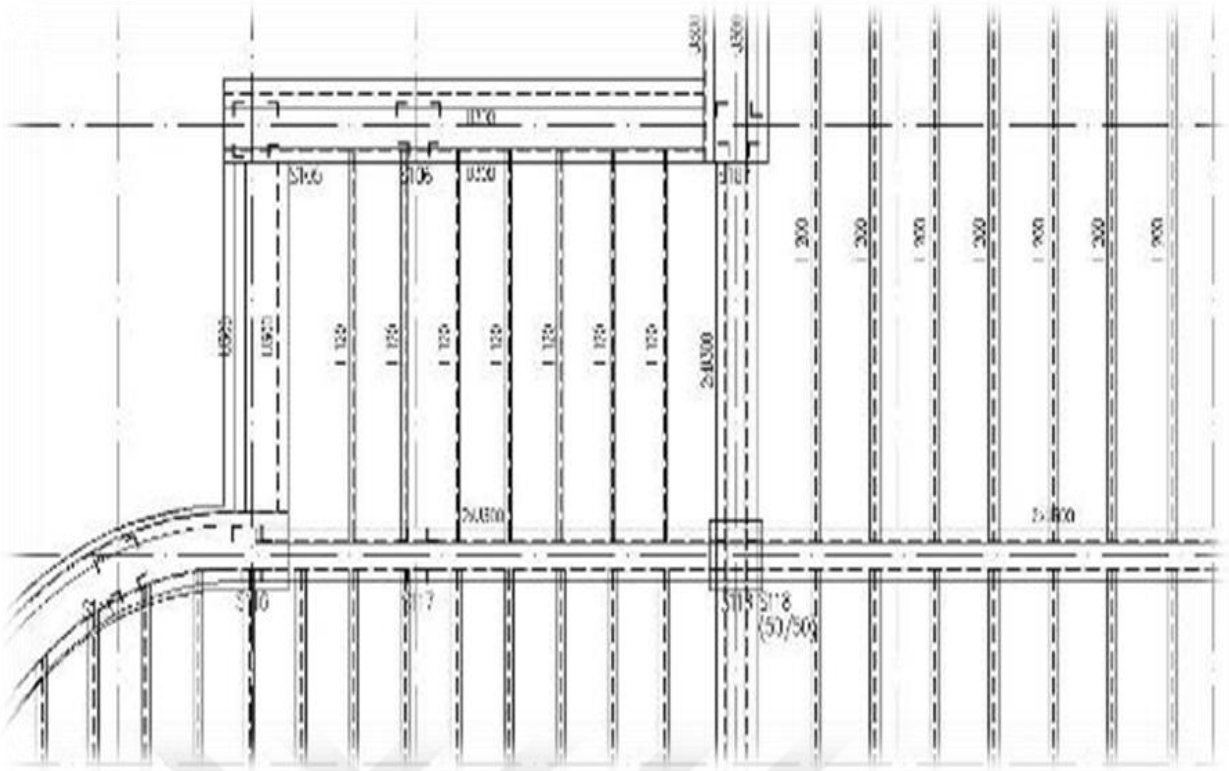
Plan 10: Bodrum Kat Planı (H. Kuruyazıcı- M. Tapan'dan)

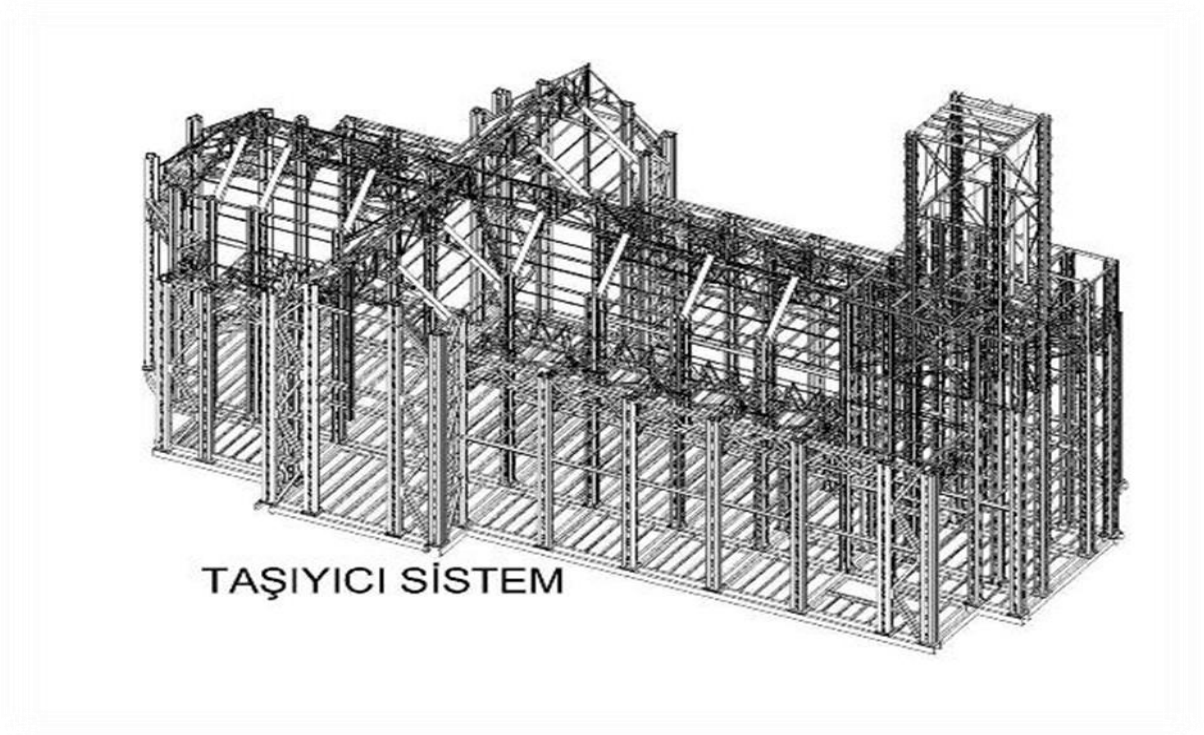
Plan 11 : Metoh Binası Zemin Kat Planı

Plan 12: Jet- grout Yerleşim Planı (Halil Onur Mimarlıktan)

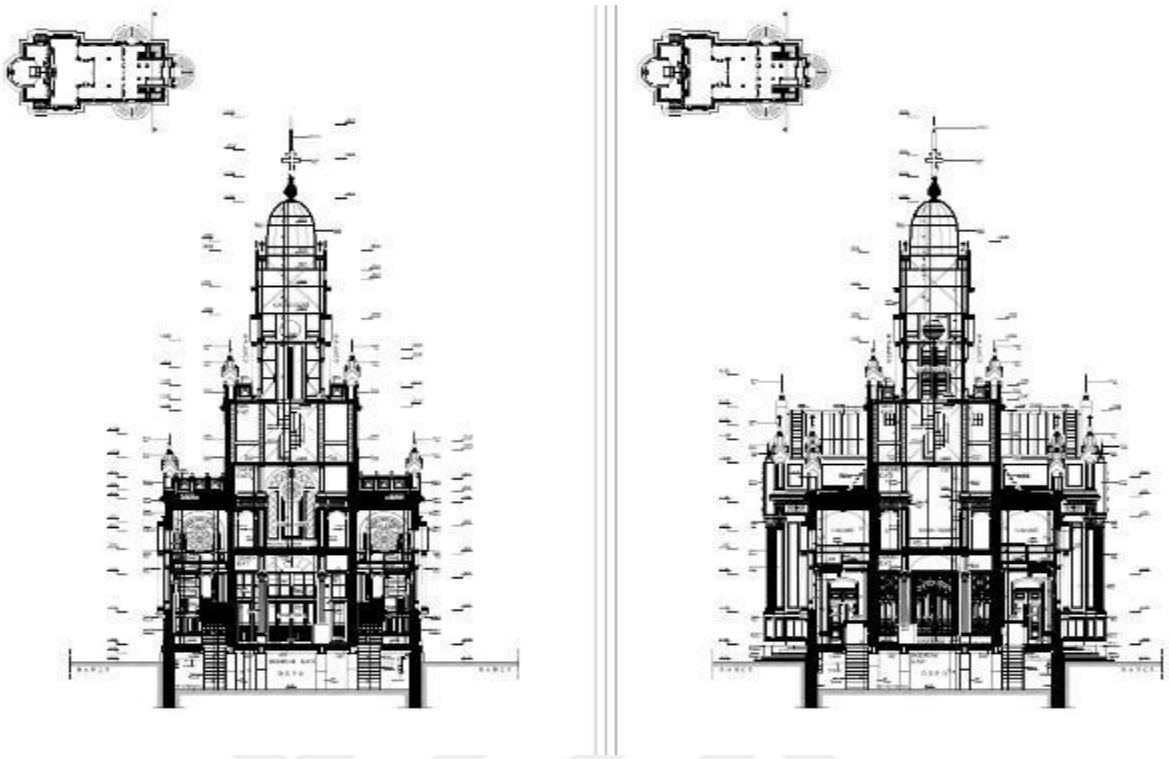

Plan 13: Zemin Kat Tabliye Kirişi Detayı (Halil Onur Mimarlıktan)

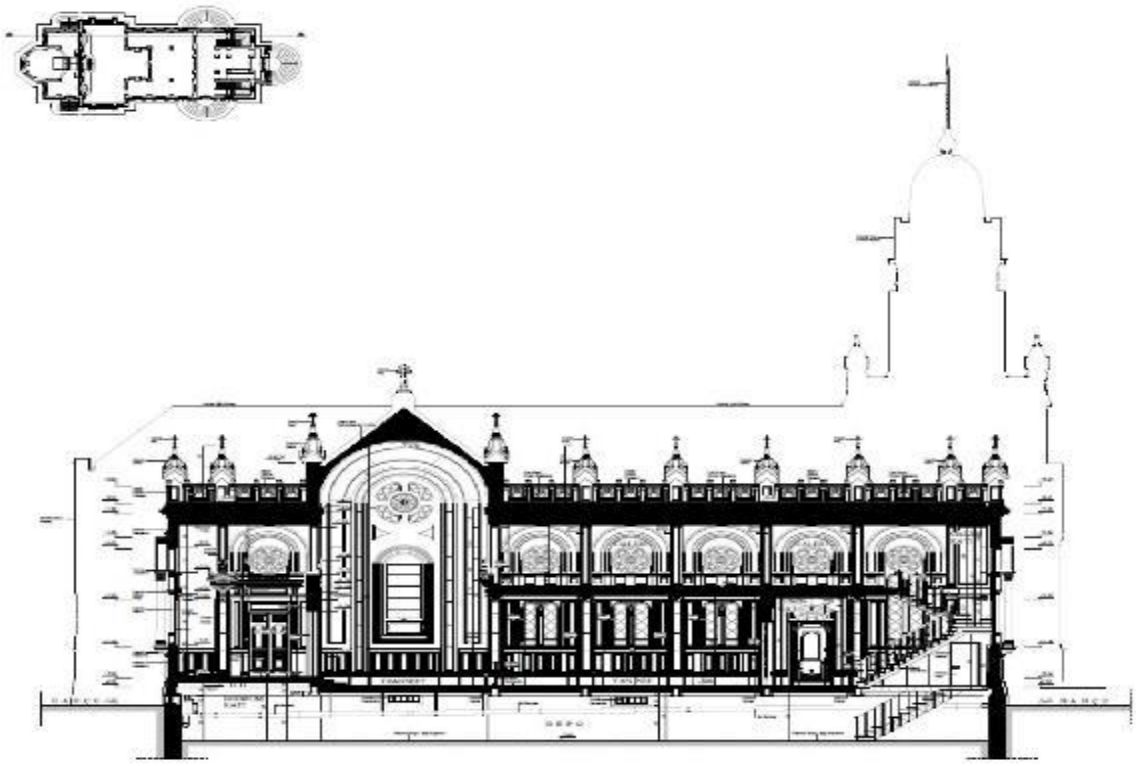

Taşıyıcı Sistem

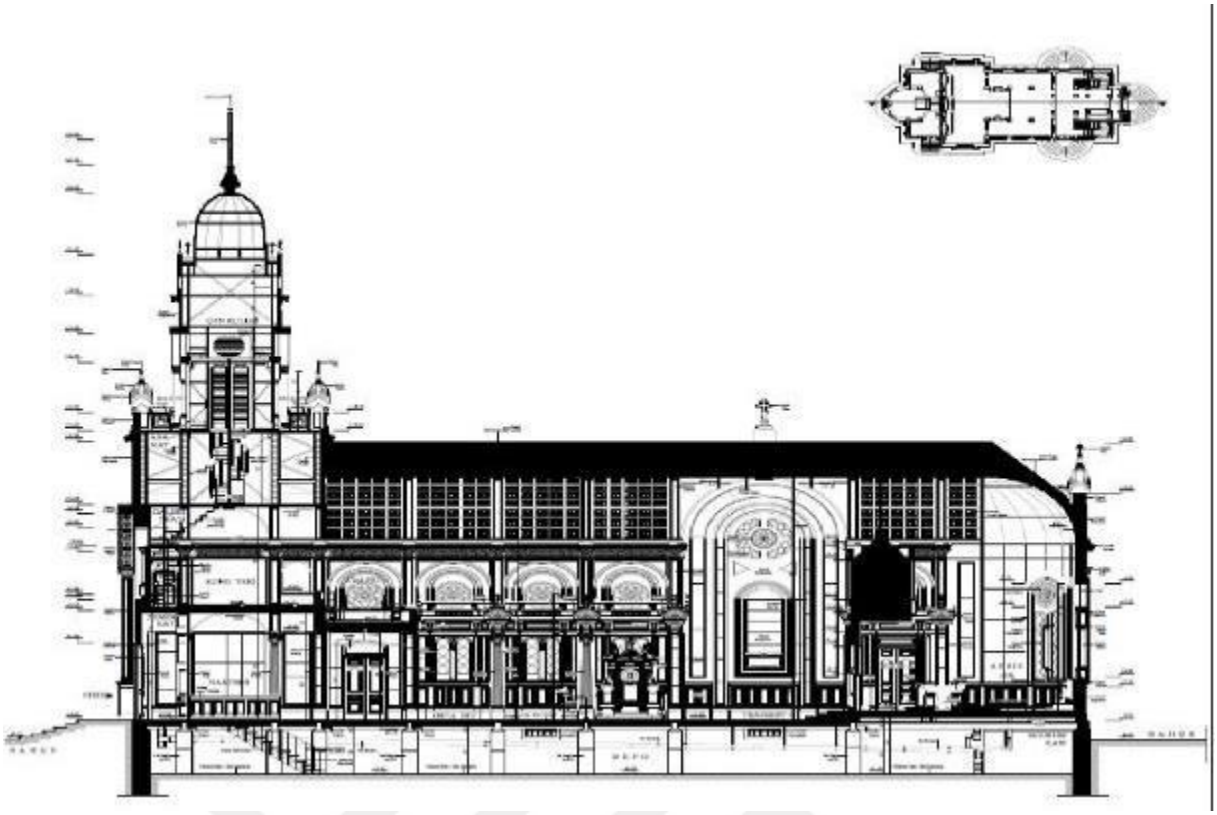
KESİTLER

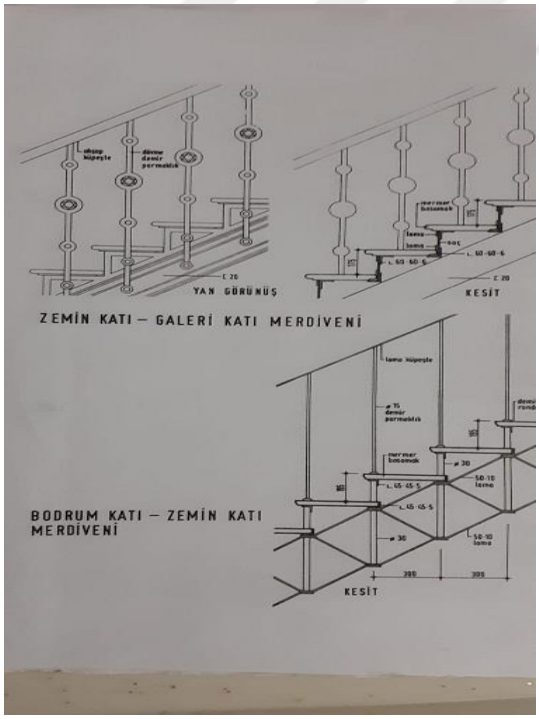
Kesit 1: B-B kesiti (Halil Onur Mimarlıktan)

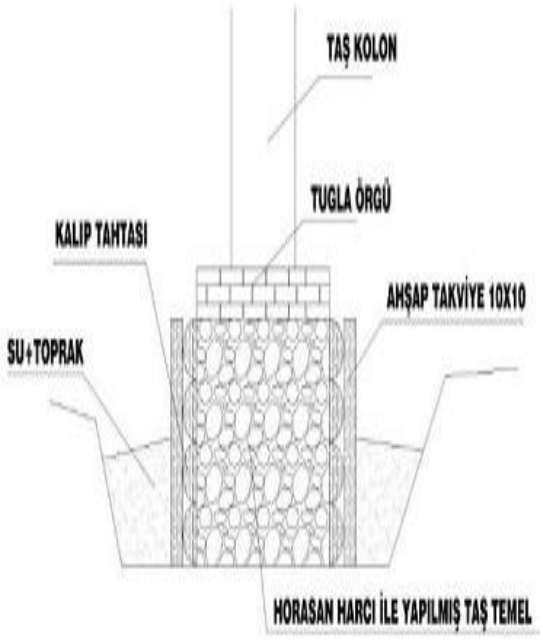

Kesit 2: C-C Kesiti (Halil Onur Mimarlıktan)

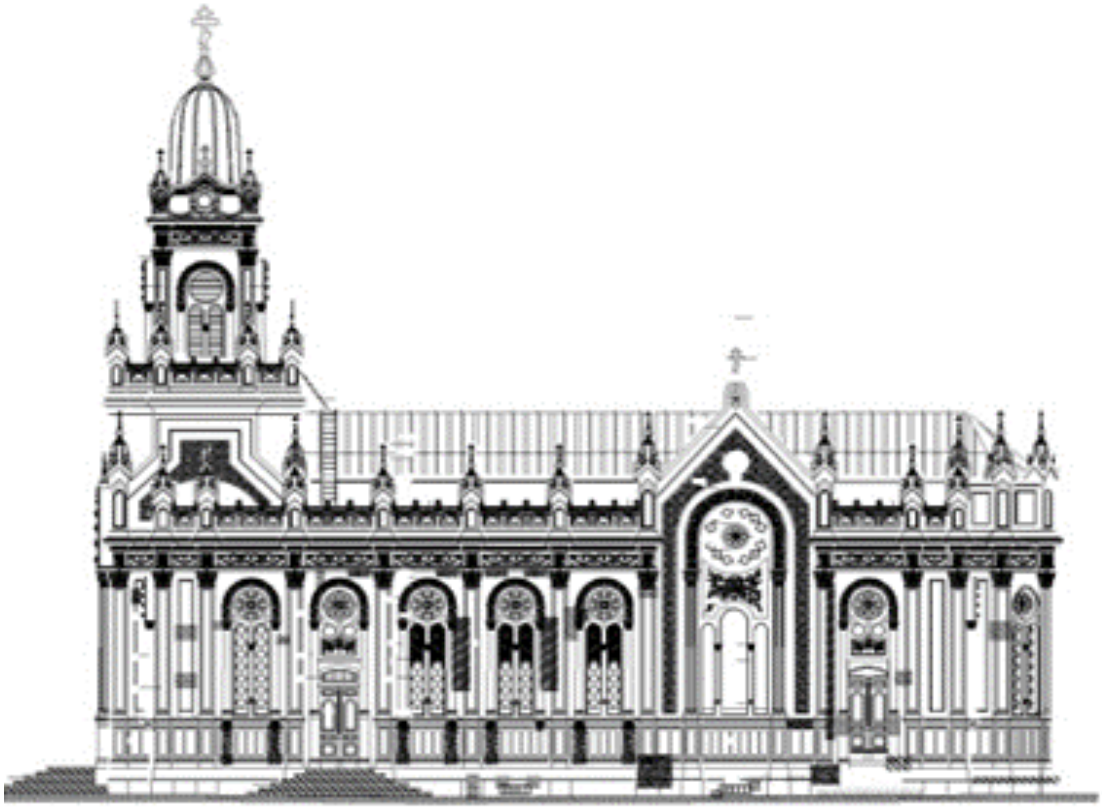

Kesit 3: A-A kesidi (Halil Onur Mimarlıktan)

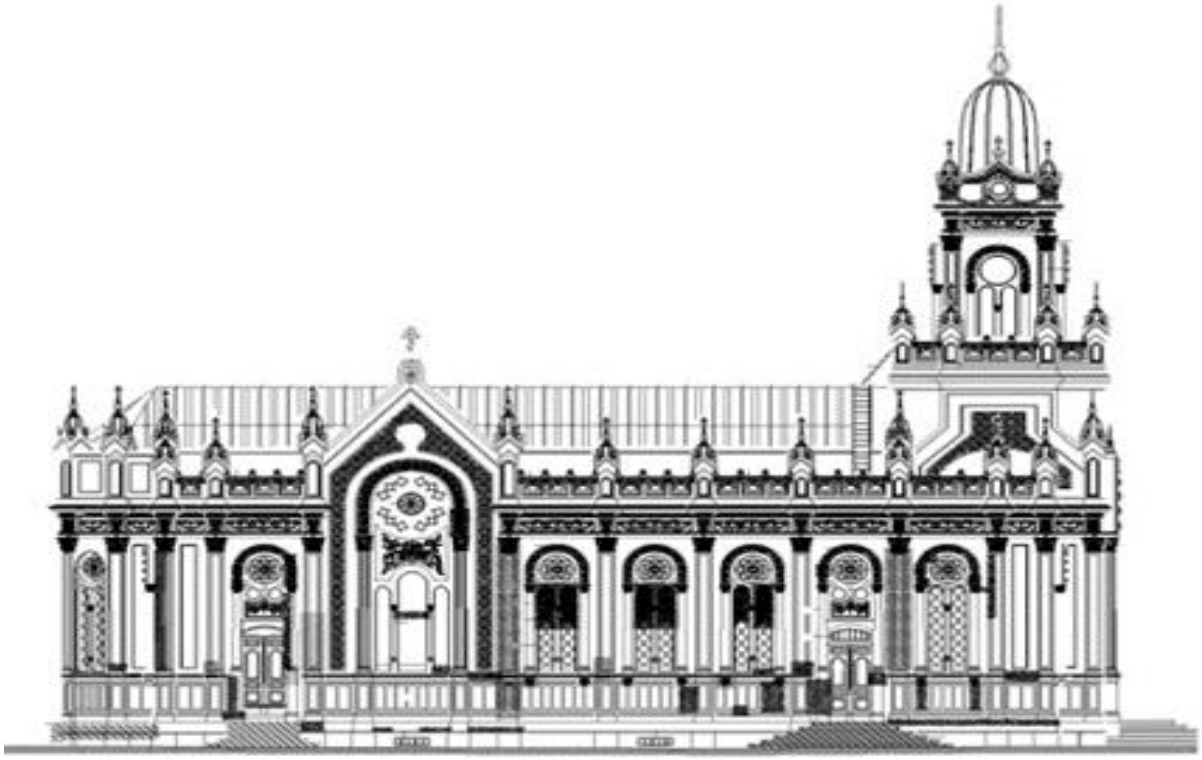

Kesit 4: Merdiven Kesiti (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan) **Kesit 5:** Temel Detay Kesiti

Güney Cephe (Halil Onur Mimarlıktan)

Kuzey Cephe (Halil Onur Mimarlıktan)

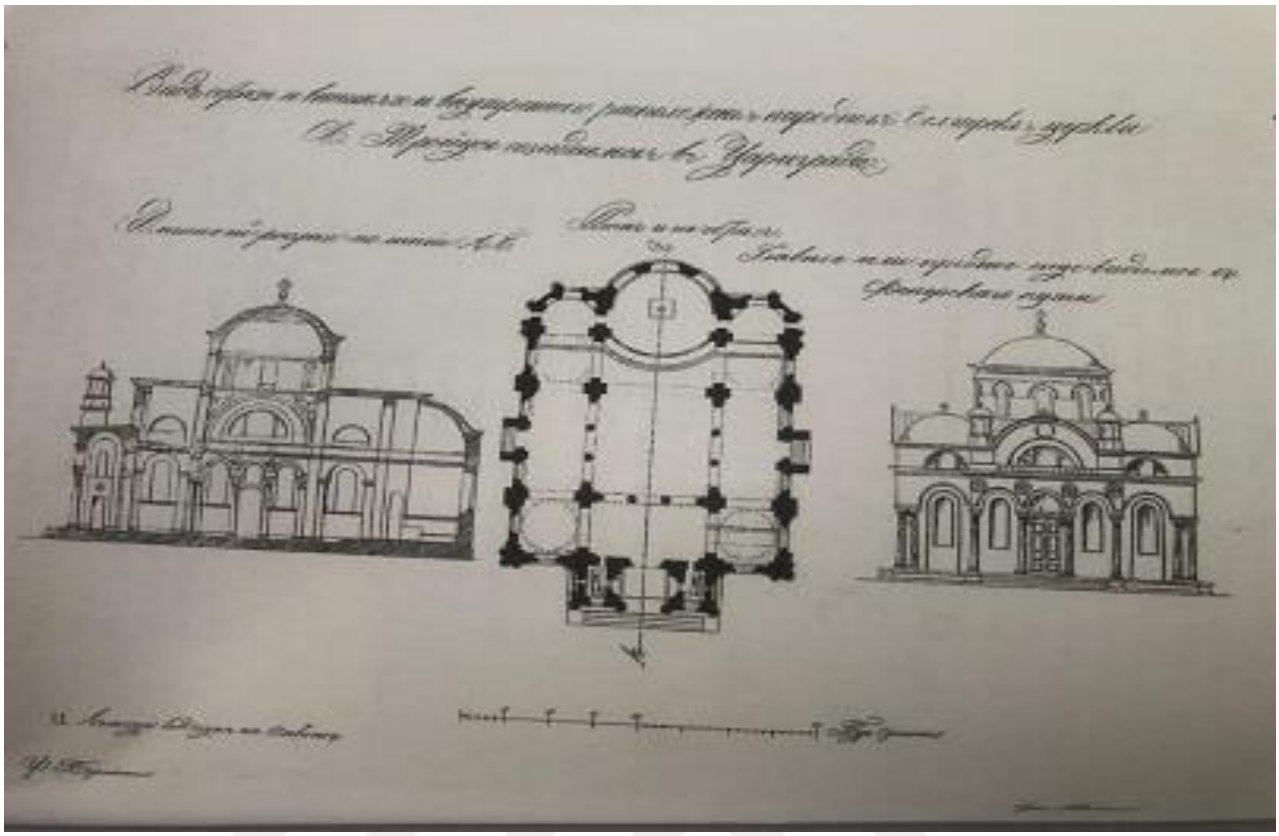

Batı Cephesi (Halil Onur Mimarlıktan)

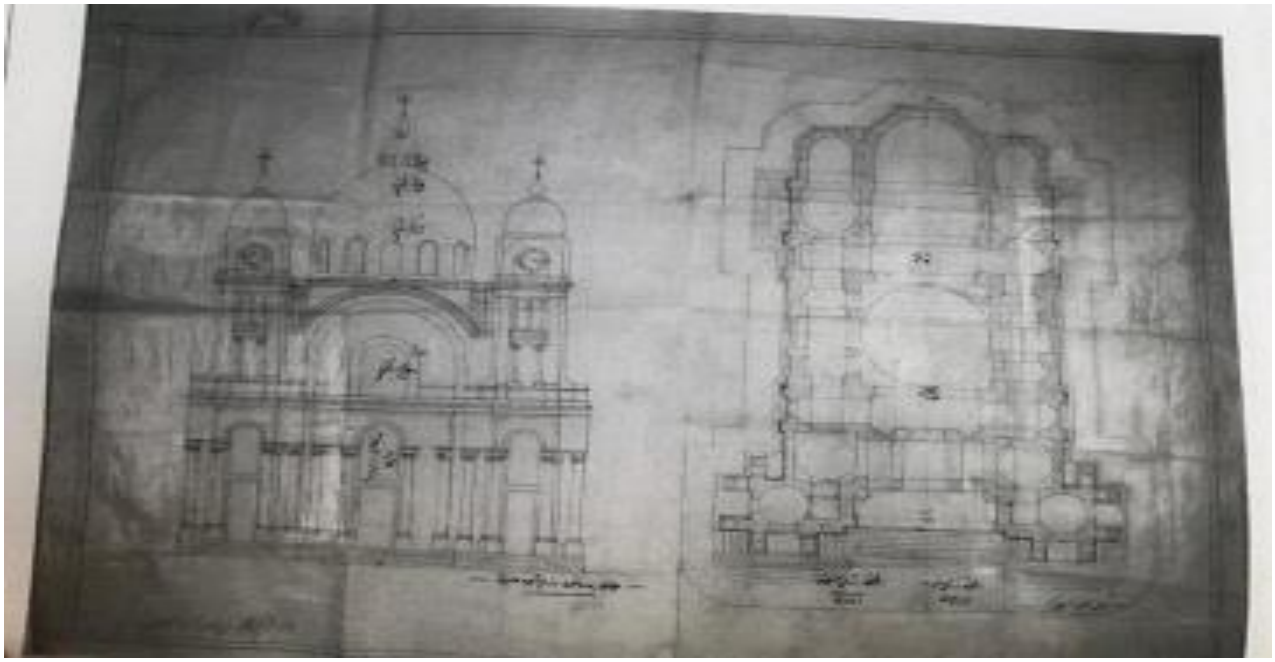

Doğu Cephesi (Halil Onur Mimarlıktan)

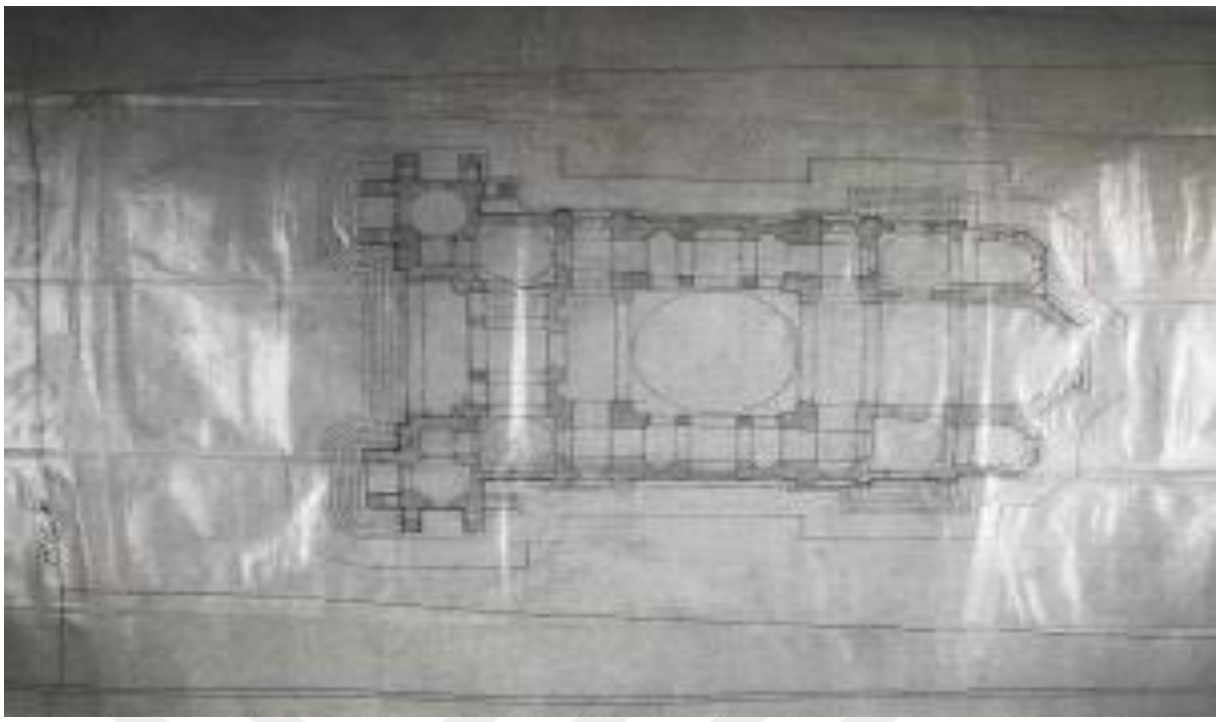
PROJELER

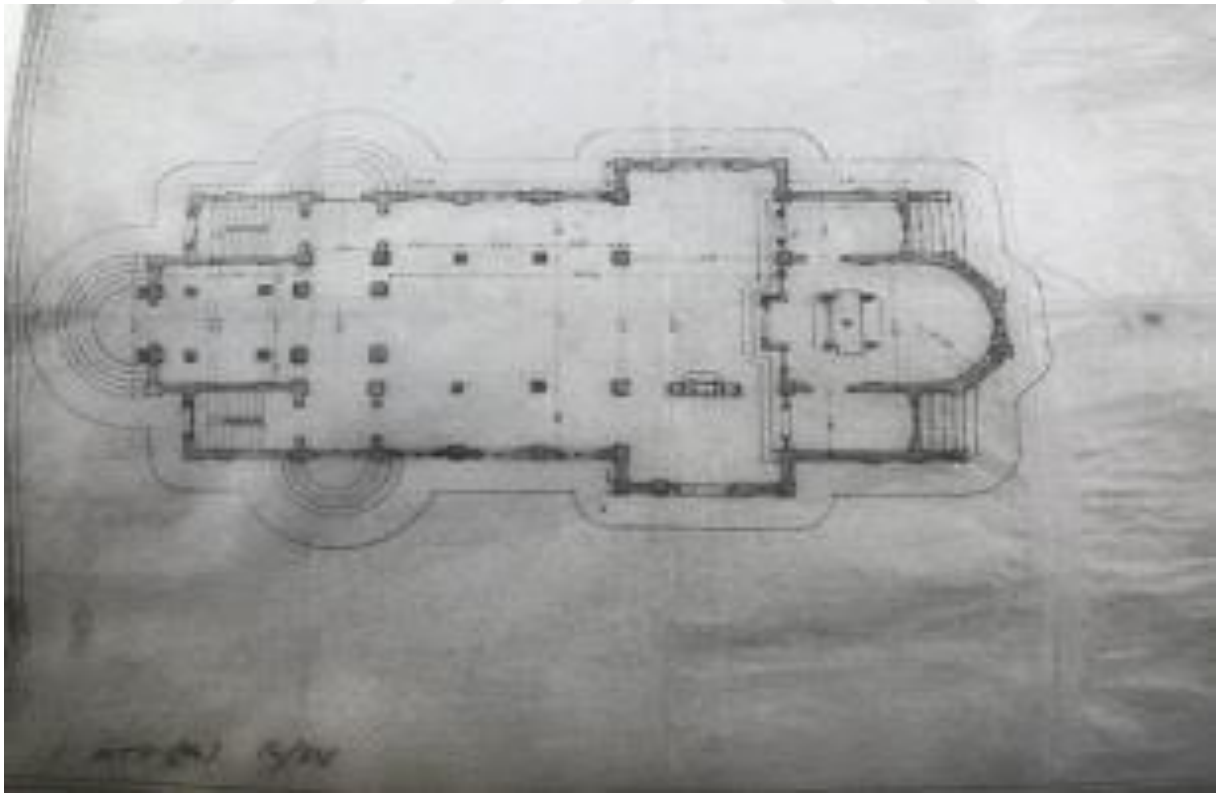
Proje 1: Aya Triada kilisesi, kesit, plan , batı cephesi (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

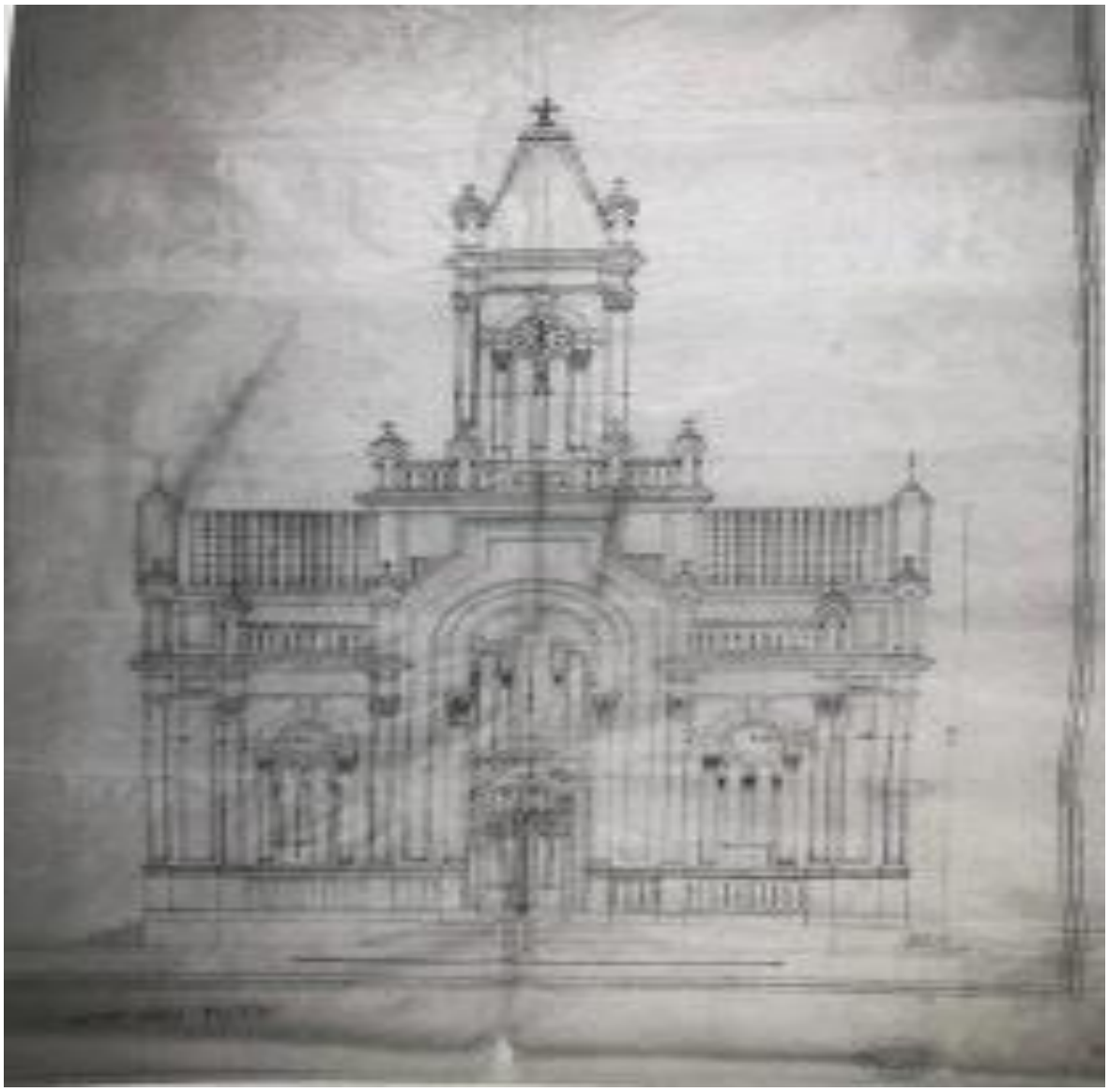
Proje 2 : Sveti Stefan Kilisesi ilk proje, batı cephesi, plan (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

Proje 3: İlk Proje Planı (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

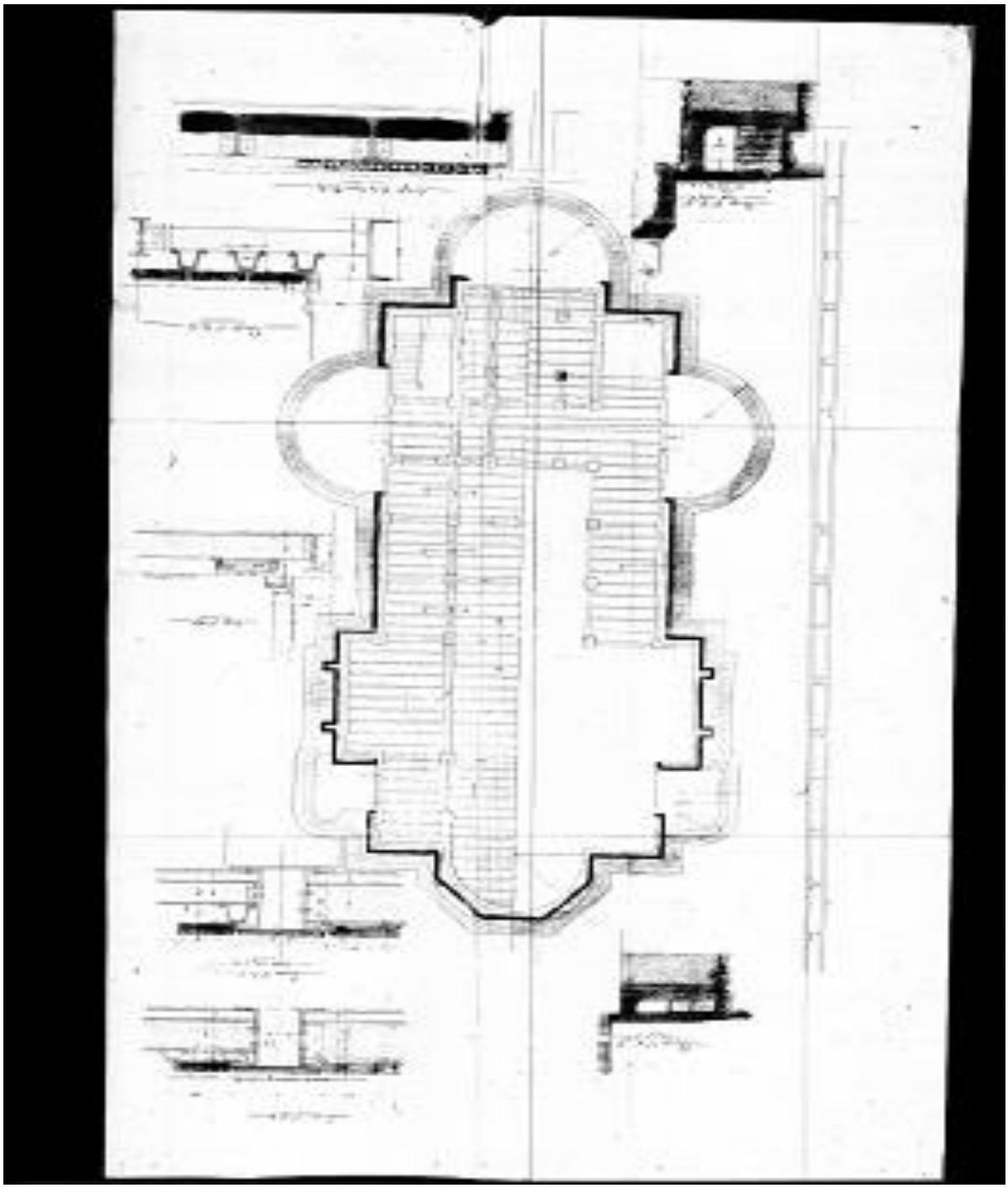

Proje 4: İkinci Proje Planı (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

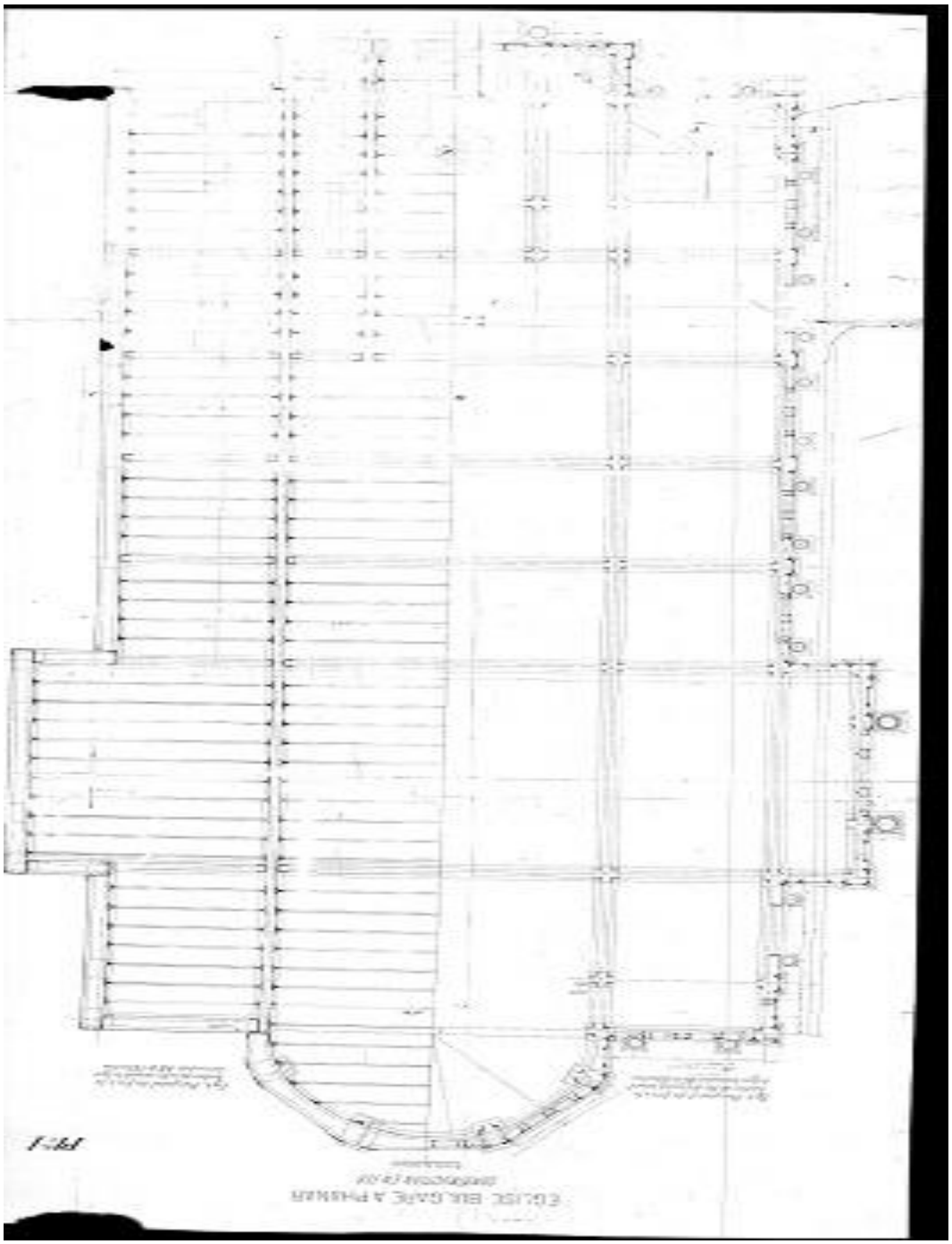

Proje 5: İkinci Proje, Batı Cephesi (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

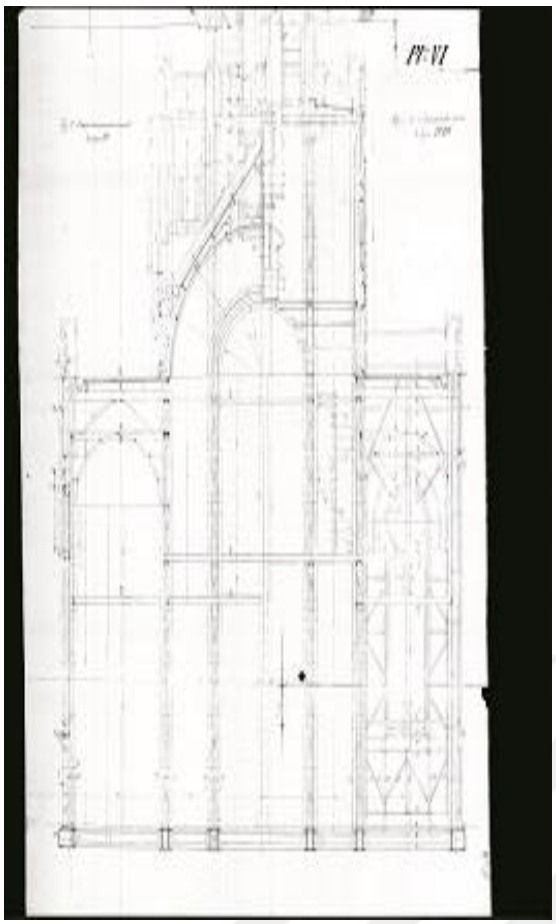
ÇİZİMLER

Çizim 1: Zemin kat planı (Bulgaristan Devlet Merkez Arşivinden).

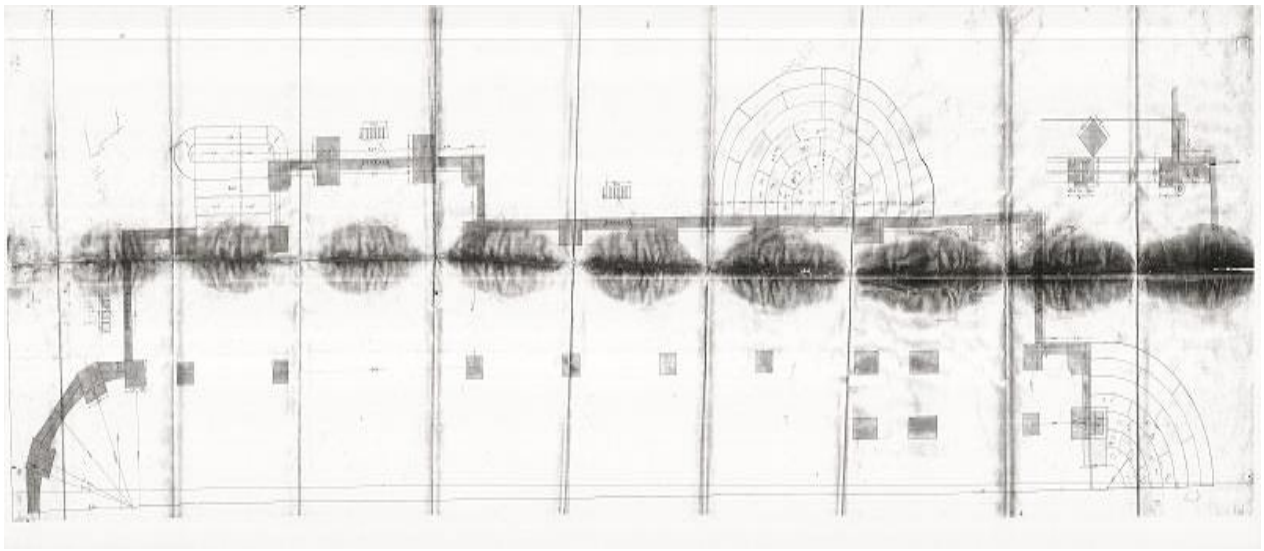
Çizim 2: Zemin kat planı (Bulgaristan Devlet Merkez Arşivinden).

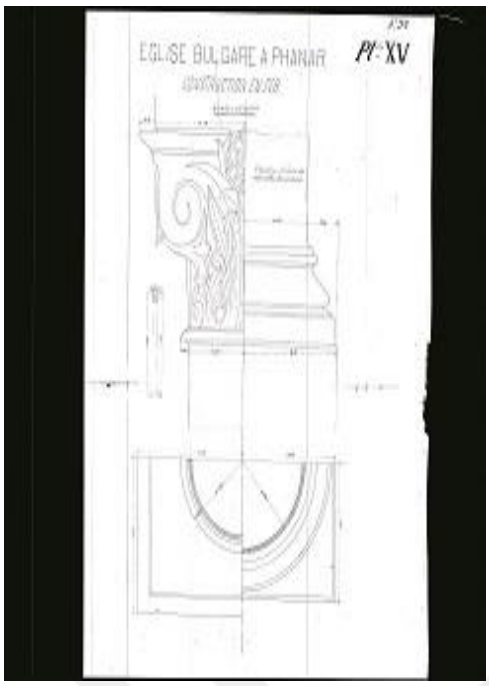
Çizim 3: Batı cephesi çelik kontrüksiyon.

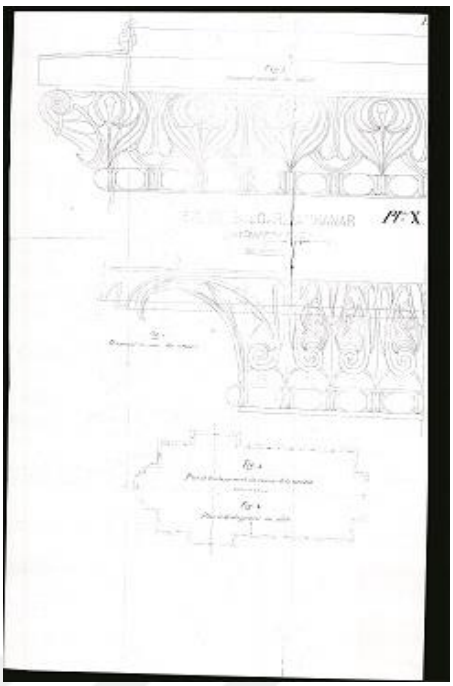
Çizim 4: Çan kulesi çelik kontrüksiyon.

Çizim 5: Kuzey cephe bağlantı elemanları.

Çizim 6: Süsleme detay.

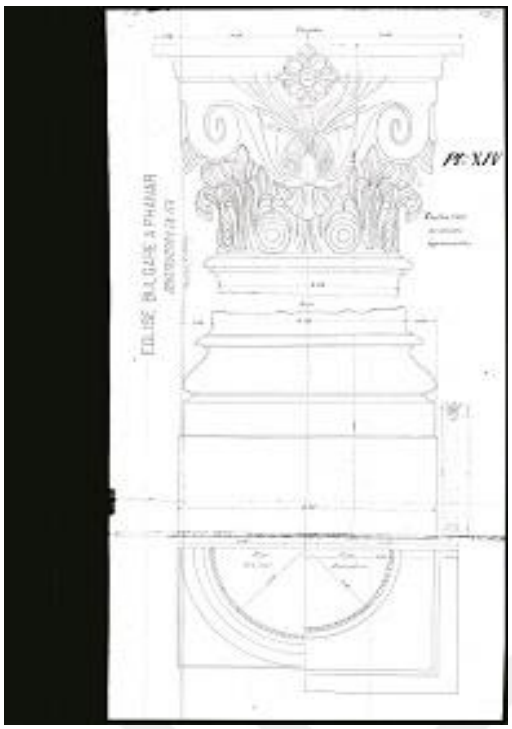
Çizim 7: Süsleme detay.

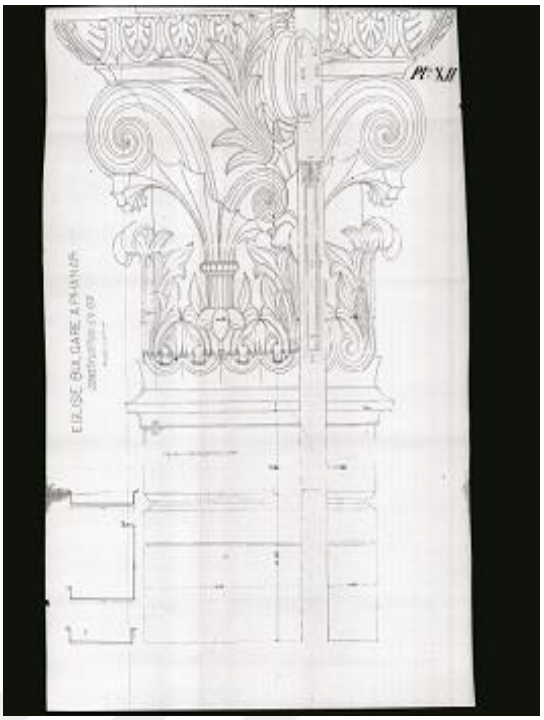
Çizim 8: Süsleme detay

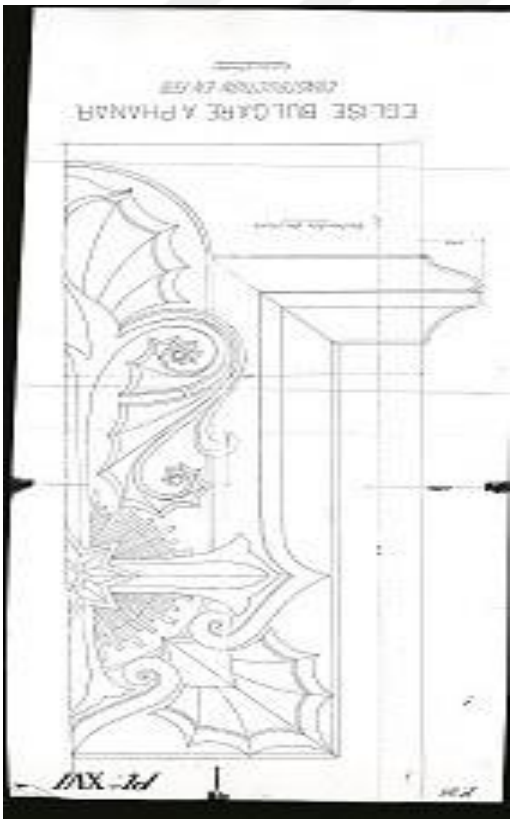
Çizim 9: Süsleme detay.

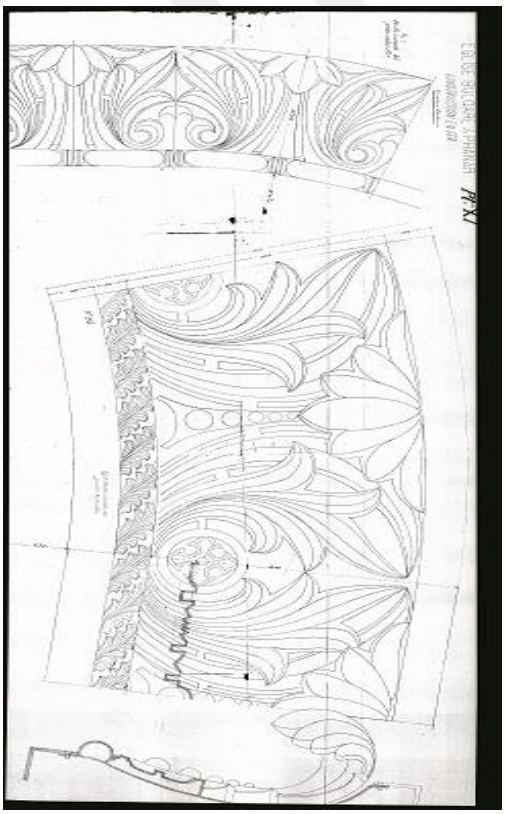
Çizim 10: Süsleme detay.

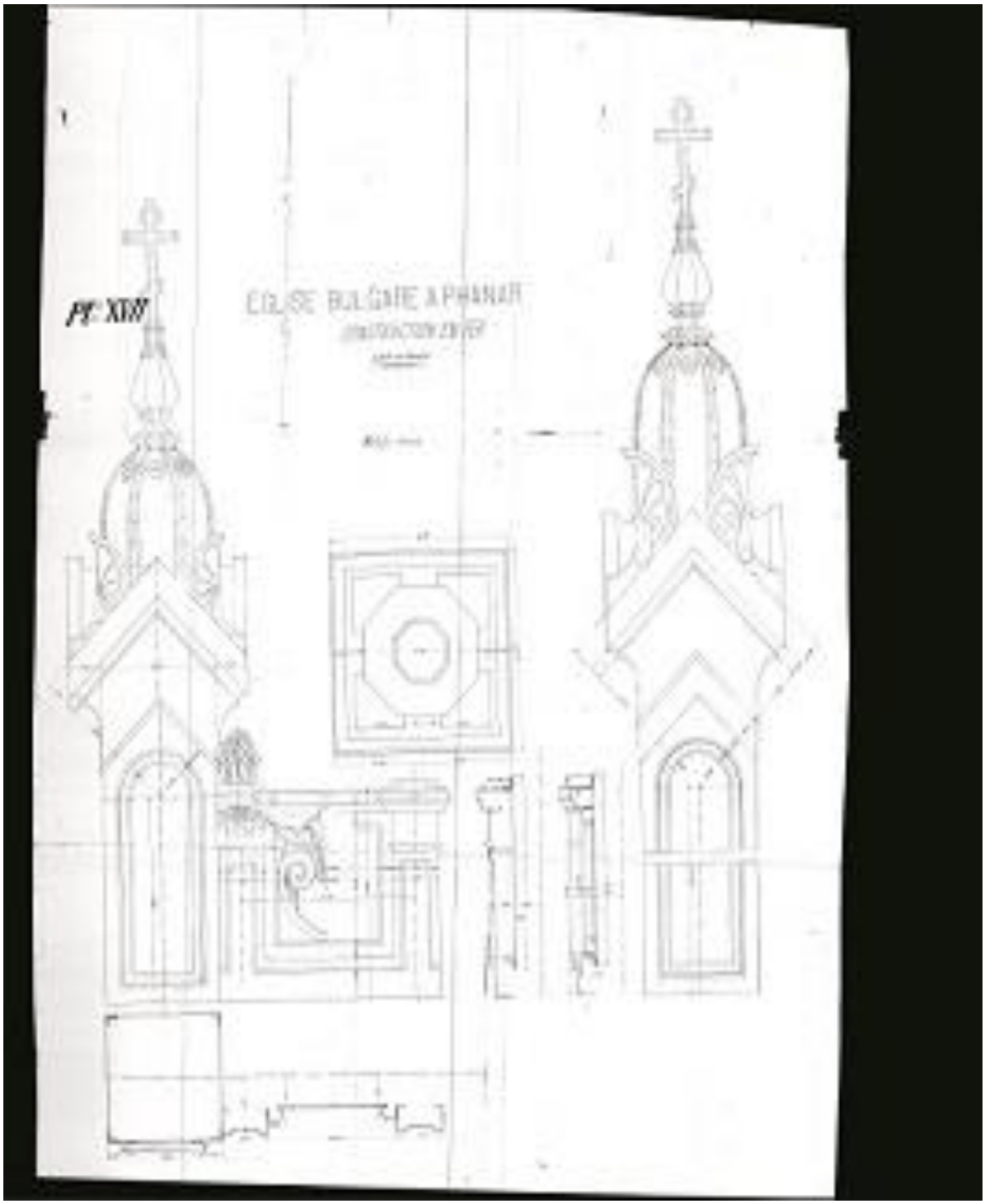
Çizim 11: Süsleme detay

Çizim 12: Süsleme detay

Çizim 13: Süsleme detay

Çizim 14: Çan kulesi ve balkon süslemesi.

FOTOĞRAFLAR

Foto 1: ahşap ev dış görünüş, 1896 (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

Foto 2: ahşap kilise iç mekan (Blagovesta İvanova'dan)

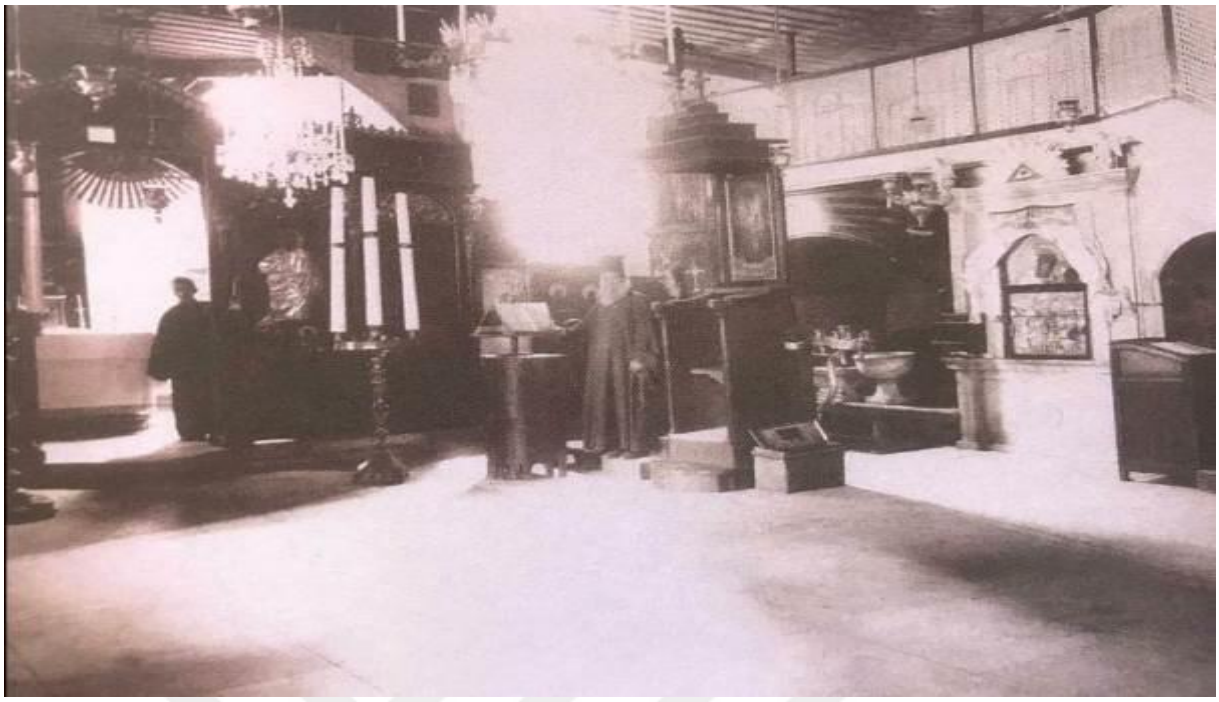

Foto. 3: Ahşap kilise iç mekan. (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

Foto. 4: Bahçedeki mezarlar ve apsid taşı.

Foto. 5: Metoh binası.

Foto. 6: Hovsep Aznavur. (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

Foto. 7: Buharlı şahmerdan. (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

Foto.8: Viyana'da firma bahçesinde kurulurken. (H. Kuruyazıcı – M.Tapan'dan)

Foto.9: Kilisenin yeri.

Foto. 10: bodrum kat duvarı.

Foto. 11: İç mekanda bulunan kare ayak ce süsleme detayı.

Foto. 12: iç mekan dairesel sütunlar.

Foto. 13: İç mekan mermer malzeme.

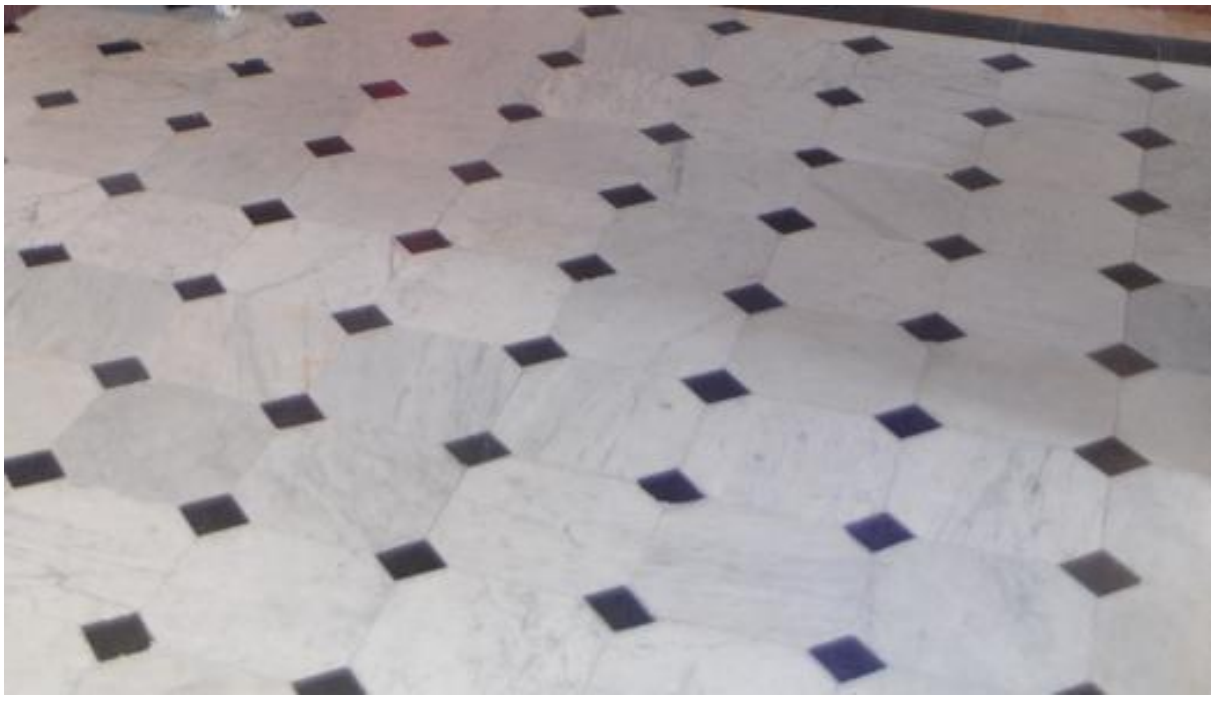

Foto. 14: zemin kat döşeme.

Foto. 15: galeri katı döşeme.

Foto. 16: zemin kattan galeri katına çıkan merdivenler.

Foto. 17: üstten görünüm

Foto. 18: bodrum kat

Foto. 19: demir parmaklık

Foto. 20: iç mekan, orta nef.

Foto. 21: yan nef kapıları.

Foto. 22: beşik tonoz.

Foto. 23: kaburgalı çapraz tonoz.

Foto.24: koro yeri merdivenleri.

Foto. 25: ara katta bulunan döner merdivenler.

Foto.26: Çan kulesi.

Foto. 27: Çanlar.

Foto.28: Kuzey cephe.

Foto. 29: pilastrlar ve sütun başlıkları.

Foto.30: yarım daire kemerler.

Foto.31: paraçol.

Foto. 32: kuzey cephe transept.

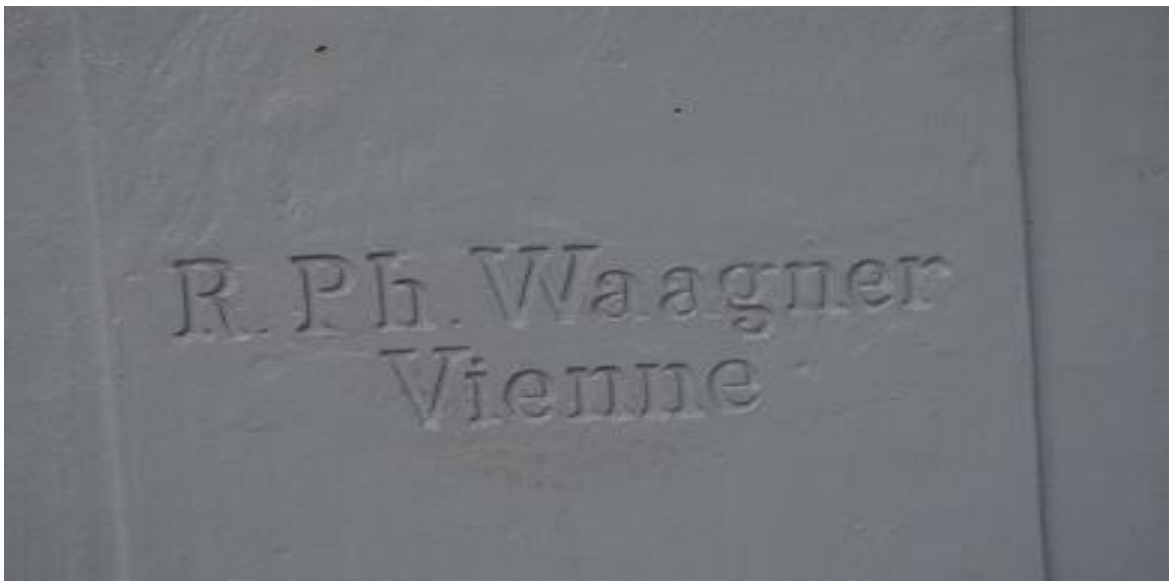

Foto. 33: pilastr üzerinde yazan şirket ismi.

Foto. 34: doğu cephesi.

Foto. 35: Güney cephesi.

Foto. 36: Batı cephesi.

Foto. 37: Üzerinde CC harfleri olan sütun başlığı.

Foto. 38: sütun başlığı üzerindeki Latin haçı.

Foto. 39: melek başı ve askı çelenk motifli friz.

Foto. 40: Sütun başlığı.

Foto. 41: Sütun başlığı.

Foto. 42: transeptte bulunan dekoratif panel.

Foto. 43: Üçgen göz.

Foto. 44: Bema giriş kapıları üzerindeki panel.

Foto. 45: İç mekan sütun başlığı.

Foto. 46: kanatlı aslan.

Foto. 47: ikonastasis.

Foto. 48. İkonastasis, kraliyet kapısı, güvercin motifi.

Foto.49: Aziz Stefan ikonası.

Foto. 50: Melek Cebrail.

Foto. 51: Didaktik ikonalar.

Foto. 52: Kril ve Metodili Meryem ana ve Çocuk İsa ikonası.

ÖZET

Sveti Stefan Bulgar Ortodoks Kilise'sinin yapımı, Osmanlı "millet sistem"inde Rum milleti olarak sayılan, kendi dillerinde ibadet edemeyen, kendilerine ait bir kiliseleri olamayan Bulgarların bağımsızlık mücadelesiyle bağlantılıdır. İlk bağımsızlık fikrinin ortaya atıldığın günden bu zamana birçok şekil değiştirmiş bir kilisedir.

Mücadele Osmanlı yönetimine karşı değil, Fener Rum Patrikhanesi karşı verilmiştir. Stefan Bogoridi'nin arsasını bağışlamasıyla başlayan inşa süresi, önce ahşap bir papaz evinin daha sonra ise kagir bir yapının inşasını içermektedir.

Haliç'in kıyısında kaygan bir zeminde inşa edilen Kilise, zeminin taş bir binaya izin vermemesinden dolayı çelik bir iskelet ve döküm bir kaplamayla yapılıyor. Yapının her unsuru tamamen demir malzemeden yapılmıştır.

Binanın düzeni ve sanatsal dekorasyonu, 19. yüzyılda Avrupa mimarisinde tarihselciliği karakterize eden eklektizmin ana unsurudur. Dış cephe süslemeleri Neo barok etkiler gösterirken, sütun başlıkları ve motifler neo klasik tarzı yansıtmaktadır. Gülpencere kullanımı, pilaster hizalarındaki sivri babalar neo gotik bir etki katmaktadır. İç mekandaki beşik tonoz ve kaset döşeme kullanımı yapının neo Rönesans etkileridir.

19 yüzyılda Sv. Stefan Kiliseyle çağdaş başka demir kiliseler de yapılmıştır. Gerek cephe süslemeleri gerek yapıya ait her unsurun demir malzemeden yapılması ve döneminin mimari anlayışını en iyi şekilde yansıtmasından dolayı, çağdaşlarının önünde bir eserdir. Dünyanın tek demir kilisesi olmasa da Balkanlar ve Güney Avrupa'nın tek demir kilisesidir.

Anahtar Kelimeler: Stefan, Kilise, Çelik, Demir, Neobarok,

ABSTRACT

The construction of the Sveti Stefan Bulgarian Orthodox Church is connected with the struggle for independence of the Bulgarians, who were regarded as Greek in the Ottoman "nation system", were not able to worship in their own language and could not have their own church. It is a church that has been reformed many times since the idea of independence was first put forward.

The struggle was not against the Ottoman rule, but against the Fener Greek Patriarchate. The construction period, which started with Stefan Bogoridi's donation of the land, includes the construction of a wooden priest house and then a stone structure.

The church, built on a slippery ground on the shore of the Golden Horn, is built with a steel carcass and a cast coating as the ground is not suitable for a stone building. Every element of the structure is made entirely of iron.

The layout and artistic decoration of the building is the main element of eclecticism, which characterized historicism in European architecture in the 19th century. While the exterior decoration has Neo baroque effects, column headings and motifs reflect the neo classical style. The use of rosette windows and pointed king posts at wall pier levels add a neo gothic effect. The use of barrel vaults and cassette floors in the interior are the neo-Renaissance effects of the building.

In the 19th century, Other iron churches were built at the same time as the St. Stefan Church. It is a work of higher significance when compared to its contemporaries, since both the facade decorations and every element of the building are made of iron and reflect the architectural perceptive of the period in the best way. Although it is not the only iron church in the world, it is the only iron church in the Balkans and Southern Europe.

Key words: Stefan, Church, Steel, Iron, Neobaroq,